

NR 1 2021

31. ÅRGANG

STAVANGEREN

MEDLEMSBLAD FOR BYHISTORISK FORENING STAVANGER

TEMANUMMER:

UTVANDRING

INNHOLD

<i>Leder</i>	
Utvandrerbyen Stavanger	6
<i>Hans Eyvind Næss</i>	
Utvandrerhistoriske markeringer og utvandrerbyen Stavanger	9
<i>Nils Olav Østrem</i>	
Frå Vats til Ryfylkes by	25
<i>Gunleif Seldal</i>	
Emigrantskipet «Restauration»	45
<i>Hans Eyvind Næss</i>	
Avreisen fra Stavanger i 1825	53
<i>Kari G. Hempel</i>	
Hva folketellingen i 1910 kan fortelle om hjemvendte stavangerfolks religiøse preferanser	71
<i>Mette Tveit</i>	
Pendleren Kåre i amerikafarten	87
<i>Hans Eyvind Næss</i>	
Fra idé til ikon	113

Forsidebilde: Fotografiet «Emigrantreisens begynnelse» av Anders Beer Wilse viser to unge kvinner og to menn som akkurat har startet den lange reisen ut fra hjembygda Jondal i Hordaland i august 1906. Den lille færingen er lastet til ripen med bagasje og et følge av personer som er med for å ta farvel. Det ikoniske motivet representerer utreisen for de mange amerikafarerne fra Vestlandet. Foto: Anders B. Wilse/Norsk Folkemuseum.

Hei kjære medlem!

Her kommer det første av årets to utgaver av Stavangeren.

Begge kommer rett i postkassen til alle medlemmer.

Til høsten starter vi nye foredrag og arrangementer.

Informasjon og tilbud går ut til de som har betalt kontigenten!

Den er vi avhengig av for å drive foreningen vår.

Vi håper at du er en av dem som henger med oss videre.

Hilsen styret

BIDRAGSYTERE I STAVANGEREN NR 1–2021

KARI GUTTORMSEN HEMPEL, f. 1950, PhD, tidl. førsteamanuensis i historie ved UiS. Har bl.a. skrevet om kvinnens rolle i norskamerikanske kirkesamfunn (2012), om amerikanske impulser i Sven Foldøens forkynnelse (2015) og om tilbakevandrede norskamerikanere og utviklingen av frikirkesamfunn (2020).

HANS EYVIND NÆSS, f. 1943, Dr. philos. Statsarkivar i Stavanger 1970-2005, seniorrådgiver hos Riksarkivaren med særskilt ansvar for internasjonale relasjoner (lederverv i ICA), konferanser m.m. Bred faglig produksjon innenfor rettshistorie, administrasjonshistorie, lokalhistorie og migrasjonshistorie. Bibliografi på wikipedia.

GUNLEIF SELDAL, f. 1944. Maskiningeniør. Lokalhistorisk interesse og fordypning, særlig knyttet til tidlig utvandrerhistorie og har skrevet flere artikler knyttet til dette emnet. Under planleggingen av byggingen av replikaen av «Restaurasjon» i 2010 hadde han en viktig rolle.

METTE TVEIT, f. 1972, Filolog, hovedfag i historie fra UiO. Konservator ved MUST med faglig ansvar for migrasjonshistorie ved avdeling for kultur, sjøfart og industri.

NILS OLAV ØSTREM, f. 1961. Professor i historie ved UiS. Han har skrevet «Norsk utvandringshistorie» og redigert flere lokalhistoriske verk, de fleste fra Nord-Rogaland. Flere fremstillinger fokuserer på norsk husmannsvesen.

LEDERENS SPALTE

Anne-Tove Austbø.
Fotograf: Elisabeth Tønnesen/
Museum Stavanger

Utvandrerbyen Stavanger

Sommeren 2025 er det 200 år siden den første utvandringen fra Norge startet. Og den startet fra Stavanger. Sluppen «Restauration» satte kursen mot New York med 52 personer om bord, mannskapet inkludert. Mannskapet var også en del av utvandrergruppen. At båten ikke forliste underveis, er et under. De kom imidlertid vel frem og kunne dokke i New York Harbor den 9. oktober 1825.

Denne ekstraordinære begivenheten er et viktig stykke norsk historie. Og den må settes inn i den sosiale og kulturelle kontekst som preget landet som disse personene og deres familier forlot. Flere av dem hadde fått føle det ortodokse lutherske presteregimets tukt, særlig de av dem som var kvekere. For de mest rettroende prestene var kvekerne å betrakte som Satans apostler. De første utvandrerne søkte seg vekk fra den hjemlige åndelige svøpe til et fritt land. Der kunne de dyrke sin Gud i fred og ved bruk av ritualer som de mente var de rette, basert på egen tolkning av Guds ord.

Nordmennesenes ankomst i Amerika vakte også oppsikt der. De norske innvandrerne var med å bygge Amerika. Dette gjalt ikke bare medlemmene av den første gruppen, men også de tusener som fulgte i deres fotspor de følgende generasjonene. Nordmennene ble ansett som så viktige at merkedagen Columbus Day ble endret til Leif Erikson Day etter et vedtak i Kongressen i 1964. Og i årlige presidentdeklarasjoner blir nordmennesenes innsats hyllet, som i president Barack Obamas fra 2011, da et avsnitt er særlig viet betydningen av «sluppefolket» fra Stavanger:

«a group of Norwegians completed their own journey on October 9th 1825. Crammed into an undersized sloop named Restauration, these brave travellers sought new opportunities and embraced the same commitment to exploration that had driven their predecessors centuries earlier. On Leif Erikson Day, we commemorate these

historic voyages and celebrate the many ways Nordic-American culture has enriched our Nation».¹

Nylig har vi hatt gleden av at en replika av «Restauration» er bygget på Finnøy Trebåtbyggeri. Den er nå trygt i havn ved Utstein Utstein Kloster Hotell for besøk og seilturer på fjorden. Der er det også snart klart et lite slektsgransknings-senter.

Byhistorisk forening starter jubileet med god tidshorisont. Meningen er å stimulere til aktiviteter som bringer Norge og USA nærmere hverandre og videreutvikler de mange båndene som binder oss sammen. Båndene ble ikke bare skapt ved at utvandrerne holdt kontakt med gamlelandet fra «over there», men også gjennom de mange tusen av dem som vendte tilbake til Norge, rike på erfaringer og kunnskap. Mange utvandrerne ble således viktige samfunnsbyggere og entreprenører både i USA og Norge. Historien om de hjemvendte utvandrerne er også viktig gjennom forskning å skape mer kunnskap om.

I dette nummeret tas det i syv artikler opp ulike sider innenfor hele migrasjonsfeltet. Alle tar sitt utgangspunkt i historien om Stavangers betydning for utvandringen fra vår region. Fortellingene om de som reiste ut og kom tilbake fra Haugalandet, Karmøy og Jæren over Stavanger er en viktig del av vår samferdselshistorie. Og mer vil komme når jubileumsåret nærmer seg.

Redaksjonen i Stavangeren takker Hans Eyvind Næss for en særlig innsats i dette nummeret av Stavangeren, både som gjesteredaktør og som forfatter av flere artikler.

Anne-Tove Austbø
leder

Hans Eyvind Næss
gjesteredaktør

Hans Eyvind Næss.

¹ National Archives, Washington DC. Faksimile hos Hans Eyvind Næss meddelt av The Archivist of The United States of America, David Ferriero.

HANS EYVIND NÆSS

UTVANDRERHISTORISKE MARKERINGER OG UTVANDRERBYEN STAVANGER¹

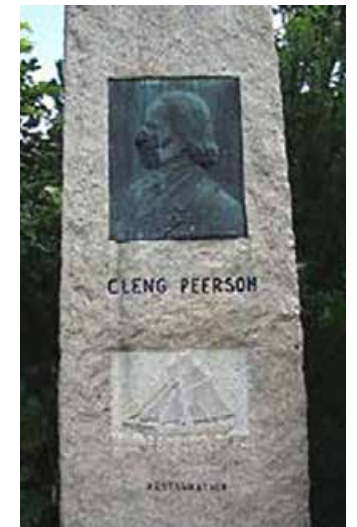
I 2025 er det 200 år siden utvandringen fra Norge til Amerika startet. Denne 200-årsmarkeringen vil være et minne om en av de aller viktigste hendelsene i norsk historie.

I tidsrommet 1825–1920 reiste ca. 800 000 nordmenn til Nord-Amerika, langt de fleste av disse til USA. Flere titusener endte opp i Canada, men mange av disse representerte en annengangsflytting, dvs. de bosatte seg først i USA for siden å reise nordover til nabolandet. Et mindre antall nordmenn emigrerte til andre land, bl.a. Sør-Afrika og Australia.

Det er anslått, men med litt usikre tall, at en fjerdedel av de norske utvandrerne vendte tilbake til Norge. En betydelig del av kontakten mellom Norge og Nord-Amerika skjedde gjennom de såkalte sesongvandring, arbeidsvandring, som ofte skjedde ved at fiskere i fiskerisesonger bodde og arbeidet på vest- eller østkysten av USA/Canada.

Hyllet av Obama

Det hadde reist nordmenn til Amerika før 1825. Den første organiserte utvandringen skjedde da en gruppe på 52 personer dro fra Stavanger havn 27. eller 28. juni og Dusavik eller Tungenes havn den 4. eller 5. juli 1825 med sluppen «Restauration». De fleste av dem var kvekere eller kvekersympatisører. Reisen krevde mye planlegging og organisering. Cleng Peerson fra Tysvær fremstår som den fremste blant disse organisatorene. Emigrantene ankom New York den 9. oktober. I 2009 utstedte president Barack Obama en deklarasjon som gjorde 9. oktober til «Leif Erikson Day», et minne om norsk innvandring til Amerika. Obama betegnet «The Sloopers» som en innvandrergruppe som fikk stor betydning for oppbyggingen av Amerika.

Utvandrermarkeringen 1925. I Stavanger ble det reist en bauta-stein på Bjergstedhøyden der det ble satt inn en minneplate med avbildning av «Restauration». Foto: Hans Eyvind Næss

Utvandrermonumentet i Stavanger fotografert i 1960. Foto: Mittet - Nasjonalbiblioteket.

Emigranter ankommer New York.
Foto: Arkeologisk museum i Stavanger.

Stavangerfjords avgang i Oslo.
Foto: Anders B. Wilse - Norsk Folkemuseum.

Det heter i Obamas deklarasjon fra 2011: «Evoking the bravery and determination that characterized Erikson and his crew of pioneers, a group of Norwegians completed their own journey on October 9, 1825. Crammed into an undersized sloop named Restauration, these brave travelers sought new opportunities and embraced the same commitment to exploration that had driven their predecessors centuries earlier. On Leif Erikson Day, we commemorate these historic voyages and celebrate the many ways Nordic-American culture has enriched our Nation».²

De første utvandrerne på 1820- og 1830-tallet forlot Norge fordi de følte seg forfulgt og undertrykt av en ortodoks luthersk kirke. Dette var for det meste en familieutvandring, og familiene var ikke fattige.

Det var mange rogalendinger i de første utvandrerfølgene i 1825 og 1830-årene. Utvandringen var svært høy, særlig fra ryfylkekommunene, der Hjelmeland var den kommunen som mistet flest innbyggere disse første tiårene.

Masseutvandring

Fra 1850-årene begynte masseutvandringen til Amerika. Den hadde mange årsaker. De fleste utvandrerne reiste med håp om bedre levekår enn dem de hadde hjemme. Det var et stort befolkningsoverskudd i Norge og andre europeiske land på 1800-tallet. Selv om mange steder, særlig byene, opplevde sterk økonomisk vekst, var dette langt fra tilfellet de fleste steder. Det var derfor utvandringen var sterkest fra de indre østlandsbygdene, Vestlandet og deler av Nord-Norge.

Den norske utvandringen er blant de mest omfattende i Europa sammenliknet med folketallet. Det bodde ca. 880 000 mennesker i Norge i 1801. Det var mange familier, men også enslige, blant norske utvandrere. I deler av Amerika ble det store konsentrasjoner av norske emigranter, særlig i Midtvesten, i stater som Minnesota, Michigan, Iowa og Dakota.

Utvandringen fortsatte etter 1920 som følge av den høye arbeidsledigheten. Kort tid etter satte USA/Canada i verk innvandringsbegrensninger. Det ble også satt i gang norske tiltak for å hindre fortsatt utvandring fordi utvandrerne tappet Norge for menneskelige ressurser. I dag bor det flere mennesker av norsk avstamning i USA enn det bor i Norge.

Markeringer av utvandringshistorien

Det er en svært viktig hendelse i norsk historie som skal markeres i 2025. De var blant datidens første båtflyktninger, den utvandrergruppen som forlot Stavanger havn 27. juni 1825 og Norge for godt noen dager senere, den 4. juli eller 5. juli, med kursen for andre siden av Atlanterhavet. Et dristig mot hadde de, Lars Larsen Geilane og de 51 personene som var med ombord. Mye kunne gått galt. Men frem kom de og ankom New York den 9. oktober 2025. Det er verdt et hurra, et hurra for planen, målbevisstheten og resultatet. At det ikke var særlig lystelig å gi seg i kast med liknende seilaser, forstår vi når det gikk ti år før de to neste gruppene dro av sted i 1836, til tross for den lokale forfølgelse fra prestenes side mot kvekerne. Deretter begav nye grupper seg på vei over Atlanterhavet, etter hvert av økonomiske og sosiale grunner mer enn religiøse og politiske.

Uansett hvor beskjedne de første utvandrerfølgene fremstår tallmessig, fikk de mye å bety for utviklingen av det norske Amerika. Det ble dannet settlementer, organisert lokale kirkesamfunn med forskjellige trostilnærminger. Det ble skapt kontakter mellom utvandrerne der borte og familiene deres her hjemme. Ikke minst ble utvandringen et næringsforetak av dimensjoner når faste emigrantruter ble etablert og innvandrerne gikk i land ikke bare i New York, men også i andre byer som Baltimore, Philadelphia og Quebec. Det norske Amerika vokste. Innvandrergruppen beholdt mye av sin etnisitet, men blandet seg også etter hvert med andre innvandrere fra mange land.

De måtte også forholde seg til forskjellige indianergrupper. Mange nordmenns holdning til urbefolkningen var lite vennligsinnet. De fryktet indianerne, som for mange fremstod som fiendtlige og primitive, folk man helst burde bli kvitt. Et svært talende uttrykk er et avsnitt i brevet som Lisbet Larsdatter skrev til søsteren Maria på Finnøy i 1863. «Inndianerne maatte vel snart Piskes Thi her er omtrent Thi Tusen mand som Liger i fra et til to Hundre mile Vest fra os (...). Thi indien Er verre End Biørner og Løver Som er de verste Raavdyr vi har paa Jorden. Di tar Livet med engang, men det gjør ikke Indien, han Piner og plager det verste man kan tenke, ja her Blev flere Hundre vide Mennisker Drept af Indien forleden Høst. (..) Jakob (ektemannen) var med og Hengde 38 Stykker med Indier den andre Juledag

der kan du tenke var en gledelig Jule Helg: --- men nu maa jeg fortelle dig om Priser paa forskjellige Ting». Behov for mer forskning er til stede.

Store ringvirkninger

Utvandringen fikk store ringvirkninger både på det amerikanske og det norske samfunnet. Kontakten mellom landene ble svært tett, den geografiske avstanden til tross. Dette ble synlig på mange måter. I Norge førte kontakten til at mange industrielle nyvinninger, ikke minst innenfor landbrukssektoren, ble hurtig kjent i Norge. Ved den første landbruksutstillingen i Stavanger i 1865 ble det solgt tre amerikanske såmaskiner. Selv om mekaniseringen av landbruket i Norge fremdeles gikk sakte, er dette et godt eksempel på at en ny tid var på vei.

Kunnskapen om Amerika var blitt utbredt og omfattende i by og bygd i det godt organiserte Norge med sitt lokale selvstyre og i det norske Amerika med de mange norske bygdelag, som steg i antall hvert eneste år.

Drømmen om Amerika var en realitet. Antallet nordmenn som ville realisere drømmen, steg og steg frem til godt ut på 1900-tallet. Utvandringen skiftet karakter fra familieutvandring til masseutvandring preget av stadig flere ugifte gutter og jenter som reiste av kombinasjoner av årsaker; arbeidsløshet, fattigdom, nød, skam og eventyrlyst. I Amerika fant norskamerikanerne sammen i grupper for å bevare tilknytningen til sin norske herkomst. Organisasjonen Sons of Norway ble dannet og fikk et stort antall lokale foreninger, kalt «lodges». Det ble også dannet bygdelag. Mange av disse foreninger hadde vakre silkefaner med billedmotiver fra norsk natur.

Minnesmarkeringer

Minnesmarkeringene om utvandringen startet ikke mens flytteprosessene fremdeles pågikk. Først etter 1900 fant man at den norske utvandringen var en så viktig side ved norsk historie at den var verdt å markere.

Amerikansk lovgivning bidro etter hvert til å begrense den frie innvandringen. I 1924 satte The Johnson-Reed Act begrensninger på immigrasjonen til Statene.

Utvandringen begynte å få preg av historie. I denne situasjonen ble NAHA (Norwegian American Historical

I 1925 utga postverket i USA et 2 cents og et 5 cents frimerke med bilde av «Restauration».

Nasjonal gave fra Riksarkivaren. Overbrakt av Kong Olav V til St. Olafs College, Northfield, Minnesota i 1975. Fem bind fotokopier fra de fem prostiene i Rogaland. Innbundet av arkivkonservator Kjell Bols, Statsarkivet i Stavanger. Foto fra biblioteket ved St. Olaf's College.

Association) opprettet i 1925. Det første store utvandrerjubileet, som fant sted samme år, var en 100-års markering for starten på utvandringen som begynte i Stavanger da «Restauration» satte kursen mot New York med 52 mennesker om bord. Mange var kvekere.

Stavanger er utvandringens vugge og de utvandringjubileer vi har hatt og de som kommer, vil ha hovedarrangementer her.

Storslått 100-årsjubileum

100-årsjubileet var en storslått begivenhet i Norge og Amerika. Jeg kjenner ikke til detaljene omkring jubileumsarrangementene i Norge og USA, men mange var de. I USA utga postverket et 2 cents og et 5 cents frimerke med bilde av «Restauration». I Stavanger ble det reist en bautastein på Bjergstedhøyden der det ble satt inn en minneplate med avbildning av «Restauration». Byen feiret til gagns. «Stavangerfjord» anløp Stavanger full av norskamerikanere om bord. Det var fest i Bjergstedparken, og ordføreren, Torjer Meling fra Høyre, var vert for en storstilt middag på Ledaal i anledning jubileet.

På Østlandet hadde hjemvendte amerikanere i 1914, i forbindelse med feiringen av grunnlovsjubileet, begynt samtaler om opprettelsen av et utvandrer museum. Den saken ble fortsatt med fornyet styrke i 1925. Nordmannsforbundet var en viktig samarbeidspartner. Men selve museet på Hamar ble ikke opprettet før i 1955.

Nordmennene i Amerika stod for de fleste markeringene i 1925. De norske bygdelagene hadde samarbeidet om en markering til feiring av Eidsvollsverket i 1914. Dette samarbeidet ble forsterket i årene etter. Det førte til en storslått fest i Minneapolis/St. Paul med 200 000 deltakere i 1925. President Calvin Coolidge holdt en tale der nordmennene ble fremhevet som Amerikas mest mønstergyldige innvandrere.

Når markeringene i Norge generelt ikke hadde den glød og det omfang man kanskje kunne ha forventet, skyldtes det ikke minst at utvandringen i en årrekke var blitt sett på som et problem for landet. I 1908 ble det stiftet en forening med det lange navn «Selskabet for landets indre kolonisasjon og emigrasjonens indskrenkning». I 1915 skiftet foreningen navn til Ny Jord. Selskapet gav tilskudd til bureisingsbruk

over hele landet. På 1930-tallet var det reist 10 000 bureisingsbruk og dyrket opp 180 000 dekar ny jord. Nordmenn dyrket nå opp Norge i stedet for Amerika. Så mens mye av forskningen om utvandringen det første århundre har dreid seg om analyser av push- og pull-faktorene som årsaker til utvandringen, kan en si at når utvandringen ble redusert, så var det også to faktorer som bidro til dette: «Stay away»- og «stay home»-faktorene.

I løpet av de neste tiårene med de mange kriser både i Amerika og hjemme lå det ikke til rette for de store feiringene. På mange måter var landskapet heller grått. Det eneste synlige uttrykket for Norge-Amerika-samarbeidet var som nevnt etableringen av Norsk Utvandrer museum i 1950-årene.

Oljenasjonen

Helt annerledes var situasjonen i 1975. Økonomien gikk så det suste. Norge var blitt en oljenasjon. De amerikanske oljeselskapene hadde en plikt til å støtte kulturtiltak i Norge. Det lå i 1975 og de senere årtiene godt til rette for sponsormidler fra selskapene til norsk-amerikanske tiltak.

Den mest omfattende markeringen av utvandringshistorien så langt både i Norge og i Amerika, fant sted i 1975 ved 150-årsminnet for den første utvandringen. Det var en lang rekke arrangementer både i USA og Norge. Her nevnes et lite utvalg. Kanskje det aller viktigste bidraget til jubileet og synliggjøringen av Norge var kong Olavs deltakelse på arrangementer i Amerika. Det var nesten som en signingsferd gjennom det norske Amerika.

Det var to hovedkomiteer i Amerika. De var nedsatt i 1973, den ene med ansvar for tilstelninger i et kyst-til kyst program, den andre for «Southern California». Nordmannsforbundet var samarbeidspartner for begge komiteene. I Norge var det også en hovedkomite med Knut Tvedt som leder og Johan Hambro som sekretær. NRK var aktivt til stede og fulgte kong Olav på reisen. Kongen talte i FN's hovedforsamling i New York og i Washington, New York, Minneapolis, Chicago, San Francisco, Seattle og Anchorage i Alaska, som hadde besøk av kongen den 28. oktober.

Kongens program var ganske heseblesende. Avisoppslagene om jubileet og kongebesøket i USA var en storstilt re-

klamekampanje for Norge. I avisen Western Viking i Seattle het et av oppslagene: «Great Memories of The Royal Event in Puget Sound». I Chicago ble det publisert en egen avis i anledning besøket. I New York var det konsert i Carnegie Hall. Erik Bye var en hovedaktør ved de fleste jubileumsarrangementene og fremførte ikke bare sangverket «Are you still walking with me», dedisert til Alfred Hauge, men også en LP med sanger dedisert til utvandrerpionerene, som Blow Silver Wind, Grandpa Johnson og Cleng's Song.

Fest i Stavanger

I Stavanger var kong Olav til stede ved en festmiddag. Det var opptog og festgudstjeneste i Domkirken. Senatoren Hubert Humphrey, Walter Mondale, Al Quie og Warren Magnuson var på besøk. Rogaland Historie- og Ættesogelag viet et helt årshfte til artikler om utvandringen. Statsarkivet i Stavanger drev innsamling av amerikabrev i samarbeid med Stavanger Aftenblad. Flere hundre brev ble innlevert til Statsarkivet. I mange uker ble brevene publisert enkeltvis i avisen under vignetten «Amerikabrevet». Brevene ble ikke publisert samlet den gang. Stavanger Aftenblad har uttalt interesse for å følge dette opp i forbindelse med 200-årsjubileet i 2025. I samarbeid mellom Riksarkivaren og regjeringen ble det ved Statsarkivet tatt fotokopier av alle lister over utflyttede fra alle prostiene i Stavanger bispedømme og samlet og bundet inn i rødt skinn under headingen Migration Lists from Rogaland. De fem skinnbindene ble overrakt av kongen ved hans besøk på St. Olaf College i Northfield, Minnesota.³

Det var mye bravur. Tusenvis av mennesker var involvert i jubileet. Myndigheter og fagfolk på alle nivåer og over hele landet deltok. Det ble utgitt et norsk frimerke og en norsk 5 kroners minnemynt i anledning jubileet, og de amerikanske frimerkene fra 1925 ble trykket opp igjen som minnemarker.

I Stavanger ble historie i forbindelse med det samtidige byjubileet opprettet som fag ved Rogaland Distriktshøgskole. Dette har bidratt til å skape ressurser til historieforskning i Rogaland også innenfor migrasjonshistorie, der UiS har et professorat i emigrasjonshistorie som Nils Olav Østrem i dag bekler.

Utvandrercenteret ble bygget opp i årene 1983-1986 og åpnet 20.6. 1986 med samlinger innredet i underetasjen i Hotel Atlantic. Oppbyggingen ble ledet av daværende statsarkivar Hans Eyvind Næss. Arbeidet var basert på frivillig arbeidskraft. Det var stort engasjement for tiltaket og både medlemmer av arkivansattes familier og ansatte stilte opp. Bildet viser Bente Hildeng Næss og Jan Alsvik.

Utvandrercenteret

I Stavanger ble det ikke nødvendig å vente til neste jubileum i 2000 for å fortsette arbeidet med å styrke Norge-Amerika-samarbeidet. Ordfører Kari Thu og fylkesordfører Lars Vaage i samarbeid med Statsarkivet og Distriktshøgskolen og en rekke bedrifter ble enige om å satse på «Utvandrerbyen Stavanger». Det norske utvandrercenteret ble opprettet i 1986 med undertegnede som leder for arbeidsutvalget og det praktiske arbeidet frem til daglig leder ble ansatt i 1987. Det ble i 1986 arrangert et storslagent show i Kuppelhallen med 1100 gjester, med Erik Bye som programleder og den kjente amerikanske radio- og tv-journalisten Eric Sevareid som en av talerne. Det ble vist fire utstillinger i Stavanger i forbindelse med åpningen; to maleriutstillinger – den ene av Kjell Erik Killi Olsen, den andre av Floyd Johnson, en quiltutstilling og en utstilling på Statsarkivets lesesal om «Norske navn i Amerika».⁴

Et hovedarbeidsområde for Utvandrercenteret var å svare på genealogiske forespørsler fra amerikanere om deres norske aner. Senteret stod også som utgiver av boken «Norse Heritage», som skulle fremme migrasjonshistorisk forskning. Dessverre ble utvandrerfestivalen lagt ned, utgivelsene opphørte, og senteret endte opp konkurs i 2015. Samlingene ble berget og befinner seg i Byarkivet i Arkivenes Hus.

Utvandrercenteret hadde de siste årene av sin virksomhet en venneforening som het «Rogaland Migrasjonsforum». Etter senterets konkurs ble den reetablert under navnet «Norsk Migrasjonsforum». Den arbeider nå med mange av de målsetninger som lå til grunn for utvandrercenterets virke.

I 1984 kjøpte Utvandrercenteret utstillingen Reisen til Amerika. Samme dag som Utvandrercenteret åpnet i Stavanger, ble utstillingen åpnet på South Street Seaport Museum ved Brooklyn Bridge i New York. Jeg hadde selv senere gleden av å stå for visning og åpning av denne vandretstillingen både i St. Paul og i Moorhead.

Et jubileum der jeg deltok på Norges vegne, var i Australia ved dets 200-årsjubileum i 1988, et storstilt jubileum med 200 arrangementer. Ett av disse var et seminar i Melbourne som endte opp i en publikasjon «The Scandina-

vian Chapter», som er viet innvandringen til Australia fra Skandinavia.

I 1994 ble det etablert en stiftelse for å aktivere samarbeid om mer dagsaktuelle tema mellom Norge, USA og Canada, The Orion-foundation, som arbeidet i nært samarbeid med de amerikanske og canadiske ambassadene i Oslo. I 2004 ble stiftelsen omgjort til en ressursgruppe i Stavanger næringsforening som senere gikk inn i ressursgruppen for internasjonale forbindelser. Denne gruppen har et underutvalg som arbeider med planlegging av kulturelle og næringsrelaterte tiltak som kan styrke 200-årsmarkeringen.

Den norske utvandrerfestivalen besto av et utvandrerblad med tekst skrevet av Alfred Hauge. Det ble oppført på Strandkaien like ved Rosenkildehuset. Skuespillerne var fra Rogaland Teater sammen med flere statister. Jekten «Anna af Sand» agerte «Restauration». Det var et opptog i forkant av skuespillet som gikk fra Kongsgaten ved stedet der Lars Larsen Geilane, lederen av emigrasjonsfølget, ble født.

«Øve dammen i Junaiten». Ryfylke visegruppe komponerte og fremførte denne sangen et utall ganger dette året. Den ble en populær slager. Foto Bente Hildeng Næss.

Utstillingen «Reisen til Amerika» ble åpnet på Høvikodden i 1984. Den ble kjøpt av Det norske utvandrer-senteret, som da var under etablering. Utstillingen ble promotert blant annet gjennom en egen plakate, se bildet. Utstillingen viste utvandringen fra en norsk bygd til by og bygd i USA med hjelp av foto og tredimensjonale installasjoner. Utstillingen ble vist på Hå gamle prestegård høsten 1984 og åpnet i nyinnredet galleri på South Street Seaport Museum på Manhattan, New York, 20. juni 1986, samme dag som utvandrer-senteret ble formelt åpnet i Stavanger markert ved et stort show i Kuppelhallen ledet av Erik Bye.

Foto: Hans Christian Hildeng Næss.

Glimt fra utstillingen «Reisen til Amerika» da den stod på Høvikodden. Foto fra Henie Onstad Kunst-senters nettsider.

Jubileet i 2000 – og det neste

Også 175-årsjubileet i 2000 for den norske utvandringen til Amerika ble feiret mange steder i USA og Norge. I New York åpnet kong Harald og dronning Sonja utstillingen «Norwegians in New York 1825–2000». I Stavanger var det fest med Erik Bye som programleder og en reprise av utvandrer-skuespillet «Sluffefolket» i Vågen, som hadde vært en del av utvandrerfestivalen noen år tidligere.

Lokale feiringar var det over hele landet. Det var satt opp mange besøksturer med fly fra Midtvesten til Norge, slik det også ble gjort i 1975. En kuriositet i Stavanger er at det i 2000 ble produsert en egen Cleng-vin. Ordføreren avduket i 2008 et utvandrermonument på Strandkaien i Stavanger.

Fremdeles har vi fire år på oss til å skape en storslagen 200-årsmarkering for utvandringen i 2025. Historieskriving og kunnskapsformidling er viktig i denne sammenheng. En egen gruppe historikere arbeider med utkast til en egen bok om utvandringen fra Rogaland i samarbeid med Rogaland Historielag. Håpet er å få de mange lokale historielagene til å tilegne sine årbøker i 2025 til utvandringshistoriske tema. Replikaen av «Restauration», som ble bygget på Finnøy i 2010, vil også kunne bli en viktig del av jubileet om fire år. (Se egen artikkel om denne.)

Utvandringen til Amerika er altså blitt feiret og markert på utallige måter, hovedsakelig i 1925, 1975, 1980-årene og i 2000. Stavanger har stilt seg i sentrum for mange av de storstilte markeringene som har vært gjennomført.

Vi må håpe på at det er tid til å skape et innholdsrikt program for minnemarkeringen også i 2025. At «Restauration II» er berget for byen og fylket, er av særdeles stor viktighet i denne forbindelsen.

Med den erfaringen mange har om at store arrangementer ikke lar seg gjennomføre på kort tid, tok en gruppe utgått fra Næringsforeningen, undertegnede, Kjell Ursin Smith og Steinar Olsen, allerede i 2014 på seg å sette sammen et program for feiringen i 2025. Bl.a. foreslo vi at Ullandhaug-tårnet skulle bli en storstilt investering til byen i anledning jubileet. Tårnet burde ha mange funksjoner og bli viet samarbeid med UiS, blant annet som senter for migrasjonshistorisk forskning. Telenor ga penger til et arkitektonisk utkast som ga tårnet et eksteriør som skulle markere

Lars Larsen Geilane (1786-1845) ble født i et hus som stod der Kongsgaten 52 står i dag. Stedet ble markert ved et blått kulturminneskilt oppført av Byhistorisk forening, Stavanger og avduket av ordfører Leif Johan Sevland i 2010. Lars Larsen Geilane var leder av den gruppe på 52 utvandrere som dro til Amerika med sluppen «Restauration» sommeren 1825.

Utvandrermonumentet på Strandkaien ble avduket i 2008 av ordfører Leif Johan Sevland. Det ble arrangert flere opptredener. Monumentet markerer utvandringen fra Rogaland til Amerika. Foto: Bente Hildeng Næss.

Stavanger på en storstilt måte som den internasjonale og multikulturelle by vi er. Tårnet er nå eid av Lyse AS, som planlegger oppfølging av de bruksmuligheter tårnet har for byen og for samarbeidet med UiS.

Den lille gruppen ønsket også at ordføreren skulle ta initiativ for å lage en internasjonal «Convention» for norskaner i Stavanger sommeren 2025. Dette er så langt ikke fulgt opp.

På forskningsfronten er det viktigste nye kunnskapstilfanget Gunnar S. Nerheims store studie om Cleng Peerson i Texas fra 2019.

I flere år har en gruppe ledet av tidligere fylkesmann Magnhild Meltveit Klepp vært i sving. Den hadde medlemmer fra UiS, Rogaland fylkeskommune, Stavanger kommune, Tysvær kommune, Næringsforeningen og Norsk Migrasjonsforum. Arbeidet har dessverre blitt liggende nede en stund. Det arbeides med å få denne gruppen i gang igjen når pandemien går mot slutten, slik at en programkomité kan være operativ fra august 2021.

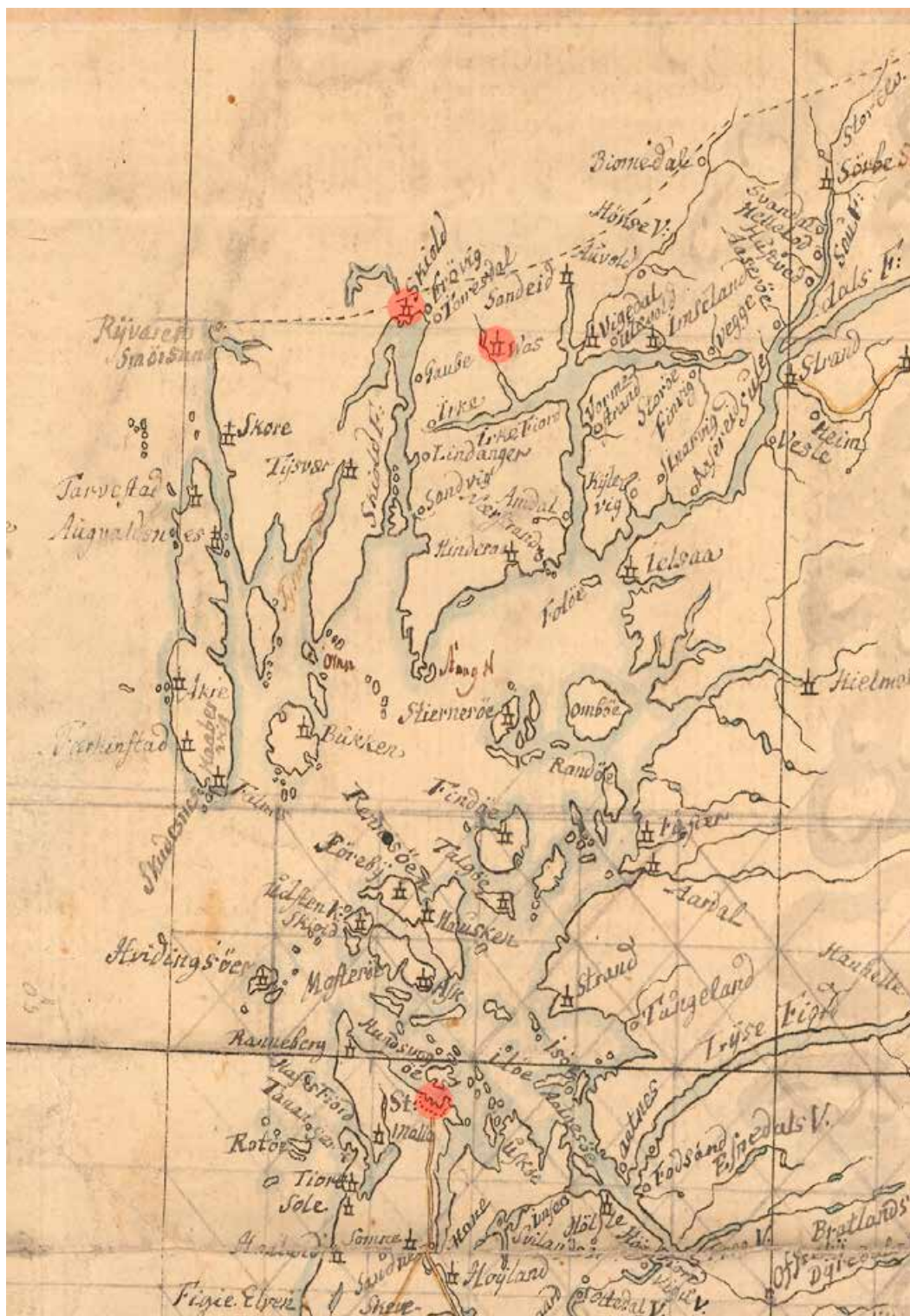
Både Norsk Migrasjonsforum og Utvandrer-museet på Hamar arbeider dessuten aktivt for å skape aktiviteter på nasjonalt nivå. Det er tatt initiativ til en nasjonal komité. Så

når alt er på plass, blir det kanskje turer både med emigrantskuten, oppføring av utvandrerskuespill på Strandkaien, quiltutstilling, maleriutstilling, konserter, amerikabrev, bøker og artikler, kåserier og foredrag, og også musikalske forestillinger der man igjen kan høre fremføring av Ryfylke visegruppes sang fra 1986 tilegnet utvandringen, «Øve dammen til Junaiten».

Sluttnoter

- 1 Utgangspunktet for artikkelen er et innlegg holdt på et utvandrerhistorisk seminar på UiS 3.11. 2019.
- 2 National Archives, Washington DC. Faksimile hos Hans Eyvind Næss meddelt av The Archivist of The United States of America, David Ferriero.
- 3 En kopi av denne samlingen befant seg på Statsarkivets lesesal i 40 år, men ble av daværende statsarkivar kastet, tydeligvis som antatt verdiløse kopier.
- 4 Denne utstillingen var tatt vare på i utstillingsmontre, men ble også makulert av den daværende statsarkivar i 2015.

Opplysninger om de forskjellige markeringene i USA er hentet fra en perm med avisutklipp i samlingene til Utvandrersenteret, nå i Stavanger Byarkiv.

NILS OLAV ØSTREM

FRÅ VATS TIL RYFYLKES BY

– om utflytting og utflyttarar til Stavanger

Den nye flyttekultur

Frå slutten av 1860-åra og framover mot 1914 voks det fram ein flyttekultur i Rogaland slik som i andre fylke i landet. Denne nye flyttekulturen hadde sitt høgdepunkt i fasen 1894–1914. Dei blei skapt ein tilstand prega av naturleg flytting mellom ulike skiftande flyttestasjonar og flyttemål. Den nye flyttekulturen blei ein integrert og internalisert del av bygdekulturen. Utvandringsvalet eller -alternativet var tatt opp i bygdementaliteten. For den enkelte vil dette seia at dei alle var trekte inn i ein kultur som gav dei ein personleg identitetsforståing der «Amerika» hadde ein sentral plass. Men i tillegg fanst også andre flyttemål eller mellomstasjonar. Stavanger og Amerika blei på mange måtar to sider av same sak, innanfor ein tilstand av stor omflytting. Flyttekulturen inkluderte også ein migrasjonskultur.

Tida kring hundreårsskiftet 1900 står for bygdene Vats og Skjold i Skjold prestegjeld fram som ei tid prega av omflytting mellom prestegjeldet, byane Stavanger og Haugesund, dei amerikanske statar og andre stader. For Vats var Stavanger byalternativet til USA. For Skjold stod Haugesund fram som byen det kunne snakkast om som eit alternativt flyttemål til Amerika-destinasjonen.

Historikaren William Hubbard har skrive at Skjold prestegjeld i «migrational behaviour» skil seg klart frå naboprestegjeldet Nedstrand. Førstnemnde hadde så sterk utflytting til Haugesund at det må reknast som tilhøyrande «det haugalandske flytteområdet», orientert mot Haugesund. Det sistnemnde området, Nedstrand prestegjeld, orienterte seg derimot sørover og var prega av at «Stavanger dominated clearly».

Stavanger amt 1820. Kartverket.

Hubbard skil ikkje mellom soknene Skjold og Vats. I motsetning til for Skjold sokn var Haugesund altså aldri noko utbreidd flyttemål for folket i Vats sokn. Vats hørde til det same «stavangerske flytteeområdet» som Nedstrand. Berre Skjold sokn låg innanfor «det haugalandske flytteeområdet».

Dette skiljet mellom soknene Skjold og Vats gir grunn til å spørja: Kva gjorde at Stavanger by var flytteealternativet til USA for vatsbuen? Topografien var viktig og gjorde at Vats sjøverts hørde til Ryfylke. Vats-bygda hadde frå 1850-åra godt dampskipssamband med Stavanger, slik som resten av Ryfylke-regionen. Skjold sokn låg nærare Haugesund og Karmsundet. Bygda var klarare lokalisert på Haugalandet eller Haugesundshalvøya enn Vats.

Amerika-alternativet

Nils Eliasson Kvamme drog frå Skjold til USA etter først å ha hatt eit byopphald i Haugesund. Som nykonfirmert fekk han seg løna arbeid som bakardreng i Haugesund. Han skildrar det fysiske arbeidet i bakeriet som hardt. Første møtet med byen var heller ikkje det beste, «strong and unattractive» stod denne fram for han. I sjølvbiografien fortel han nøye om koss han ein gong fekk ei kraftig og rammande irettesetjing etter å ha vore uheldig under utlevering av nokre julebrød og dessutan om koss han ved eit anna høve blei utsett for eit vanleg knep som grønskolling og lærling.

Det synest som om Nils korkje i bysamfunnet, eller i sitt eige arbeidsmiljø der, fann seg heilt til rettes, sjølv om mangt var kome i eit anna lys då han i sein ettertid skreiv sjølvbiografien sin. Dette inntrykket kan seiast å bli stadfesta av ein omtale om han, skriven så tidleg som i 1918 av andre enn han sjølv i skulebladet eller -publikasjonen *The New Clarion* ved Jewell Lutheran College i Iowa, første skulen han gjekk på i USA. Her heiter det kort og godt, med knapt andre enn han sjølv som kjelde, at “Nels learnt to hate the fishy smell of Haugesund, and early resented the harsh hand of a stingy baker, and determined to come to the land of plenty”.

Haugesund var ein ny by frå 1854. Stavanger hadde som gamal by ein fordel utvandringshistorikaren Ingrid Semmingsen har peika på om eldre byars motstandskraft mot amerikafeber og flyttekultur utor landet:

A rural area which in the pre-industrial epoch had relatively close contact with a town and which had established a pattern of effective movement towards the town was less liable to attacks of “America-fever» than areas lacking such a pattern or in which it was not strongly established. A country-to-town pattern of movement already established at a relatively low level could be prolonged, reinforced and enlarged in the post-1840 emigration era, and precisely because the pattern was established contain an element of inertia in relation to emigration out of the country.

Vats nytte godt av lettare og lengre bysamband med Stavanger enn Skjold. Det var også slik at delar av Skjold frå gamalt var meir orientert mot Bergen enn Stavanger. Dette verka med til at dei næraste delane av Skjold enklare kunne venda seg mot Haugesund, som dei dessutan fekk landeveg til tidleg i 1860-åra. Sjølv om denne vegen også gjekk gjennom Øvre Vats til Ølen, var det trass alt avgrensa kor langt ut bypåverknads-feltet nådde. Dette står fast sjølv om svenske utvandringshistorikarar har peika på at «the urban field of influence» i tida for masseutvandringa kunne gjera at «the power of attraction» frå byen var «relatively high». Tilsvarande var dermed «the rate of emigration relatively low.»

Den svenske migrasjonsforskeren Sune Åkerman har halde fram at byar utanfor ei 20 kilometer-grense «förlorade greppet om omlandet». Dette kan knapt oppfattast slavisisk som ei rettesnor. Byen Haugesund med sterkt sildefiske i havområdet utanfor og lett tilkomst frå Skjold prestegjeld – særleg då for Skjold sokn – med nytt vegsamband tidleg i 1860-åra, må ha verka tiltrekkande på bygdefolket her. Den nye vegen frå Haugesund i retning Ølen, gjekk inn i Skjold prestegjeld etter knapt 10 kilometer og løp så med ei veglengde på over 30 kilometer gjennom prestegjeldet. Avhengig av kor ein oppheldt seg, låg altså undersøkingsområdet i ei veglengde av frå ca. 10 til 40 kilometer frå Haugesund.

Stavanger-alternativet for Vats

Ståle Dyrvik har i fylkeshistoria *Fra Vistehola til Ekofisk* fortald om ein søskenflokk på åtte born som flytta frå Ørslund i Sokndal. Soga deira «viser i eit glimt det store oppbrotet som skjedde i Rogaland utover på 1800-talet».

Fleire av søskena flytta til Stavanger, men til slutt enda

truleg to i Stavanger, ein blei verande heime i Sokndal og fem emigrerte til «den nye verda» – Amerika. Dyrviks perspektiv på «søskenflyttinga», er verdt å ta med seg:

Dei som flytta, gjorde det ikkje berre i det geografiske rommet. Dei skifta også yrke. Bondeborna laut læra andre måtar å livberga seg på. I denne syskenflokkjen kjenner me yrka til fem av dei seks gutane. To vart smedar, tre vart snikkarar. Særleg oppfinnsame i yrkesvalet var dei kan henda ikkje. Dei nådde heller ikkje høgt opp i inntekt og status. Dei var berre vanlege arbeidsfolk.

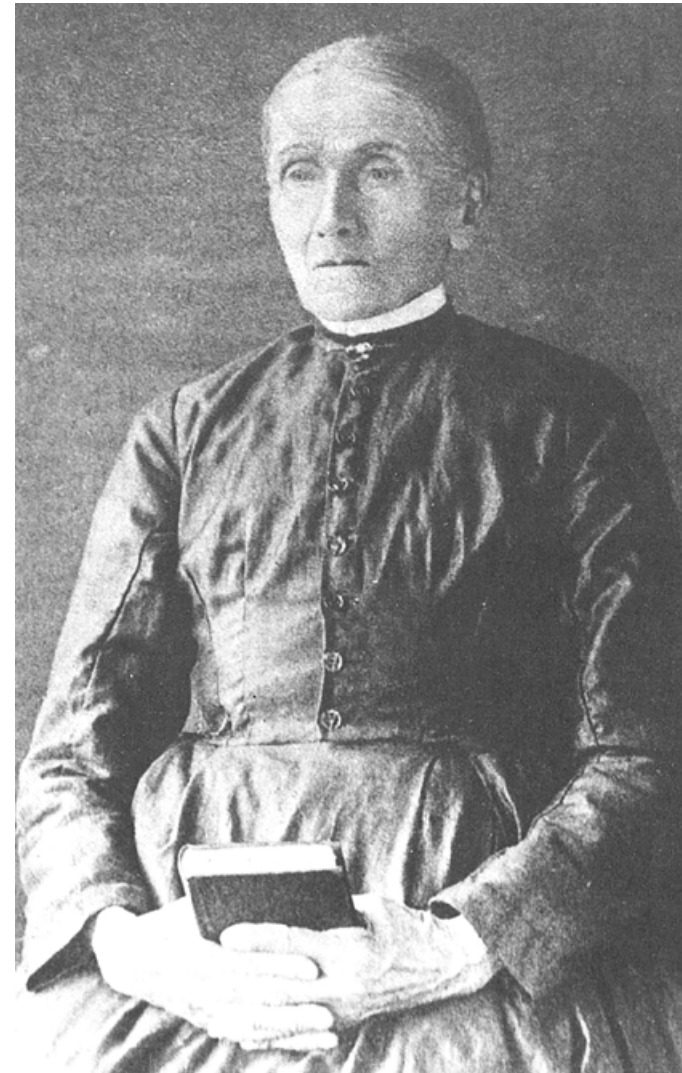
Likevel står det age av dei. I sine tidlege ungdomsår hadde dei møtt ei utfordring: Å skaffa seg eit trygt og varig levebrød. Ingen av dei hadde resignert og valt å klora seg fast som forhutla småkårsfolk på heimstaden. Med kraft og kløkt hadde dei teke utfordringa, flytta over store avstandar inn i framande miljø og levevis, knytt band til nye menneske, funne seg gagns arbeid.

I 1842 flytta drengen Lars Johannesson frå Vats til Stavanger. Han hadde blitt konfirmert i 1836, året før Paul Andersson stod konfirmant. Paul, som hadde vore tenar hjå lensmann Eikesdal i Vats, valde i staden for Stavanger å emigrera til USA der han blei prest og ein sentral kyrkjeleiar for norsk-amerikanarar. Men før han drog til Amerika, skal Paul ha opphalde seg eitt år i Stavanger.

Sjølv var Lars lensmannsson og fødd på bruket Liå av garden Krakk i Vats. Faren var lensmann og sersjant Johannes Johannesson «Lien». Han hadde blitt etterfølgd av lensmennene på Eikesdal.

Lars gifta seg 4. desember 1851 med Eli (Elen) Olsdotter frå Meling. Han oppheldt seg då som ungar og tømmermann i Stavanger by. Som forlovarar hadde Lars og Eli skaffa seg ingen ringare enn skipper Svend Svendsen og skulehaldar Svend Oftedal, førstnemnde far til seinare ordførar C.B. Svendsen og sistnemnde far til presten Lars Oftedal. Lysing var forlangt av brudgomen og det blei protokollført om brura og han at dei var «begge vaccinerede» – for barnekoppar.

Lars og Elen flytta ut til Austre Åmøy i Hetland, det som høyrde til Stavangers omland den gongen. Bruk 3 på garden Nordre Lunde, gardsnummer 2 kjøpte Lars på auksjon i 1853. Gardsbruket var lite, skylda utgjorde frå gamalt ikkje meir enn 1 ort og 13 skilling. Buskapen harmonerte med

Mor til Lars Johannesson, Marta Larsdotter, drog til Amerika i 1865 på seglskipet «Hebe». Ho var fødd i 1800 og fekk mange leveår i USA sjølv om ho emigrerte 65 år gamal. Ho døydde i 1898. Ektemannen hennar, Johannes Liå, hadde vore lensmann i Vats skipreide 1825–1834, men døydde alt i 1843. Sjå boka frå 2015 «Mod som en konge». **Bøndene, makten og politikken 1800–1850**, redigert av Roald Berg og Svein Ivar Langhelle, der Johannes si utøving av lensmannsombodet er nærare omtalt. (Foto frå Ryfylke. Folk og natur, Dreyer bok, Stavanger 1978.)

ei ku, ti sauer og eitt svin. Bygg var sådd med ei tiandedels tønne og havre med ei heil tønne. Den same mengda med poteter hadde dei sett.

Ved folketeljinga i 1865 budde Elen og Lars med seks born på Nordre Lunde. Familien hadde halde kontakten med byen. Eit vitnemål om det er at forlovaren frå 1851 Svend Oftedal, også stod som fadder for sonen Ole Johan i 1864. Også seks år før henta Elen og Lars seg fadrar i Stavanger, Ole A. Svensen forutan herr og madam Christian Berntsen. I 1852 hadde Inger Blåsenborg vore fadder for eldstebarnet Johannes og i 1860 hadde dottera Lotte Emilie

som ein av sine fadrar Tønnes Stavnem, lærar ved latinskulen i Stavanger.

Lars hadde sjølv hatt åtte søsken. Sjølv manglar han i bygdeboka for Vats, dåpen ser ikkje ut til å vera innført i kyrkjeboka, berre konfirmasjonen i 1836. Dei fleste av søskena til Lars enda opp i Amerika. Mora Marta Larsdotter drog «over dammen» som enkje på Køhlers seglskip «Hebe» i 1865, saman med to døtrer og ei dotterdotter. Ingen bror eller søster følgde Lars til Stavanger. Broren Osmund flytta til Haugesund eller området ved. Berre broren Johannes blei verande igjen i heimeprestegjeldet til han døydde i Skjold i 1881.

Sonen Johannes Larsson tok over Nordre Lunde-bruket i 1888. Skøyte fekk han frå mora Elen Olsdotter, enkje i uskifta bu. Ho hadde sete med gardsbruket like ved Stavanger by i ti år, heilt sidan mannen Lars døydde 1. november 1878, berre ikring 56 år gamal.

Johannes hadde sjølv funne seg kone frå Vats, Berta Pedersdotter. Ho var husmannsjente, fødd 1862 på garden Skjervheim i vatsbygda. Dei dreiv gardsbruket ved folketeljinga i 1891 etter å ha gifta seg tre år tidlegare og fått sonen Lars i 1890. Johannes var gardbrukar, tømmermann og fiskar – nett slik faren hadde vore. Mora Elen Olsdotter levde framleis som folgeenke og hadde to døtrer og endå ein son heimebuande. Eine dottera var skredderske, sonen praktiserte som skipstømmermann. Begge desse yrka vitnar om den nære tilknytninga til byen Stavanger dei budde like ved.

Tilknytninga til både Stavanger og Vats kjem også fram ved at søster til Johannes, Maren Elisa, gifta seg med bror til Berta i 1895. Enkjemannen Samuel Pedersen var fødd 21. februar 1850 i «Nedre Vats». Bygdeboka for Vats fortel at han i 1878 hadde flytta til byen Kopervik på Karmøy. Det heiter i folketeljinga frå 1910 at han «er på lageret på Stavanger Smørfabrik». Av fag var han tømmermann, noko han står oppført som i folketeljinga 1900 då familien budde i «Jederens gade». «Skolegutane» til Maren Elisa og Samuel i 1910, Lars og Arne, var fødde i Frue sokn og i Stavanger by.

Vats-folk i Stavanger 1900

Ved folketeljinga for Stavanger i 1900 budde det minst 48 personar der som var fødde i Vats. Dermed talde vatsbuen i Stavanger fleire enn dei som i Haugesund uttrykkjeleg er

sagt å vera fødde i Vats. For begge byane kan det reknast med ei underregistrering sidan fødestadsrubrikken vanlegvis opererer på prestegjelds nivå. Av den grunn må fleire som står med Skjold prestegjeld som fødestad i røynda ha vore fødde i Vats sokn, også for Stavanger sin del.

Stavanger by hadde i 1900 til saman 202 innbyggjarar fødde i Skjold prestegjeld, altså i Vats eller i Skjold sokn. I 1865 låg det same talet på 99 innbyggjarar frå Skjold prestegjeld. Begge desse folketeljingsåra budde det fleire utflyttarar frå Skjold prestegjeld i Haugesund enn i Stavanger. Flyttinga til Haugesund by var hovudalternativet til USA for dei som flytta frå Skjold prestegjeld etter at den lokale Amerika-emigrasjonen tok til i 1837.

Både folketeljinga for Haugesund i 1875 og teljinga for den same byen i 1900 underbyggjer at flytteorienteringa i Vats sokn var langt mindre vendt mot Haugesund enn kva som var tilfelle for nabosoknet Skjold. Ved folketeljinga i 1875 budde det i Haugesund 184 personar som var fødde i Skjold sokn, altså nesten fem gonger meir enn talet på fødde i Vats sokn. Sjølv om ein må justera for ulik folkemengd i desse to soknene, er det heilt klart at vatsbuen i langt mindre grad enn skjoldabuen hadde Haugesund som eit sentralt flyttealternativ.

Vatsbuar i Stavanger i 1910

Det budde langt fleire vatsbuar i Stavanger i 1910 enn dei 74 som gav opp Vats herad eller sokn som fødebygd. Like fullt kan det vera interessant å sjå nærare på eit opplista utval av kven nett desse var, for å finna svar på kva yrke og levebrød desse hadde som heller hadde vald å busetja seg i byen enn på prærien.

Den eldste av desse 74 var Elisabeth Jørgine Pedersen, fødd 1821 og altså 89 år gamal. Ho dreiv «husgjerning» og blei forsørgd av sonen Johan Pedersen, fødd i Stavanger i 1857. Han var seglmakar og handelsmann med familie i Oscarsgate 30. «Lavrentze» Stokkedal på 32 år frå heimbygda til mora, hadde fått plass i hushaldet som tenestejente.

Torger Pedersen står med fødselsdatoen 11. april 1830 i folketeljinga 1910. Han var altså 80 år og tidlegare skipstømmermann, no enkjemann med «Midler». Gurine Tønnesen budde hjå han som «husholderske», fødd i Stavanger 1835.

Paul Andersen Nordland (1821–1891), norskamerikansk prest og kyrkjeleiar. Før han drog til Amerika frå Vats, skal Paul ha opphalde seg eitt år i Stavanger. Kjelde for dette er ei utvandringsliste for Stavanger, datert 13.2.1844. (Sjå avhandlinga *Utvandrarkultur* side 187, note 37.) (Foto frå *Norsk lutherske prester i Amerika: 1843–1915* av Olaf Morgan Norlie, Minneapolis 1915.)

Haugesund – foto frå Smedasundet tidleg på 1900-talet. Fotograf Narve Skapsno/Nasjonaltbiblioteket.

Brøndla Ohm var fødd i 1833 på garden Eide i Vats. Ho var enkje og busett i Pedersgata 7 saman med dottera Laurentse, f. 1879 på Åm i Vats. Yrket til den ugifte 31-åringen var å vera handelsbetjent i «manufakturbranchen».

«Martha Nortveidt» var ugift, fødd 1840 i Vats og busett i «Stengate 24» av folge og litt «midler». Ho budde i hus saman med den fire år eldre Liva Halvorsen frå Sandeid.

Marie Pedersen dreiv som kolonialhandlerske i 1910. Ho var enkje og fødd 1844 i Vats. Pedersgata 99 var bustaden hennar og der heldt ho til saman med dei fire sønene sine frå 12 til 17 år gamle.

«Bertha Holgersen» var enkje, fødd 1845 og med «Understøttelse af Kassen» i 1910. Ho budde i eit husvære i Utsteinsgate 15.

«Martha Jensine Bergesen» sin fødselsdato var 18. mai 1847. Ho hadde gifta seg med Jens Jacob Bergesen, hermetikkarbeidar frå Kvitsøy. Dei budde i Skolegata 3 og står oppførde utan både born, tenarar og andre hushaldsmedlemer.

I Rosenberggate 21A budde enkja Inger Torgersen, f. 26.5.1847 som mormor hjå dottera Helene Vagle, gift med hermetikkarbeidar Adolf og mor til eittåringen Allan, fødd 13. januar 1909. Inger blei forsørgra av svigersonen og hadde flytta inn til byen frå Hetland ein gong etter at Helene kom til verda der i 1886.

Liva Pedersen heldt til i Brønngata 25. Ho var enkje, også fødd 1847 i Vats, utan «Beskjeftigelse», men med «Understøttelse». Dottera Inga arbeidde som «Nåtlerske», var ugift og fødd 1879 i Stavanger.

«Sakarias L. Stokkedal» var «Hotel- og Cafévert» i Børehaugen 4 ved folketeljinga 1910. Fødd var han i 1853 i Vats og gift med sambygdingen Martha J. Stokkedal. Eldste dottera, «Marthe Lovise Stokkedal», var fødd i Vats i 1891. Dei yngre borna var alle fødde i Stavanger, det første i 1895 slik at familien i alle høve frå den tid av, hadde vore busette i byen.

«Hermetikkfabrikkarbeiderske» Martha Albregtsen var fødd i Vats 9. mars 1855 og busett i Normanns gate 25. Ho var gift, men mannen står ikkje oppført i folketeljinga, berre dottera «Magrethe Thorsen», fødd i Stavanger 1886.

Skomakarsvein Johannes Pedersen hadde fødselsdatoen 15. november 1856 og bustaden Øvre Strandgate 59. Han var fødd i Åmsosen i Vats. Kona hans, Inger, var frå Vikedal

Stavanger – foto frå torget mot Vågen ca 1870. Foto: Knud Knudsen/ Billedsamlingen UiB.

og sonen Peder var fødd i Vats så seint som i 1897. Dei hadde altså ikkje meir enn 12-13 år bak seg i byen.

Karen Johannessen var endå ein vatsbu i Pedersgata i 1910. Ho budde i nr. 75 saman med mannen «Joh. Chr. Johannessen» frå Egersund. Sjølv var ho fødd i 1858, hans fødselsår var 1864. Yrket var typograf, Karen står i teljinga oppført som «hustru». Dei hadde ikkje born, i alle høve ikkje heimebuande i 1910.

Ingeborg Nilsen Vestbø var også fødd i 1858. Sten Nilsen Vestbø frå Sandeid var ektemannen hennar og av dei tre borna deira, var sonen Peder Kristian fødd 1891 i Sandeid medan døtrene Laura Helene og Kristi Davida begge var fødte i Stavanger.

«Vats, Ryfylke» står som fødestad i folketeljinga 1910 for Ingeborg Osmundsen. Der var ho fødd 25. mai 1859, seinare gift med «Løsarbeider» Aslak Osmundsen frå Forsand og mor til fire born, alle fødte i Stavanger.

Vats i Ryfylke var også fødebygda til skipstømmermannen Torjus Olson på «Engøen 12». Fødselsdatoen hans var 26. mai 1860 og dermed var han bortimot sju år eldre enn kona si, Tomine Olsen, fødd i Stavanger. Dei hadde sonen Ole, som også var skipstømmermann, og dottera Bertine – ho dreiv med «huslig arbeide».

Heller mange unge, einslege tenestefolk frå Vats budde i Stavanger ved folketeljinga i 1910. Det galdt til dømes Anna Tørresdal i 23-årsalderen og busett i Ladegårdsveien 42. Elisabeth Landa var ikring 18 år og stod for «husgjerning» i Lyder Sagens gate 2. Anna Vatne, 19 år, og Hilda Torsnæs var begge «Sypige» i «Baadegaten 5». Grete Stokkedal var 20 år gamal «Tjenestepige» i St. Svithungate 4. Det er å venta at fleire av tenestefolket frå Vats, flytta frå byen etter at tenestetida var ute. Truleg vende nokre tilbake til heimbygda. Nokre søkte seg vidare ut i verda, for ein del av dei til Amerika.

Remigrantar

Ingeborg Sæbø budde med mann og born i Stavanger i 1910. Ho var fødd 23. mai 1878 i Vats og hadde saman med mannen Gunnar og dottera Lilly, ho fødd i Stavanger 8. november 1903, emigrert til Amerika 18. april 1904. Gunnar var fødd 1. april 1881 i Etne. I USA budde dei i Astoria der ho hadde utført «Husgjerning» medan mannen var sagbruksar-

beidar. Det same var yrket hans etter tilbakekomsten deira til Stavanger og bustaden deira i Avaldsnesgata 52.

Opplysningar om tilbakevende emigrantar kan vera godt eigna til å fylla ut biletet av den sterke flytte- eller migrasjonskulturen i Skjold og Vats tidleg på 1900-talet. Det budde temmeleg mange personar i Skjold prestegjeld i 1910 med kortare eller lengre periodar bak seg i Amerika. For Skjold sokn kan det teljast opp 39 slike personar, for Vats 20, altså til saman 59 personar for heile området.

Gruppa av heimvende emigrantar, remigrantar, var ei mangearta gruppe. Men det skal også peikast på at folketeljinga frå 1910 ganske sterkt held fram at utvandring ikkje blei oppfatta som noko endeleg på denne tid. Kulturelt hadde migrasjonen lokalt vakse fram til å bli noko mellombels og skiftande som folk no føreheldt seg til på ein heilt annan måte enn tidlegare i utvandringstida. I folketeljinga er det nemleg ei nesten like stor gruppe som dei faktiske remigrantane som er oppgjevne som berre mellombels fråverande i Nord-Amerika. Det gjeld i alt 29 personar, 19 i Skjold sokn og ti i Vats sokn. I kva grad mange av desse verkeleg kunne reknast som berre bortreiste for ei kortare tid, er det derimot all grunn til å stilla spørsmål ved. Somme hadde vore busette i Amerika gjennom mange år og kom til å bli verande der livet ut. Det kan like ofte vera snakk om *ønsketenkjing* mellom slektningane eller familiemedlemene deira her i gamlelandet som blir gjenspegla i folketeljingslistene.

Kva dei tilbakevende utvandarane gjeld, hadde desse budd ulike stader i USA. Det er elles grunn til å understreka at statusbiletet som folketeljinga 1910 gir av remigrasjonen ikkje kan seiast å gi anna enn ei minimumsregistrering. Fleire tilbakevandarar kunne vera døde like før teljinga, andre kunne koma tilbake til heimbygda i gamlelandet like etter teljingstidspunktet. I tillegg kjem at nokre remigrantar som opphavleg hadde vandra ut frå Skjold prestegjeld, kan ha busett seg andre stader enn der etter returen sin – slik også utanbygds *fødde* remigrantar i stor grad gjorde for Skjold og Vats sin del.

Det varierte også mykje kva tid dei registrerte tilbakevandarane både hadde utvandra og kva tid dei hadde vendt tilbake til gamlelandet. Her var mange som hadde utvandra i 1880-åra, forutan også ein som hadde emigrert ved slutten av 1870-åra. Han vende heim igjen alt i 1880, etter berre

få års opphald «over there». Ei kvinne i Skjold sokn hadde lengste amerikaopphaldet bak seg. Ho var komen tilbake til heimbygda i nettopp teljingsåret 1910 etter å ha opphalde seg i USA gjennom 25 år.

Langt i frå alle dei som budde i Skjold prestegjeld i 1910 med ein tidlegare bustadperiode i Amerika, var utvandra frå dette området. Det kan av dei 39 tilbakevende teljast opp at meir enn halvparten, 21 personar, hadde vandra ut annan stads frå enn Skjold og Vats. Det dreidde seg for det store fleirtalet om nabobygder og nærregionar i Rogaland. Unntaka stod desse stadene for: Aurland, Stord, Stavanger og Høyland.

Yrkesbakgrunnen til alle dei heimvende frå USA var elles ganske mangfaldig. Rett nok hadde heile 32 personar hatt arbeid på farmar, men det mangslungne kjem like fullt til syne gjennom yrkestitlar som bakar, bane-/jernbanearbeidar, arbeidar, tømmermann, skogsarbeidar (formann), trelastsorterar, huseigar, handelsreisande, hotelloppvartar, fabrikkarbeidar, gruvearbeidar, trevarefabrikkarbeidar, arbeidar i slaktarforretning, brønnborar, styrmann, sjømann, husstell/-gjerning, lærarinne, lærar, gjetar og frisørdame forutan ei som hadde vore sysselsett med «Korsætfabrikkarbeide».

Fram- og tilbakevandringa av migrantar mellom Skjold prestegjeld og det amerikanske kontinentet, resulterte i enkelte interessante familietrekk. Også dette kjem fram i folketeljinga for 1910. Eit par familiefedrar oppheldt seg i Amerika, den eine som „fårehyrde“ medan resten av familien var heime på garden i Skjold. Desse to mennene hadde neppe vore borte frå familiane sine så lenge. Det var derimot tilfelle for ein ektemann med 23 års opphald i Amerika, heile tida med kone og barn buande heime i Noreg. Han budde framleis i USA ved teljinga i 1910, om han hadde vore tilbake og besøkt familien, er uvisst. Det fanst elles ein del born som var fødte i USA, men no levde i familiane sine tilbake her i Skjold prestegjeld, som følgje av at foreldra hadde returnert. Utvandringa skapte ganske mange «ufullstendige» familiar.

At folk vandra mellom Amerika og Noreg gjorde seg altså også gjeldande i Skjold prestegjeld. Med trass alt ikkje fleire enn 39 tilbakevandrarakar busette i prestegjeldet i 1910, er det ikkje tale om nokon svært sterkt utbreidd remigra-

sjon hit. Det hadde til samanlikning emigrert ikring 1 000 personar frå prestegjeldet mellom 1880 og 1910. Og for somme av dei som hadde utvandra frå Skjold prestegjeld, var det ikkje aktuelt å reisa tilbake for å slå seg permanent til. Men mange kom etter kvart på heimebesøk. Og somme gjorde det langt oftare enn andre. Ei av dei var «Sille» Torgersdotter, fødd på garden Romsaland i Skjold sokn i 1867 og utvandra i 1888, som årvisst skal ha reist tilbake igjen, visst nok fleire titals gonger. Ho «måtte sjå Noreg att um sumrane i fyrstninga [...], men fall so til ro til slutt».

Flyfoto av Austre Åmøy brygge. Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger. Foto: DigitaltMuseum

Tilflyttarar til Vats frå Stavanger og Jæren

«Torsdag 26. oktober 1876 var ein regnfull dag i Vatsfjorden. Denne haustlege oktoberdagen steig 18 år gamle Carl Hatteland i land i Åmsosen i Vats for å bli styrar ved spinneriet i bygda, Vats Ullspinneri.»

Med denne dampskipsreisa om bord på ein av *Stavangerske* sine fjordabåtar, startar bedriftshistoria for Hatteland-verksemda i Nedre Vats. Seriegründeren Jakob Hatteland er mest kjent for distribusjon av datakomponentar frå

1970-åra av og no for globalt sal av lagersystemet AutoStore. Før den tid dreiv tre generasjonar Hatteland som landhandlarar i Åmsosen. Carl Hatteland (1858–1917) hadde vore kontorbetjent hjå grosserar C. B. Svendsen i Løkkeveien 682 før enn han blei send til Ryfylke for å styra Vats ullspinneri. C.B. hadde tidlegare i 1870-åra gått inn som økonomisk interessent i spinneriet. Bror hans, Henrik Svendsen, hadde også investert i dette føretaket i Åmsosen. Stavangerkapital var involvert i ulik økonomisk aktivitet i Ryfylke, også mellom anna i den store skipsbyggjinga i Hogganvik, Vikedal.

Spinneristyraren Carl Hatteland fekk i 1881 handelsbrev for å driva landhandel ved Vatsfjorden. Få år seinare gifta han seg med ei jente i bygda, Berta Gurine Kårhus. Tida i byen Stavanger hadde vore formande og skilsetjande år for den unge jærbuen frå Klepp, etter å ha flytta dit nykonfirmert og ganske urøynd i livet.

Flyttinga frå Vats-bygda har til alle tider eksistert saman med ei svakare og meir moderat flytterørsle til bygda frå Stavanger by og frå jærbygdene kring byen. Det året Carl Hatteland kom flyttande til Vats frå Klepp og Stavanger, budde det likevel ikkje mange jærbuar eller «siddisar» i vatsbygda. Han måtte frå Nedre til Øvre Vats for å finna ein jærsk familie. På den tidlegare lensmannsgarden Eikesdal møtte han Lars Olson og Olina Olsdotter frå Gjesdal. Fødestadene for borna deira fortel om ein familie på flyttefot. Først hadde dei budd i heimbygda Gjesdal, før dei i 1854 fekk ein son i Time. To og fire år seinare budde dei i Frue sokn i Stavanger prestegjeld ved barnefødslane til ei dotter og ein son til. I 1862 var dei komne vel på plass i Vats då endå ei dotter kom til verda.

Faktisk budde det få og ingen med Stavanger som fødestad i Vats ved folketeljingane 1865 og 1875. Rett nok var den 17 år gamle Tomine Bertine Tormodsdotter frå Hetland tenestejente i 1875 på eit av gardsbruka på matrikelgarden Åm der landhandlarstaden til Carl Hatteland også låg. Ti år før hadde Bertine i 1865 budd som pleiebarn på husmannsplasset Hagen under Kårhus, nabogard til Åm. I folketeljinga det år hadde fødestaden hennar blitt gitt opp som Stavanger.

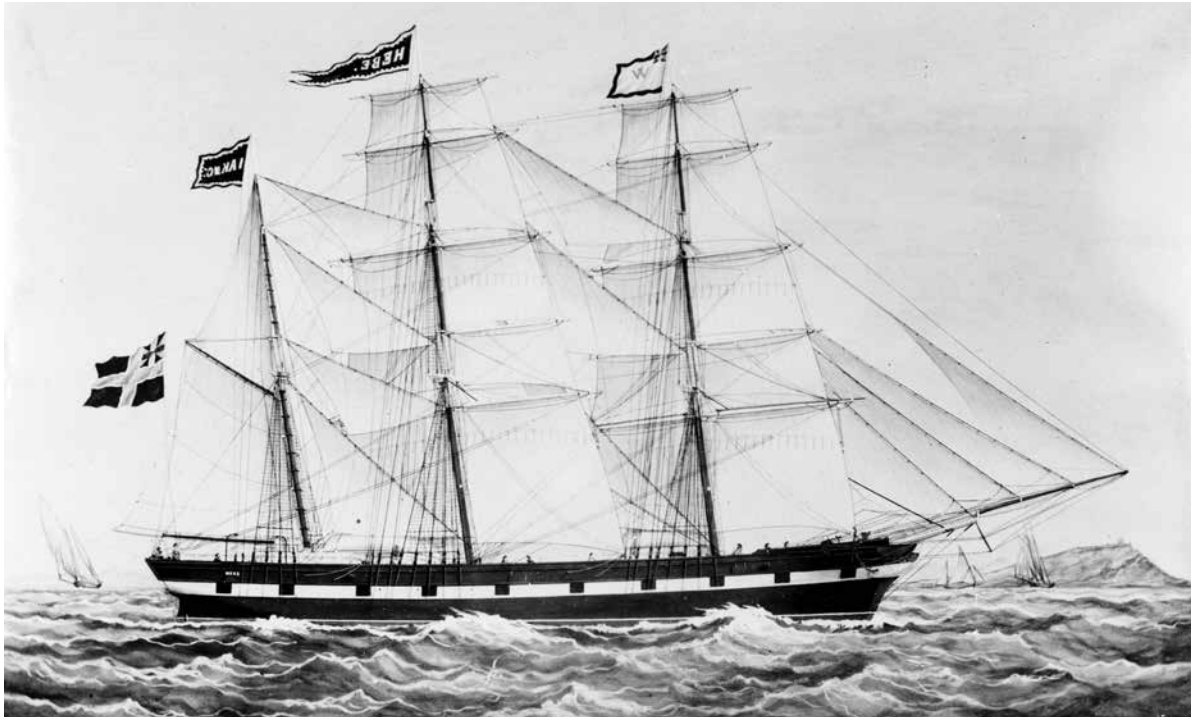
Ved slutten av 1800-talet tok det seg opp med Stavangerfolk i Vats, sjølv om dei framleis ikkje talde mange

Åmsosen i Vats kring 1900. Postkort.

Borna til Berta og Carl Hatteland. Han flytta frå Stavanger til Vats i 1876. Foto i privat eige, sjå boka om Hatteland.

Skipsportrett av barken «Hebe», bygd i 1851. Seilte emigranter til USA. Stavanger maritime museum / DigitaltMuseum

ved folketeljninga i 1900. Spinneristyraren dette året, Nils Stråtveit, sjølv frå bygda, hadde henta seg kone i Stavanger, Sigrid Olsdotter. Utanom henne var det berre eit par born som var fødde i Stavanger medan foreldra – andre stader ifrå – hadde budd i byen ein kortare periode.

Heller ikkje ved inngangen til 1800-talet hadde innslaget vore stort av stavangerfolk i Vats. I eit forsøk på å finna fødestader for menn og koner i Vats ved folketeljninga i 1801 – gjennom bruk av ulike historiske kjelder – kom det ikkje fram nokon med Stavanger som fødeplass. Rett nok lukkast det ikkje å finna fødestad for meir enn om lag to tredjedelar av dei mannlege og kvinnelege hovudpersonane i hushalda i Vats dette folketeljningsåret. Flyttinga til Vats skjedde alt den gongen som ein mobilitet frå innland til kyst, frå fjellbygder til fjordbygder. Frå Ryfylke hadde det kome ikring 20 personar til Vats før 1801 – eitt menneske frå Sjernarøy, fem frå Nedstrand og like mange frå Vikedal, er det næraste me kjem Stavanger. Ingen hadde flytta frå Jæren eller Stavanger til Vats. Det var å fara motstraums.

Ryfylkekaia ca. 1910. Stavanger byarkiv / DigitaltMuseum

Husmannsfolk til byen – gardbrukarborn til USA

Sjølv om Haugesund by for bygda Vats i mindre grad enn for nabobygda Skjold kan reknast som eit verkeleg flyttealternativ til USA-utvandringa, er det interessant også å trekkja fram nokre kjenneteikn for utflyttarane frå Vats til Haugesund. Mellom dei 38 registrerte var flyttarar med bakgrunn frå husmannsgruppa i absolutt fleirtal, 20 personar mot 18 med gardbrukarbakgrunn.

Dei heller få utflyttarane frå Vats sokn til Haugesund gjer at det blir lite meiningsfullt å leita etter skilnader i flytteintensitet mellom dei ulike delane av soknet. Det står til dømes ikkje fram nokon tendens som tilseier at «skjoldavegen» gjennom Øvre Vats, frå Haugesund til Ølen, hadde noko å seia for flytteomfanget. Denne øvre bygdedelen som låg til hovudvegen, hadde faktisk færre registrerte byflyttarar til Haugesund enn Nedre Vats, 16 mot 22. Heller ikkje let det seg gjera å finna fram til gardar med eit flytteomfang som tilseier at dei kan kallast Haugesund-gardar. Gardane med flest utflyttarar til Haugesund kom ikkje opp i prosentsatsar høgare enn sjetteparten av folketalet på dei respektive gardane i 1865.

Kjønnsmessig fordelte utflyttarane frå Vats til Hauge-

sund seg temmeleg jamt: 21 menn og 17 kvinner mellom dei registrerte «byfararane». Over tid er det også jamn likskap som pregar biletet: Ni var fødde 1825–1844, like mange mellom 1845 og 1864, 14 i åra 1865–1885 og til slutt seks personar med fødselsår innan tida 1886–1900.

I motsetning til for Skjold sokn var Haugesund altså aldri noko utbreidd flyttemål for folket i Vats sokn. Stavanger var langt viktigare i så måte enn Haugesund for vatsbuen. Og av den gruppa som flytta frå Vats til Haugesund var dei fleste husmannsfolk. Altså er det tale om ei lågstatus-flytting – endå om husmannsborn ofte var nyskaparar og gründerar i dei lokalsamfunna dei flytta til. Sjølv om utflyttarane frå Vats er heller få, stadfestar dette den same tendensen som for Haugesund-flyttarane frå Skjold sokn.

Utflyttarane frå Vats til Stavanger ser også ut til å ha hatt den same lågare sosiale bakgrunnen som vatsbuane som flytta til Haugesund. Berre ein skjoldabu – ingen frå Vats – tok borgarbrev i Stavanger mellom 1851 og 1870. Like fullt er det slik at forklaringa på at folk i Vats ennå held med Viking, er at Stavanger historisk har vore byen for vatsbuen. Ein skjoldabu held derimot med FK Haugesund og mimrar ennå om både FKH og andre cupfinalistar og nesten-cupfinalistar som Haugar, Vard og Djerv 1919 frå byen deira.

Litteratur og kjelder

- Artikkelen byggjer på ulike bøker og publikasjonar av artikkelforfattaren Nils Olav Østrem. Det blir også vist til kjeldereferansar og notetilvisingar i desse:
- Østrem, Nils Olav, *Utvandrarkultur. Ei migrasjonshistorisk undersøkjing av Skjold prestegjeld 1837–1914*, doktorgradsavhandling ved Universitetet i Tromsø, 2002.
- Østrem, Nils Olav, *Den store utferda. Utvandring frå Skjold og Vats til Amerika 1837–1914*, Spartacus Forlag/SAP, Oslo 2015.
- Østrem, Nils Olav, *Norsk utvandringshistorie*, Det Norske Samlaget, Oslo 2014.
- Østrem, Nils Olav, *Hatteland. Handel og elektronikk gjennom 150 år*, Fagbokforlaget, Bergen 2015.
- Denne artikkelen byggjer særleg på og inneheld utdrag frå boka *Den store utferda*, kapittel 8. I denne boka frå 2015 og avhandlinga frå 2002 vil det også vera referansar å finna til sitat frå utvandringshistorikarar som Ingrid Semmingsen, Sune Åkerman.
- Det er historikaren William Hubbard som har skriva om dei stavangerske og haugalandske flytteområda i artikkelen «Peopling a new town: Haugesund 1865–1910» i *Festskrift til Historisk institutts 40-års jubileum 1997*, redigert same året av historikarane Geir Atle Ersland, Edgar Hovland og Ståle Dyrvik ved Universitetet i Bergen.
- Ståle Dyrviks tekst om søskenflokket på åtte born som flytta frå Ørsland i Sokndal, er henta frå band 1 av fylkeshistoria
- Fra Vistehola til Ekofisk. Rogaland gjennom tidene*, side 402f, utgitt på Universitetsforlaget 1987, redigert av Edgar Hovland og Hans Eyvind Næss.
- I denne artikkelen er det gjort bruk av Digitalarkivet, kontroll av kjeldebruken kan gjerast ved digitale søk i dei kjeldene det blir vist til. Stavanger byarkiv har laga skanna utgåve fram til 1870 av *Fortegnelse over personer som har tatt borgerskap i Stavanger 1851–1900*.

GUNLEIF SELDAL

EMIGRANTSKIPET «RESTAURATION»

Det var Lars Larsen Geilane som organiserte og ledet utvandrertogget som i 1825 forlot Stavanger med kurs for New York. Sluppen «Restauration», også kalt «den norske Mayflower», har blitt et symbol på utvandringen til Amerika; et nasjonalt ikon. Ved 100-årsjubileet i 1925 var det stor festivitas både i USA og Norge. En fullskala modell av «Restauration» ble bygget i Minneapolis. I tillegg ble det i USA utgitt et 2 cents frimerke med «Restauration» som motiv.

I Stavanger ble det bygget en modell på 45 fot som ble plassert på Bybergstykket i Bjergsted. Modellen ble benyttet som talerstol og scene ved 17. mai-feiringen dette året, og den 4. juli ble en majestetisk bauta til minne om utvandringen med «Restauration» avduket i Bjergsted. Ved feiringene i 1975 og 2000 ble «Anna af Sand» benyttet i rollen som «Restauration». Ved 200-årsjubileet i 2025 finnes det i Rogaland en autentisk kopi av «Restauration» som vil passe utmerket til markeringen. Det gjelder bare å ta vare på skuta.

Hvordan så «Restauration ut?

Mye er skrevet om sluppen «Restauration» opp gjennom årene, både i bøker og aviser. Når det gjelder størrelsen oppgis det ulike mål. I 1925 fikk rederiet Den norske Amerikalinje bygget en modell av «Restauration» som samme år ble sendt til utstillingen i Minneapolis. Sluppens lengde ble oppgitt til 52 fot og bredden til 15 fot. Ingrid Semmingsen hevder i boka «Veien mot vest» at lengden var 54 fot og bredden 16 fot. Disse målene ser ut til å ha blitt brukt av de fleste senere forfattere. Problemet er at kildereferanser er utelatt. Dermed vites ikke hvordan målene er framkommet

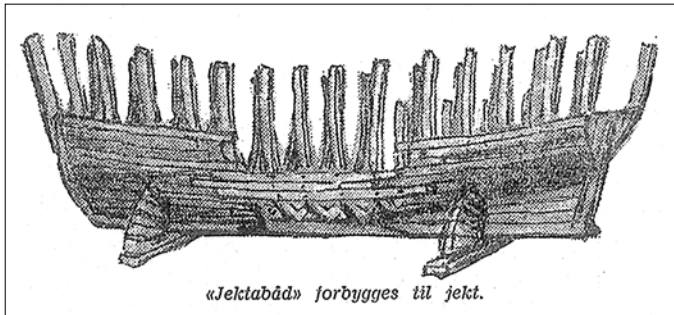
Minnemedalje fra 1925.

Det finst ingen samtidige illustrasjoner av sluppen Restauration, men dette maleriet ble laget av den amerikanske marinemaleren Robert Moak for kong Olav i forbindelse med 150-årsjubileet i 1975. Fra boken FOLK i Ryfylke 2016.

Fullskala modell av «Restauration» i Minneapolis i 1925.

Utsnitt av Sevald Simonsens skisse i Stavanger Aftenblad 31. juli 1970.

og hvilke måleenheter som er benyttet. Opplysningene er derfor verdiløse som grunnlag for en rekonstruksjon.

Lasteevne eller drektighet ble frem til midten på 1800-tallet uttrykt i trelastlester og kommerselester, som oftest i kommerselester. «Restauration»'s drektighet blir oppgitt til 18 ½ kommerselest samtidig som det tilføyes at det tilsvarer ca. 38 tonn. Her menes nok registertonn som egentlig representerer volumet av lasterommet, men det blir misvisende siden begrepet registertonn først ble definert og tatt i bruk i 1850-årene. Kommerselosten slik den ble definert i Norge og Danmark fra 1794 tilsvarte en lasteevne eller dødvekt på tilnærmet 55 metriske tonn. Men disse opplysningene gir heller ikke tilstrekkelig grunnlag for en rekonstruksjon.

Den første som tok seg bryet med å undersøke primærkilder, i dette tilfelle tollprotokoller for Stavanger og Egersund, var arkivar Fredrik Scheel ved Riksarkivet. Det

var han som dokumenterte at «Restauration» var blitt ombygget fra en hardangerjakt på 6 lester til en slupp på 18 ½ lest i Egersund i 1820; og at jakten trolig het «Emanuel» og var bygget i Hardanger i 1801. I et av Nordmands-Forbundets hefter fra 1923 skriver han blant annet: *Maalene paa «Restauration» har jeg ikke fundet. Imidlertid opfører den nævnte toldbok maalene paa et bare litt større fartøi av samme type, «Engel og Berthe» paa 20 læster. Man skal altsaa ikke trække meget fra for at faa den 3 ton mindre «Restauration»s dimensjoner: Lang fra stevn til stevn 54 fot 4 tommer. Bred midt paa 16 fot 5 tommer; for 14 fot 6 tommer; agter 13 fot 7 tommer. Dyp midt paa 7 fot 1 tomme; for 7 fot 9 tommer; agter 7 fot 10 tommer.* Det er trolig denne opplysningen som danner grunnlag for de mål som har blitt angitt ovenfor. Man har bare redusert litt på målene av «Engel og Berthe».

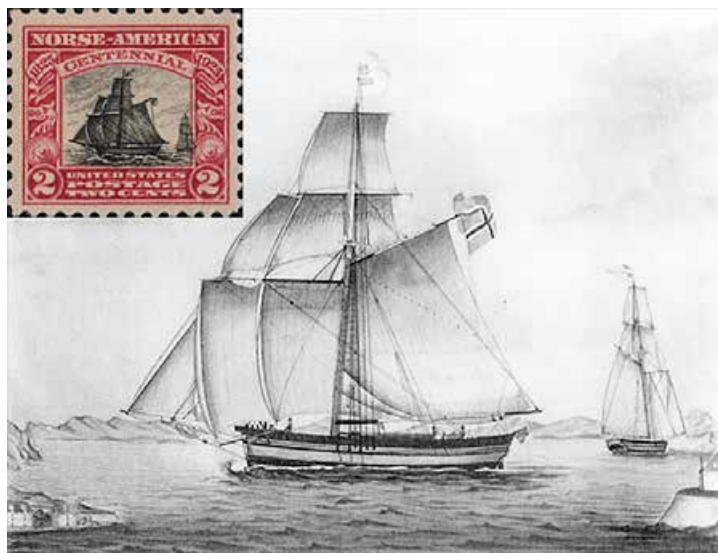
I 1970 oppsto det en heftig avisdebatt i Stavanger Aftenblad om hvorvidt «Restauration» var en slupp eller en «jegt». Sevald Simonsen hevdet skråsikkert at det var en «jegt». Han viste ved hjelp av en serie skisser hvordan han mente at «Emanuel» ble «forbygget» (ombygget) ved å bli satt på land, kappet på midten og forlenget det ønskede antall fot for å oppnå tilstrekkelig drektighet. Metoden han beskriver synes å ha vært både arbeidskrevende og kostbar.

Arthur Rache skrev i Morgenbladet i 1949 en lengre artikkel om denne første utvandringen hvor han var påvirket av Fredrik Scheel. Han trekker i tvil opplysningene om at fartøyet under ombyggingen fikk drektigheten økt fra 6 til 18 ½ kommerselest. Her er et utdrag av artikkelen: *Men her er det et dunkelt punkt som det unektelig kunne ha vært morsomt å ha greie på, ikke minst nå når «Restauration»s fjerne etterkommer «Oslofjord» skal ta farten opp over Atlanteren. Det står i bøker om «Restauration», at den opprinnelig var en hardangerjakt på 6 kommersielester. Og at den ved ombyggingen i 1820 ble på 18 og en halv kommersielest eller 38 tonn. Nå ble det så vidt jeg vet ikke bygd jekter, men bare jakter i Hardanger. Jektene ble bygd lenger nord. Og en ombygging fra 6 til 18 og en halv kommersielest er en så voldsom historie, at den ikke lyder rimelig.*

Jakt og jekt er nokså like i størrelse, men skiller både ved skrogform, konstruksjon og rigging. På våre kanter brukes betegnelsene om hverandre selv om det menes jakt. Jakten var gaffelrigget med baugspyd mens jekta som ble benyttet lenger nord hadde høyreist stevn og råseil.

Gudmor Jill Elaine Russel.
Foto: Gunleif Seldal.

Ole Johansen Sæbys tegning av en slupp fra tidlig 1800-tall er oppbevart i Norsk sjøfartsmuseum. Denne tegningen ble brukt som mønster for et 2 cent frimerke som ble utgitt i USA i 1925.

Den nye «Restauration»

Sommeren 2006 ble *Stiftelsen Emigrantskipet Restauration* etablert. Stiftelsens formål var å bygge en kopi av det kjente emigrantskipet «Restauration» av Stavanger, drive fartøyet og gjøre den tidlige utvandrerhistorien kjent for nye generasjoner. Det ble lagt stor vekt på å bygge en autentisk kopi. Ryfylke Trebåtbyggjeri sto for byggingen. Kjølen til den nye «Restauration» ble strukket i november 2007, og hun ble sjøsatt fra Finnøy medio april 2010. Hun ble sertifisert for å kunne frakte passasjerer, og det ble installert elektrisk fremdriftssystem som reserve. «Restauration» er slik sett blant de første «grønne» fartøy i Norge. Etter ferdigstilling ble fartøyet døpt i Stavanger den 16. juni 2010 under en høytidelig seremoni. Jill Elaine Russel fra Virginia, USA, var gudmor. Hun er en direkte etterkommer av Lars Larsen Geilane.

I Stavanger Aftenblad den 9. mars 2019 ble det hevdet at den nye «Restauration» er *jo en relativt nybygd kopi med begrenset kulturhistorisk verdi!* Til det er å si at det har blitt bygget kopier av flere kjente skuter uten at en har hatt full visshet om hvordan de så ut. Her kan nevnes skutene «Santa Maria» og «Pinta» i flåten til Columbus da Amerika ble oppdaget i 1492. Og ikke minst «Mayflower» som brakte pilegrimsfedrene fra England til Cape Cod i Massachusetts i 1620. Disse skutene benyttes stadig ved minneverdige markeringer og ligger ellers fortøyd med tilgang for publikum for slik å gjøre historien kjent.

Når det gjelder «Restauration» har vi god kunnskap om hvordan hun så ut. Det finnes tilstrekkelig samtidig dokumentasjon på hvordan jakter og slupper så ut tidlig på 1800-tallet, både i form av linjetegninger av skrog og tegninger av rigg. Likeså finnes en rekke avbildninger av jakter og slupper fra denne tiden, og gammel båtbyggertradisjon er holdt godt i hevd. I tillegg ble det nedsatt et faglig råd med ekspertise fra trebåtbygging og museer. Dermed var alle forutsetninger tilstede for å kunne bygge en autentisk kopi av «Restauration».

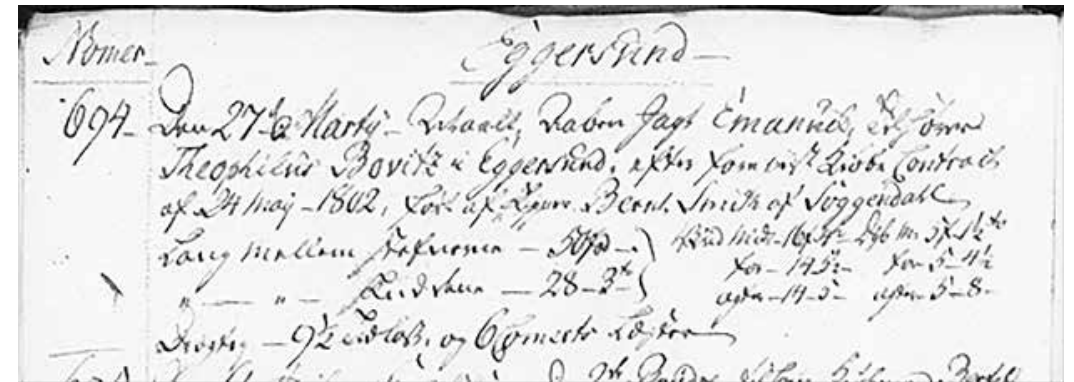
Dokumentasjon fra primærkilder dannet grunnlaget

Saumfaring av primærkilder ble iverksatt for å finne relevante opplysninger om «Restauration, om skipsmåling, og

om drektighetsberegning. En systematisk gjennomgang av Egersunds tollbøker og skipslister for årene 1801 til 1825 bekrefter at det var jakten «Emanuel» som i 1820 framsto som sluppen «Restauration». Egersundrederen Theophilus Bowitz kjøpte «Emanuel» i 1802. Sønnen Torger Reiersen Bowitz overtok jakten i 1806 og holdt henne under seil til utgangen av 1816. I årene 1817 til 1819 ble jakten ombygget. I februar 1820 ble hun målt til $18 \frac{1}{2}$ kommerselst og fikk navnet «Restauration». I 1825, da Torger Reiersen Bowitz var på konkursens rand, ble hun solgt til Stavanger. Skipslisten for Stavanger oppgir Johs. Stene som reder og L. O. Helland som skipper.

Alle fartøy ble målt av tollvesenet for å fastlegge drektigheten. Denne ble oppgitt i trelastlester og/eller kommerselst. Tallene ble brent inn i masten, og målebrev ble utstedt og protokollført. Målebrevet fulgte fartøyet slik vognkort følger kjøretøy i dag. «Restauration»s målbrev er ikke funnet; det fulgte skuta og er dermed forsvunnet. Protokoller etter 1814 er tilsynelatende tapt. Men til alt hell eksisterer «Emanuel» i en målebrevprotokoll fra dansketiden. Den viser at «Emanuel» var en åpen jakt som målte 50 fot mellom stevnene og 28 fot og 3 tommer mellom skottene. Bredder og dybde var målt på tre definerte steder innvendig i lasterommet og angitt som vist i nedenforstående utdrag av protokollen. Drektigheten ble målt til $9 \frac{1}{2}$ trelastlest eller 6 kommerselst. Siden jakten var åpen, dannet lengden på lasterommet grunnlag for utregningen. Norske og danske skip nøy dessuten godt av $\frac{1}{6}$ «rabatt» på utregnet drektighet slik at Emanuel egentlig var på 7 kommerselst.

I 1794 ble det innført en ny instruks for skipsmåling i Norge, utferdiget av det Vestindisk-Guineiske Rente- og General-Toldkammer. Her beskrives hvor målene skulle tas, og hvordan drektigheten skulle beregnes. Måleenheten som skulle benyttes var *Amsterdamfot* som er omtrent en tomme kortere enn norske fot. Hvis fartøyet var heldekket skulle lengden mellom stevnene benyttes som grunnlag for drektighetsberegningen, og hvis fartøyet var åpent, dvs. uten dekk, skulle lengden av lasterommet eller «fra skude til skude» benyttes. Mine beregninger viser at hvis «Emanuel» hadde vært heldekket, ville drektigheten ha vært 13 kommerselst. Ved å forhøye skroget over hele lengden

med litt over 2 fot og legge på dekk oppnås $18 \frac{1}{2}$ kommerselst. En slik ombygging var det enkleste og billigste da fartøyet kunne ligge på sjøen eller til kai mens arbeidet pågikk. Denne løsningen passer godt med «Restauration»s dyppgående slik den er registrert i losprotokollen, og den løser også Arthur Raches problem. Folk kunne dessuten stå oppreist i lasterommet.

Målebrevprotokoll bevart i Riksarkivet. «Emanuel» av Egersund ble målt i 1803.

HANS EYVIND NÆSS

AVREISEN FRA STAVANGER I 1825

Et problematiserende essay

Den første organiserte utvandringen fra Norge til Amerika fant sted da seilskuten «Restauration» forlot Stavanger havn 27. juni 1825.

Etter flere års planlegging kunne 52 utvandrere den dagen forlate Stavanger kjøpstad med kurs for Amerika. Det har i ettertid hersket uklarhet om hvordan avreisen skjedde.

Sluppen forlot ifølge losprotokollen havneområdet mandag 27. juni i 1825¹. I losprotokollen opplyses at «Restauration» ble loset ut fra Stavanger Havn den 27. juni 1825 for å reise til «Newjork». Los var Sivert Jensen Bech.² Det ble loset ut 13 skip den dagen. «Restauration» og én båt til ble loset 2 ½ mil (trolig sjømil). De andre 11 ble loset 4 mil. Bech var en av ganske mange losere i Stavanger gjennom lang tid. Han er også oppført som los 14. juni, 25. juni, 29. juni, 1. juli (to losninger) og 14. juli 1825. Bech var en erfaren sjømann, slik som andre av losene. Han bodde i hele tidsrommet 1796–1842 i et hus som tidligere stod på en tomt der vi i dag finner et yngre hus med adresse Nedre Strandgate 62.³

Hva skjedde før 27. juni?

Sluppen «Restauration» på 18 ½ lester ankom til Stavanger fra Egersund 9. mai ført av skipper P. Erichsen.⁴ Lasten ble registrert ved avreise fra Egersund og er spesifisert ved ankomsten i den såkalte inngående tollbok under løpenummer 151.

Lasten som bestod av 20 tønner spansk salt i henhold til tollpass 4. mai, ble fraktet for Søren Heskestad og var innført til Egersund fra Kristiansand den 30. april.

Om bord i båten var det «videre for do. (altså Søren

Utsnitt av maleriet «The Departure of the Restauration» av Benjamin Blessum, malt i 1914. Foto: Jan Haug, Anno Domkirkeodden.

Heskestad) Endeel brugt Fløttegoods bestaaende af Meubler, Sengeklæder, Dreiebænk, samt Bøger og Papirer indpakket i kasser, alt indf. for Tosten Madland».⁵ Og til sist var der om bord to stueur og en urkasse som ble innført ved d'Herrer Jensen «af Bornholm» d. 23 april, en last som var klarert i Egersund.

Det er i tollboken tilføyd: «Udg. N. 252». Denne referansen i den inngående tollboken viser til opplysninger om «Restauration» som ble ført i den utgående tollbok for 1825.

I den utgående tollboken er «Restauration» tollklarert for seiling den 27. juni. Den ble trolig loset ut fra havneområdet samme dag, eller muligens dagen etter. Den ble ført av skipper Lars O. Helland med målebrev fra Egersund 5.2. 1820 og med opplysning om at sluppen kom fra Egersund og var blitt innført som ankommet i den inngående tollboken under nr. 151, se ovenfor.

Den skulle «nu til America».

Som last er oppgitt jernplater og stangjern utført for J. Kielland & Søn, stangjern for T. Thomsen og stangjern for Ploug & Sundt.

Den 30. juni ble det tilføyd i tollboken under løpenummer 267 som uteglemt i oppgivelsen den 27. juni: 1 kiste med 4 toms spiker med «den under 27. dennes (altså juni) No. 252 til Amerika udexpederede Slup Restauration kaldet, ført af skip. L.O. Helland». Kisten var «hertil indført ... med skip(per) D. Sweeg(e) fra Gottenborg og overført fra Skib til Skib hvoraf her er intet krevet betalt». Spikerkisten kom med sluppen «Haabet» som er ført i lospotokollen som ankommet samme dag, den 27. juni, fra Gøteborg.

At båten ble loset ut fra byen den 27. juni synes ubestridelig. Både tollklarering, losingsdato og mannskapsliste er datert denne dagen. En uteglemt fortolling innført 30. juni refererer også til den 27. juni som utseilingsdato.

Hvor sluppen lå oppankret i havnebassenget, Vågen eller Østervåg eller et annet sted, er ikke nevnt i noen kilder. Når journalist Sven Egil Omdal i en artikkel fra 31.5. 2010 skriver at båten den 4. eller 5. juli lå og duppet under Valbergtårnet, så har han ingen kildereferanser for en slik opplysning.⁶

Stor trafikk

«Restauration» hadde tatt om bord ganske mye tung last. Ikke utenkelig er det at den lå der lasten ble tatt om bord enten ved Ploug & Sundts sjøhus på Skagen eller kanskje mest trolig ved firmaet Jacob Kielland & Søns sjøhus innerst på Straen (senere adresse Nedre Strandgate 9), og at den forlot havnen derfra.

Det var stor trafikk i havnen. Det ble loset ut eller inn til sammen 10–20 båter hver eneste dag. Noen ble loset 2 ½ mil, de fleste 4 mil, trolig til Tananger havn. Den 27. juni var 13 båter på vei ut eller inn av havnen. Tre forlot havnen, de ti andre kom til byen. Av de tre skulle «Restauration» til New York, sluppen «St. Thomas» til Harwich og sluppen «Havfruen» til Altona. Tre skip seilte uten los. De to kom fra Gøteborg, den tredje fra Tønsberg. Én er oppgitt med losdistanse på 1 mil, to, deriblant «Restauration», er oppført med en losdistanse på 2 ½ mil, seks med 4 mil og fire med 5 mil. At «Restauration» ikke er oppgitt med lengre losdistanse, kan indikere at losen Sivert Bech sørget for at sluppen kom til Tungenes og deretter seilte tilbake til byen. Lars O. Helland, som kjente farvannet godt, kunne ta båten videre mot vest når utvandrergruppen skulle seile videre.

Stavanger losdistrikt gikk fra byen til Tungenes. Det var en betydelig losaktivitet i Tungenes havn. Der var det også gjestgiveri som en følge av at stedet lå beleilig til for innkommende og utgående trafikk. Mange tok inn og overnattet i Tungenes havn av ulike årsaker, som oftest på grunn av dårlig vær. Og «Frå gammalt av var det også fyr på Tunge».⁷ Det hadde nok enklere lysinnretninger enn det fyret som ble bygget her i 1830-årene.

I boken «Gard og ætt for Randaberg» er det etter måten mange opplysninger om Tunge og Tungenes havn: I 1668 het det om gården «at han «Liger i Alfarwey. Besiderne til besuering». «Dei budde ved leia til Stavanger og hadde mange ulemper med dei som for framom. Likevel fekk Tore Knutsson alt i 1675 brev på å vera gjestgivar. Utover 1700-talet tok dei dessutan til med losing.» Videre fortelles det at «Kring 1800 var det gode tider på Tunge på begge bruka, og bøndene visste å gjera seg nytte av sjøen. Erik (Eriksen d.y. på det ene av de to brukene) dreiv som los ved sida av gardsdrifta og hadde i tillegg inntekter av å skyssa

folk over sjøen. Han hadde fem båtar, ein «førebaad» som romma 12 mann, losbåten romma 8, kvernbåten 10 og dei to færingane romma kvar 6 mann.

Jon Toresson hadde òg fem båtar, men dei var noko større enn Erik sine...».⁸

Mange opplysninger om den lokale loshistorien gir Harald Olsen.⁹

Fortellinger om «Restaurations» avreise

Den 27. juni ble «Restauration» loset 2 ½ mil. Det er trolig tale om gamle sjømil (ca. 18,5 km).¹⁰ Den eneste trygge havn på denne distansen fra bykjernen var Tungenes havn, som «har fordelagtig beliggenhet til Lodseri og Fiskeri ved den yderste Odde af Stavanger fjord».¹¹

Det er en lang muntlig tradisjon for at sluppen ble liggende et sted langs Byfjorden før den forlot Stavangerområdet for godt.

Flere skribenter har omtalt starten på reisen. Vi gjengir noen slike fortellinger her før vi senere skal vurdere kildeverdien av fortellingene.

Alfred Hauge bidrar i sin bok om Cleng Peerson fra 1983 med sin versjon av denne hendelsen:¹² «Og vanskeligheter kom de (sluppefolket) ut for allerede i starten. (...) da «Restauration» passerte fortet på Kalhammerodden, ble det saluttert. Men kanskje i tidligste laget – for ikke før var sluppen utenskjærs, før en av passasjerene – en ung gutt – satte i et rop: «Jeg vil hjem!» Og så sant frasagnet er å stole på, gjorde sluppen vendereis, og la til i Dusavig utenfor Stavanger et døgn eller så. Der gikk ungdommen og to mindreårige søstre i land. Foreldrene og andre av barna ble igjen om bord; en av de voksne jentene ble siden gift med skipperen.

Det var en skilsmisse for alltid da de tre nå forlot «Restauration». Far deres var den første av slupperne som døde borte i Amerika, et års tid senere.

Så kanskje de seilte fra Dusavig først den 5. juli? Ja, sannsynligvis. Og første sted de søkte havn, var i Storbritannia...».¹³

I 1975 kommenterte Alfred Hauge problemet med datoene for «Restauration»s avreise: var det den 27. juni eller 4. juli, og spurte: Må utvandrerjubileet flyttes en uke frem? Det var planlagt med hovedmarkering 4. juli. Hauge var da

blitt forelagt losprotokollen av undertegnede på Statsarkivet.¹⁴ Spørsmålet ble hengende i luften som uavklart.¹⁵

«Mellomdekket paa et Utvandrer-skib.» Fra Skillings-Magazin 1853. Foto: Billedsamlingen UiB.

Kort stopp i Dusavik?

Da utvandrerhistorikeren Theodore C. Blegen (1891–1969) besøkte Stavanger på 1920-tallet, fikk han høre av Serine Bjørnson (f. 1833) – barnebarn av emigrantene Tormod og Siri Madland – at (oversatt til norsk):

«Madlands hadde opprinnelig seks barn med sluppen, som stod ut fra Stavanger i 1825: De var: Serine, Gurine, Rake!¹⁶, Marta, Kristine og Jens. De tre siste ble sjøsyke da de vel var kommet et stykke fra land. De ba innstendig om å få bli satt i land igjen. Det ble så til at sluppen returnerte og landsatte de tre i Duseviken. En av de tre, Marta, ble senere gift i Stavanger. Hun var mor til fru Bjørnson som var i 90-årene.»

Denne historien ble fortalt av Marta Tormodsdatters 91 år gamle datter Serine Bjørnson til Stavanger Aftenblad i 1925, samme år som 100-årsmarkeringen for utvandringen fant sted.¹⁷

Her gjengis et utdrag fra avisomtalen: «Fru Bjørnson fortæller at blant sluppefolket var hendes bestefar og

bedstemor Tormod og Sigrid Madland. De var fra Madland i Gjesdal. Allerede tidlig flyttet de til Stavanger og kjøpte det hus i Øvre Holmegate, hvor bokbinder Rasmus Sand nu bor. Madland og hans hustru hadde seks barn med sig om bord på «Restaurationen»: Serine, Gurine, Rakel, Marta, Kristine og Jens. De tre sidsnævnte kom aldri til Amerika. Da man var kommet et stykke ud til havs, ble de tre søsken saa sjøsyke, at de paa det mest energiske forlangte at bli sat paa land igjen. De fik sin vilje, og «Restaurationen» returnerte og satte de tre søsken i land ved Duseviken. Den ene av disse, Marta, blev gift med kaptein Ivar Bjørnsen paa Bakken. Dette ekteparet er altsaa fødselsdagsbarnets forældre. De tre første av de ovennævnte søsken gik med sluppen til Amerika. En av dem, Rakel, blev gift med kapteinen paa «Restaurationen» Lars Olsen Helland. Flere av deres etterkommere lever i Amerika (...).¹⁸

La oss se nærmere på Tormod Jensen og hans familie:

Tormod Jensen, f. 1780, var gift med Siri Ivarsdatter, født Seldal. De fikk seks barn, de fire første mens de bodde på Madland i Gjesdal, Marta, f. 1801, Kristi, f. 1802 og Jens, f. 1804, og Rakel Serine, f. 1807.¹⁹ Deretter fikk de Guri døpt 29.10. 1809 da de bodde på Foss-Eikeland i Høyland og til slutt Serine, døpt 1. januar 1814 i Bjerkreim, der familien bodde en tid.²⁰ Da Tormod tok borgerbrev som smed i 1820, heter det at han har bodd i Stavanger i fem år allerede.²¹ Tormod Jensen sa opp borgerskapet 20. juni 1825, altså få dager før han og familien utvandret.

Hva skjedde så med disse barnene?

Marta, f. 1801 ble gift med kaptein Ivar Bjørnsen, foreldrene til Serine Bjørnsen, som fortalte om Dusavik-episoden.

Kristi – «Christine» – , f. 1802, var ikke om bord på «Restauration» slik Serine Bjørnson beretter. Kristi var 23 år i 1825. Hun hadde for lengst forlatt familien for å ta tjeneste. Den 11. november 1822 ble hun gift i Oгна med soldaten Peder Stigsen, sønn av Stig Hansen og Kari Hansdatter på Egren i Oгна. Den 8. juni 1823 er paret oppført blant innflyttede til Stavanger. Peder oppgav som formålet med flyttingen at han ønsket å finne en bedre levevei. Paret bodde i Stavanger, der de fikk flere barn, det første Kirsten som ble født 9.8. 1823, så sønnen Tollev 14. november 1825, deretter Sivert f. 15.6. 1828 m.fl. Kristi var altså gravid med sitt andre barn da sluppen forlot byen med hennes far og

mor og fem søsken om bord. Man kan undres over hvorfor Serine Bjørnson ikke husker at denne tanten bodde i byen samtidig med henne selv i mange, mange år.

Jens, f. 1804, som skal ha forlatt båten, var smed i Stavanger og ble i 1832 gift med Essanor²² Thomasdatter fra Nes på Hedmark.

Rakel Serine, f. 1807, ble gift med skipper på «Restauration», Lars Olsen Helland.

Guri(ne), f. 1809, ble gift med Gudmund Danielsen Haukås, som hun var sammen med på «Restauration».

Serine, f. 1814, giftet seg i 1831 med Jacob Andersen Slogvik, som også var om bord på «Restauration».²³

I en artikkel i Stavanger Aftenblad 20. april 2020 gjengir lokalhistorikeren Gunnar A. Skadberg den gamle fortellingen uten kritiske spørsmål og sier sågar at båten seilte ut fra Bispebryggen i Østervåg uten å ha kildebelegg for dette.

Sven Egil Omdals artikkel 28. mai 2010 i Stavanger Aftenblad fremstår som en temmelig fri fortelling, se f.eks. følgende utdrag:

«Amerikaturen som sluttet i Dusavig»

53 personer hadde båret om bord det som var mulig å få med seg. Sju familier, to par og 12 enkeltpersoner hadde tenkt å gi seg det mektige Atlanterhavet i vold, om bord i et lite eggesskall av en skute, opprinnelig bygget for å frakte sild fra Vestlandet til Østersjølandene.

Kaptein Lars Olsen Helland fra Stavanger hadde overvåknet lossingen, og i et anfall av medynk sagt ja til at Cornelius Nilsen Hersdal fikk ta med seg en kiste med jord fra gården han med smerte hadde forlatt.

Alt ståket på og under dekk, folkene som sto på de små bryggene og i sjøhusåpningene og ropte sine advarsler mot galskapen, og den generelle, nesten lammende spenningen for hva de skulle ut på, førte til at ingen av de andre passasjerene la merke til at guttungen til Tormod Jensen Madland, Jens het han visst, trakk seg bort i et hjørne på dekk og så ualminnelig betuttet ut.

Lars Larsen Geilane strakte neven over ripa og fikk så vidt trykket Elias Tastad i hånden en siste gang, før skuta langsomt gled ut Vågen. Styrmann Peder Eriksen Meland dreide kursen ut Byfjorden og løftet på lua da det smalt en saluttt fra batteriet på Kalhammeren. De var underveis.

Men nå var flere blitt oppmerksomme på at noe var fatt med Jens Madland. Begge foreldrene sto tett oppi ham og snakket med stadig sterkere stemme. De fem søstrene hans sto forskremt og så på opptrinnet som varte og varte.

Seilene blafret i bidevinden, og så snart de kom rundt Tungenes, begynte skuta å rulle kraftig. I hvert fall syntes bøndene og håndverkerne som trykket seg sammen innimellom bagasje og proviant, at det var fælt til sjø. Noen hang allerede over rekka og tømte seg.

Da var det at Jens Madland fikk støtte. To av søstrene svelget unna sjøsyken, stilte seg ved siden av broren, så foreldrene inn i øynene og sa at de absolutt ikke ville til Amerika likevel. Kaptein Meland var både overrasket og tvilrådig, og ga styrmannen beskjed om å krysse utenfor Randaberg til familien Madland fikk bestemt seg. Etter flere timers diskusjon, hvor også Lars Larsen Geilane deltok, ble det besluttet at de skulle gå tilbake til Dusavig.

Sent på ettermiddagen ble trossen festet til en brygge i Dusavig og de tre Madland-ungdommene hoppet i land. Bagasjen deres ble gravd fram og lempet etter. Så ga de seg landeveien i vold. Jens Madland ville hjem og overta smia som faren hadde forlatt, og lovet å ta seg godt av søstrene. De to andre søstrene og foreldrene så tårevåte etter dem der de forsvant i julikvelden innover mot Tasta.

Det var blitt for sent til å seile ut fjorden. «Restauration» ble liggende til neste morgen før seilene igjen ble heist og den organiserte norske utvandringen til Amerika startet. Nå med 50 om bord i stedet for 53.»

Det er i vår sammenheng lite tillitvekkende at ingen av de to nevnte fortellerne har kjent til Kristi(ne) Tormodsdatters liv. Omdal skriver om 53 utvandrere. Han forholder seg ikke til antallet passasjerer slik det er oppgitt av byfogd Andreas Løwold i Stavanger og nedfelt i sunnhetserklæringen av 4. juli 1825, som oppgir 52 personer om bord, 45 «Pasagerer» og et mannskap på 7 (til sammen 52), eller til New Yorks myndigheter, som oppgir det samme tallet (eksklusive det barn som ble født under overfarten).²⁴ Hvor den nevnte kisten med jord finnes nevnt i kildematerialet, er jeg spørrende til. Den eneste kisten som er nevnt i forbindelse med fortellingen av lasten, er den kisten med spiker som er nevnt ovenfor.

Alfred Hauge holder seg heller ikke til fakta når han sier at «ungdommen» Jens og to mindreårige søstre gikk i land i Dusavik. Om noen gikk i land, var det bare Jens og den ene søsteren, og de var ikke mindreårige. Den andre søsteren var Kristine, som var gift i Stavanger, mor til ett barn og gravid med sitt andre. De tre barna Hauge og andre omtaler var de tre eldste av barna til Tormod Madland. Marta var 24 år, Jens 21. At de skal ha vært sjøsyke vet vi ikke noe om. Det kan tvert imot være slik at nettopp de to voksne barna ombestemte seg da de var kommet et stykke ut i Byfjorden til ikke å følge foreldrene over havet, men ville bli i Norge.

Kristi Tormodsdatter var gift, hadde barn og var gravid med barn nummer to. Hun representerte trolig den tryggheten Tormod Madland og konen trengte for å la de to barnene Marta og Jens reise tilbake til Stavanger. Dessuten var hverken Marta eller Jens mindreårige, men gamle nok til å ta vare på seg selv.

Stoppet i Dusavik kan være troverdig. Det er i alle fall ikke kilder som meg bekjent motsier denne opplysningen.

En opplysning som jeg ikke har kunnet verifisere, er at det ble saluttert fra batteriet på Kalhammerodden da «Restauration» dro av gårde, slik flere skribenter har

Maleriet «The Departure of the Restauration» av Benjamin Blessum, malt i forbindelse med grunnlovsjubileet i 1914. Foto: Jan Haug, Anno Domkirkeodden.

hevdet. Batteriet ble oppført i anledning napoleonskrigene. Men i 1825 hadde det vært fred i mange år. Batteriet var underlagt kommando i Kristiansand. Først i 1830-årene ser det ut til at det ble anskaffet saluttkanoner.²⁵

En får et inntrykk av at flere av fortellingene om «Restauration»s avreise fra Stavanger har dårlig kildebelegg og fremstår som historier der den ene skribenten skriver av den andre. Særlig synes flere å lene seg på Alfred Hauges historiske romaner. Alfred Hauge selv synes helt åpenbart å ha benyttet seg av Serine Bjørnsens viderefortelling fra sin mor. Selv var Serine ikke født før nesten ni år etter at båten seilte over Atlanterhavet.²⁶

Men Hauges beretning er vel den mest fantasifulle som lar Cleng Peerson være passasjer på sluppen, mens han i virkeligheten befant seg i New York.

Hvorfor tok det flere døgn før «Restauration satte stevnen over havnet?

Vi vil kanskje aldri få helt sikker kunnskap om hva som skjedde med utvandrerflokkene i dagene mellom 27. juni og 5. juli. Noen, kanskje de fleste, reiste med båten fra Stavanger. Trolig gjorde den en stopp i Dusavik og kanskje dro den videre til Tungenes havn, der losen Sivert Bech returnerte til byen. Der kan båten ha ligget til alt var klart og alle passasjerer fra sør, øst og nord med bagasjen sin var om bord og skipperen hadde fått med seg alle nødvendige dokumenter.

De fakta vi har å forholde oss til, er at «Restauration» forlot Stavanger havneområde den 27. juni, men fremdeles var i nærområdet til 5. juli 1825.

Men det er flere alternative scenarier.

Kronologien synes å måtte være slik:

Sluppen forlot havneområdet i Stavanger og ble loset 2 ½ «mil» til Tungenes havn 27. eller 28. juni 1825. Vi kjenner lasten om bord. Båten hadde et mannskap på syv. Den hadde 45 passasjerer i henhold til sunnhetspasset (se nedf.). Men spørsmålet er hvor de entret båten.

Noen var i Stavanger de følgende dagene.

Den 28. juni skrev Tormod Jensen Madland, ifølge muntlig overlevering, brev til Maurits Halvorsen i Austrumdalen i Bjerkreim, venn av Tormod Madland:²⁷
«Dette har jeg skrevet til Eder, at I kunde have et godt Haab om

vaar Reises udfald, saa sandt Herren hjælper os vel og løkkelig over, thi jeg kiender Eders vælmente og ømme Hierte for os. De er saa god og lade Lars G. Tolleff Ma: m: fl.: faa høre det. Stavanger 28. Juni 1825. Thormod Madland.»²⁸

Tormod ber Maurits fortelle deres felles venner, Lars G. og Tolleff Ma. om reisen. Tolleff er trolig Tolleff Mauritsen på Malmheim i Bjerkreim.²⁹

Kjøpmann Simon Pedersen Lima var i Stavanger 30. juni. Da kvitterte han ut en låneobligasjon. En pantobligasjon som han hadde gitt Johan Knivsberg for et lån på 30 spesidaler, ble oppgjort, betalt og kvittert for den 30. juni. Dette dokumentet er det referert til under bytingsmøtet den 4. juli 1825. Samme dag er tinglyst skjøte på huset for 180 spesidaler til Knivsberg og en obligasjon til Thomas Johnsen Schervem på 180 spesidaler.³⁰

I møtet 4. juli fortelles det at Simon Lima og hans familie hadde «besluttet at reise herfra for at nedsætte sig i de forenede Stater i Nord america». I og med at han da ville avslutte «sin Handelsnæring her paa stedet» sa han opp og leverte tilbake «Borgerskapsbrevet» sitt, et borgerskap han hadde mottatt 16. august 1813, et brev som han «for Eftertiden intet Brug vilde gjøre». Den 4. juli ble det slått fast at han «havde aflagt Rede og Rigtighed» og at «intet fandtes til Hinder i hans afreise herfra».³¹

Byfogd Ole Andreas Løwold ledet både et møte på bytinget og et møte på rådstuen 4. juli 1825. Møtene ble trolig begge holdt i den gamle Mariakirken, som hadde vært byens rådstue siden 1630-årene.

I rådstuerettens møte fikk båten en sunnhetserklæring av byfogd Løwold. Innførselen er svært interessant. Det vises til at sluppen «Restauration» skulle til New York og hadde en last med stangjern, et mannskap på 7 mann og 45 «Pasagerer». Båten var «umistænkt for smitsom Syge» noe som ikke var kjent hverken på stedet eller i «Omegnen» (altså rundt Stavanger). Skipets skipper L.O. Helland ble derfor meddelt «Sundhedspas, hvorefter hand med Skib og mandskab samt personer umistænkt kan fortsætte Reisen til Bestemmelsesstedet».³²

Noen passasjerliste kjenner vi ikke til, men flere rekonstruksjoner er foretatt bl.a. av Rasmus B. Anderson, Gerhard Naeseth og J. Hart Rosdail.

Mannskapet er kjent. En bekreftet mannskapsliste,

datert 27. juni og signert skipper Lars O. Helland, forteller oss at mannskapets medlemmer hørte blant utvandrerne og deres familier. Mannskapet bestod av følgende menn:³³

Skipper Lars O. Helland, 39 år, Stavanger.

Styrmann Peder Eriksen Mæland, 31 år, Egersund.

Matros Johannes Jacobsen Suldal, 39 år, Stavanger.

Matros Gudmund Danielsen Haukås, 25 år, Hetland skiprede.³⁴

Matros Niels Nielsen Hersdal, 25 år, Leranger skiprede.

Jungmann Henrich Christophersen Hervik, 22 år, do.

Dreng Jacob Andersen Slogvik, 15 år, do.

Klargjøring for avreise og et historisk farvel

Basert på dokumenterte fakta avtegner det seg et noenlunde klart bilde av hvordan døgnene forløp før «Restauration» og utvandrerne ga seg Nordsjøen i vold.

Båten ble loset ut fra havneområdet 27. (eller kanskje 28.) juni med spesifisert last, et mannskap på 7 og 45 passasjerer. Båten ble loset 2 ½ mil (sjømil) til loshavnen ved Tungenes. Det var etter alt å dømme her båten ble liggende til den satte kursen over havet.

Båten hadde trolig en stopp i Dusavik, der to av barnene til Tormod og Siri Madland gikk i land. Man visste da det nøyaktige antall på de utvandrerne som skulle reise, altså to færre enn planlagt. Dette fikk man rede på i byen før 4. juli, slik at byfogden kunne skrive inn det rette tallet på passasjerer i sunnhetspasset.

Hele avreisen var en stor operasjon. Mye skulle ordnes. Sluppen er blitt liggende på det mest beleilige sted der alle forberedelser til reisen kunne avsluttes. Intet måtte være glemt. Det kan se ut som om man hadde glemt sunnhetspasset, et dokument som var nødvendig om kapteinen skulle få innreisetillatelse til New York Harbor. Men dette ble bragt i orden. Det er ikke urimelig å anta at Simon Lima, selv kjøpmann i Stavanger, tok sunnhetspasset med seg i og med at han var i møte hos byfogd Løwold samme dag som sunnhetspasset ble signert av byfogden. Passet anga rett tall på passasjerer og mannskap. Trolig var alle detaljer om forberedelsene avtalt lang tid på forhånd. Datoer for rettsmøter var heller ikke tilfeldige, men var planlagt og varslet byborgerne, vanligvis ved såkalte plakater, skriftlige bekjentgjørelser.

Hva gjorde så de andre passasjerene disse dagene? De fleste av dem som kom fra Stavanger eller lenger sørfra, har trolig gått om bord i båten i Stavanger, blant andre familien Madland. At skipperen Lars O. Helland og mannskapet seilte samlet fra første dag, tar jeg for gitt. Men også lederen av hele emigrantgruppen, Lars Larsen Geilane, som bodde ved Breiavatnet, var trolig om bord 27. juni.³⁵

Det er ikke usannsynlig at passasjerene som kom nordfra, seilte direkte til Tungenes havn i stedet for å samles i den nesten kailøse kjøpstaden. I Tungenes havn var man vant med overnattingsgjester. Her var det to tun med flere hus. Familiemedlemmene var forskånet fra å måtte sove på bakken den korte tiden de måtte ha vært her før båten forlot området for godt. Det var dessuten midtsommerdager med levelige nattetemperaturer.

Deltakerne på reisen kom fra en rekke lokalsamfunn, ca. halvparten fra bygder i Nord-Rogaland som Tysvær, Suldal, Finnøy og Ombo. Andre kom fra Stavanger og sørfylket. Familien Brastad kom opprinnelig fra Sør-Audnedal, men hadde siden 1816 bodd i Klepp.³⁶ Reisen var planlagt over lang tid. Gårdsbruk og hus skulle selges. Det samme gjaldt løsøre, jordbruksredskaper og klær og innbo. Det var ikke mye medlemmene av følget kunne ha med seg på reisen. Til det var plassen om bord for liten. Det viktigste var nok de dalerne de satt igjen med når alle private eiendeler var solgt og gjeld var gjort opp. Noen hadde mer enn andre, ja enkelte av bondefamiliene som dro var ganske bemidlede etter datidens forhold.³⁷

I løpet av den lange planleggingen investerte noen av mennene i båten som skulle frakte dem over havet. Utvandrerne, i alle fall de fleste, visste om hverandre. Mange hadde nok sikkert møtt hverandre før de reiste. Når avreisen så skulle planlegges, måtte både dato og detaljer om bagasjen være avklart. Dro de alle til Stavanger for å møtes der og vente til alle var kommet, noe som sikkert ville bety at noen måtte overnatte rundt om i byen i både ett og flere døgn? Eller planla de slik at flest mulig av dem fikk kortest mulig vei til avreisestedet? I så fall var Tungenes havn et beleiligt sted å treffes. Losen tok sluppen med ut dit. Hit var atkomsten enklest for de mange som skulle over Boknafjorden og slapp ekstra bry med å reise helt inn til byen. Hit var det også mest praktisk å komme seg til møteplassen fra

Ombo og Finnøy. Det var ridestier mellom gårdene, så også Simon Lima og andre som oppholdt seg i byen til 4. juli kunne rekke frem til «Restauration» før den kastet loss. Og på Tunge var det husly å få til alle samlet kunne gå om bord i båten og heise seil. Kanskje var det slik det skjedde?

Sluppen kaster loss 5. juli

I sitt banebrytende verk om utvandringen skriver professor Ingrid Semmingsen at «Restauration» forlot Stavanger den 5. juli 1825.³⁸ Hun belegger dette med opplysninger fra datidens aviser. Det er liten grunn til å tvile på at dette er sant. Rent hypotetisk kan båten ha seilt sent på dagen eller om kvelden den 4. juli. Men hvorfor skulle den det? Simon Lima – og kanskje hele familien hans (kanskje gjaldt det andre også) – var ikke om bord i båten og endelig klar til å reise før langt ut på dagen den 4. juli. Det var ingen åpenbare gevinster forbundet med å forlate Norge om kvelden selv om det var lyse netter, og særlig ikke om det var både overskyet og blåst. Så trolig var alt pakket og klart søndag kveld 4. juli, slik at utvandrergruppen kunne ta farvel med Stavanger prestegjeld, Stavanger amt og Norge morgenen etter. For de fleste ble dette deres adieu til fedrelandet.

Og med byfogd Andreas Løwolds ord: nå kunne de «fortsette reisen».

Hva om?

I denne fremstillingen har jeg støtt på flere utfordringer i kildematerialet. I min fremstilling passer all vederheftig informasjon inn. Båten seilte 27. eller 28. juni, gjorde en vending i Byfjorden for et kort stopp i Dusavik og ble loset videre til Tungenes havn. Derfra dro den 5. juli. Jeg har testet denne fremstillingen opp mot flere kontrollspørsmål.

Hva om alle seilte den 27. eller 28. juni? Da er opplysningen om avreisen 4. eller 5. juli feil. Og Simon Lima kunne ikke ha vært på bytinget 4. juli selv om båten var et kort stopp innom Dusavik.

Hva om båten startet med å reise til Dusavik og at alle de siste forberedelsene skjedde der? Madlands-barnene forlot båten og de siste passasjerene kom om bord der før båten seilte videre 4. eller 5. juli? Sunnhetserklæringen ville ha fått med rett antall passasjerer. Men i et slikt tilfelle

blir opplysningen om utlosing 2 ½ mil meningsløs. Skipper Lars Olsen Helland, som hadde ført mange skip ut og inn Byfjorden, hadde neppe bruk for los for å seile til Dusavik.³⁹ Uansett hadde los Bech nye oppdrag å ta seg av allerede 29. juni.

Hva om alle seilte 4. juli «2 ½ mil», måtte vende for å sette i land Madlands-barnene i Dusavik, og seilte videre samme dag eller dagen etter? Da blir alle opplysningene som setter utlosing, tollklarering og mannskapslisten den 27. juni feil. Og i så fall skulle antallet passasjerer i sunnhetspasset ha vært 54, ikke 52.

Hva gjorde alle de reisende for å komme om bord og installere seg i båten? Reiste de alle til Stavanger og overnattet én eller flere dager i byen i stedet for å ha et møtested som sparte mange for ekstra lang reise og unødig pengespille? Hva om min hypotese ovenfor følger er rett?

Uansett svaret reiste emigrantfølget fra Stavanger, som var navnet både på kjøpstaden, prestegjeldet (som omfattet Randaberg) og amtet 4. eller 5. juli.

Noter

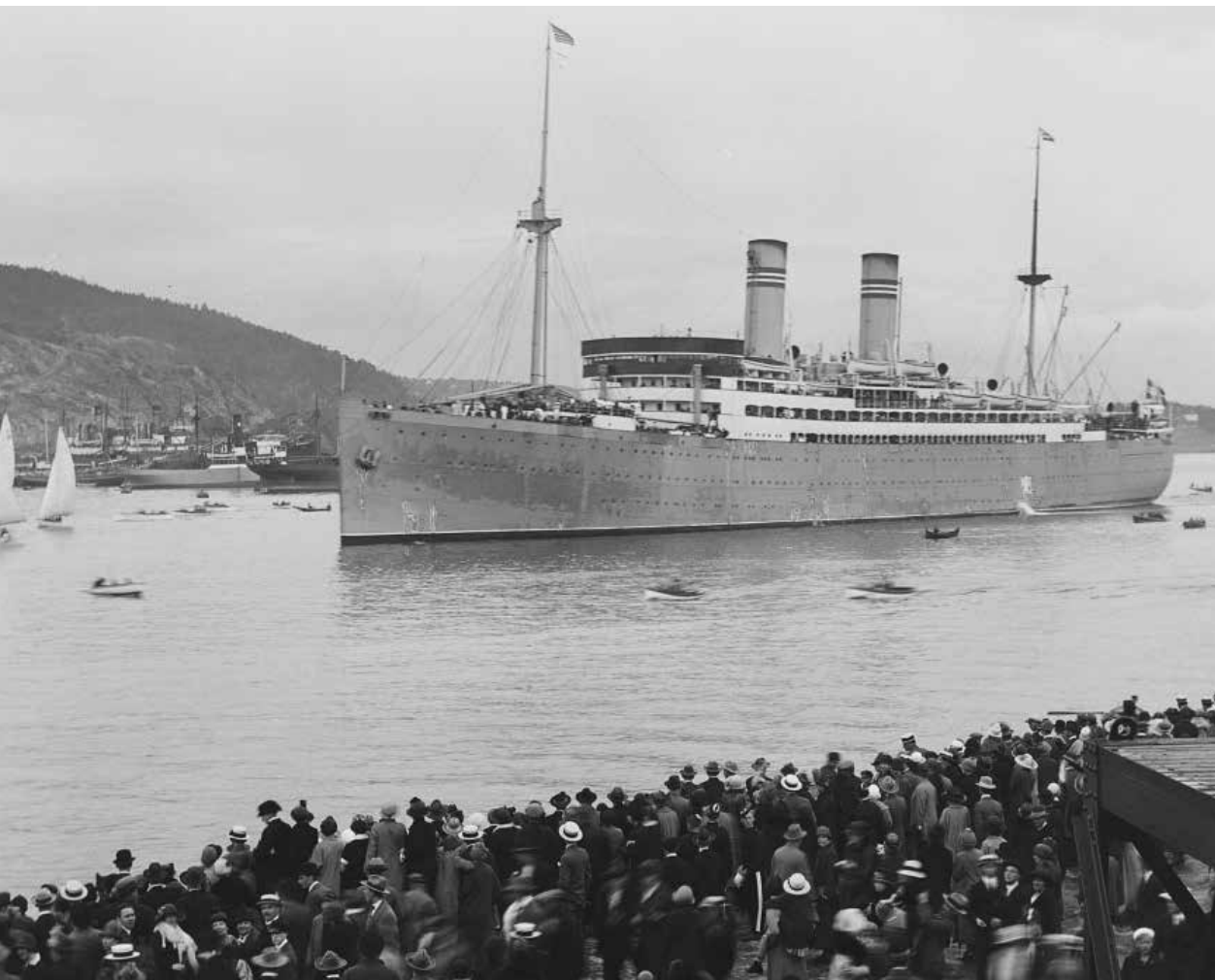
- 1 Se Historisk kalender 1825. Wikipedia.
- 2 Los Sivert Jensen Bech bodde i Øvre Strandgate 62, se Hans Eyvind Næss, Miljøbevaring i Stavanger 1975.
- 3 Næss, Hans Eyvind, Miljøbevaring i Stavanger. Stavanger 1975: 114.
- 4 Trolig den samme Peder Eriksen Mæland som var skipper da sluppen fortsatte til Amerika.
- 5 Torstein Madland var sønn av Mikkel Torstensen Madland fra Ognå. Torstein Madland ble borger i Stavanger i 1830. Han bodde i Egersund, se Stavanger Borgerbok, s. 290.
- 6 Artikkelen er lett tilgjengelig på internett.
- 7 Lindanger, op. cit.: 315.
- 8 S.st.: 308.
- 9 Harald Olsen, Trekk fra losvesenets historie i Rogaland de I-II. Nettartikkel.
- 10 Skuteeierne betalte lospenger til losoldermannen, i dette tilfellet i Stavanger. Jeg kjenner ikke noen takster på disse beløpene. De er innført i losprotokollen, men det varierer fra utlosing til utlosing. De ulike beløpene kan ha både med distanse og båtstørrelse å gjøre.
- 11 Lindanger, Birger. Gard og ætt i Randaberg I: 299f, 302.

- 12 Alfred Hauge, Cleng Peerson. Møte med vandringsmannen. Biografisk skissebok:30.
- 13 Oppholdet i Dusavik har versert i lange tider på folkemunne, men avstanden fra Stavanger sentrum til Dusavik harmonerer ikke med distansen i losprotokollen. Den historien Alfred Hauge gjengir, kan likevel være sann idet sluppen kan ha svingt innom Dusavik før den la seg til ro i Tungenes havn.
- 14 Artikkelforfatteren var statsarkivar i Stavanger 1970-2005. Han engasjerte også Hauge i 1986 til å forfatte manus til det utendørsskuespillet som ble oppført første gang på Strandkaien i juni 1986 som en del av programmet til den nyetablerte utvandrerfestivalen.
- 15 Stavanger Aftenblad 25.1. 1975.
- 16 Rakel ble gift med skipperen på «Restauration», Lars Olsen Helland.
- 17 Stavanger Aftenblad 25.3. 1925.
- 18 Barnene er i Serine Bjørnsens opprømsing ikke nevnt i aldersmessig nedadstigende rekkefølge, men tvert imot slik at de tre eldste er nevnt sist i rekkefølgen.
- 19 Skrivemåten er her normalisert.
- 20 Når det finnes opplysninger om at Tormod bodde i Høle, så er dette en følge av misforståelser ved kildebruk.
- 21 Borgerbrevet er meddelt i kopi av Gunleif Seldal. Borgerskapet er omtalt i Stavanger borgerbok. Seldal har også notert at Tormod bodde i Stavanger senest fra 1816, da han finnes i en skatteprotokoll.
- 22 Kirkeboken er ført med svært stygg håndskrift. Etter opplysning fra Gunleif Seldal er navnet oppgitt som Gunnor i andre kilder.
- 23 Flere av de fylldige opplysningene som vi i dag har om Madlandsfamilien er et resultat av nitid kildegransking foretatt av Gunleif Seldal.
- 24 Nils Olav Østrem skriver også at 52 emigranter forlot Stavanger i sin bok «Norsk utvandringshistorie» (Samlaget 2006:7.
- 25 Nettartikkel om batteriet på Kalhammerodden.
- 26 I et tenkt tilfelle kunne alle de tre eldste Madlands-barnene ha blitt med båten, men da inklusive Kristi som var gift og gravid og hadde mann og barn i Stavanger. I et slikt tenkt tilfelle kunne de tre sammen ha protestert mot å reise videre og være årsak til at båten hadde et stopp i Dusavik, men da måtte ferden ha vært planlagt for 48 passasjerer, ikke 45. Men selv tviler jeg på at Kristi lot mann og barn være igjen i byen.
- 27 Dette brevet er ikke så vidt jeg vet bevart og er ikke en kontrollerbar kilde. Resonnementene i denne artikkelen tar utgangspunkt i at innholdet i brevet og dateringen er sanne opplysninger.
- 28 Theodore C. Blegen, Norwegian Migration to America 1825-1860 (1931): 381ff.
- 29 I en artikkel i Stavanger Aftenblad 20. 4. 2020 siterer Gunnar Skadberg dette brevet, men uten å oppgi kilde og med feilskrivninger i teksten, der Tormod ber sin venn Maurits Halvorsen fortelle «Lars Geilane og Martha Lars' kone» om reisen. Men Tormod og Lars var jo sammen i Stavanger før reisen!
- 30 Opplysning fra Gunleif Seldal, som har vært en viktig formidler av opplysninger i artikkelen. Dette synes å være den Tomas Jonsen Skjervheim som er omtalt i Gards og ættesoge for Vats: 580.
- 31 Stavanger bytingsprotokoll 4. juli 1825, Statsarkivet i Stavanger.
- 32 Stavanger rådstuerettsprotokoll 1801–1829, fol. 195a.
- 33 Riksarkivet.
- 34 Han er oppført som innflyttet fra Bru på Rennesøy 20 år gammel i 1820.
- 35 Han bodde på husmannsplassen Geilane. Denne lille plassen lå på Bispeladegård, mellom avgrenset Jomfrustiftelens hus og Ladegård kirkegård, Kongsgaten og høyden opp mot Bergelandsgaten. Dette søkkformede område hadde navnet Hermansdalen.
- 36 Listene over utflyttede i kirkebøkene fra Stavanger og Skjold prestegjeld (Vats, Tysvær, Skjold sokn) nevner ingen utvandrere i 1825.
- 37 Se artikkelen Utvandringen fra Norge til Amerika, Ætt og Heim 1984: 97ff.
- 38 Ingrid Semmingsen, Veien mot vest. Aschehoug 1941: 9. Kilden er et nummer av Norsk Rigstidende der det er gjengitt et brev fra 7. juli der det heter at sluppen forlot Stavanger i «forgårs»..
- 39 Losprotokollen har oppført navnet på skipperen på alle losinger, så protokollen er et viktig dokument for å følge med på både skipperes og losers arbeid.

KARI G. HEMPEL

HVA FOLKETELLINGEN I 1910 KAN FORTELLE OM HJEMVENDTE STAVANGER-FOLKS RELIGIØSE PREFERANSER

Publisering av nye folketellinger omfattes som regel med stor interesse av forskere, slektsgranskere og andre allment interesserte.¹ Da folketellingen av 1910 ble offentliggjort i 2010, var det femti år siden forrige folketelling ble publisert. Det skjedde i 1960 da folketellingen fra 1900 ble lagt ut. Den gangen var klausuleringstiden femti år. Senere ble klausuleringstiden forlenget til hundre år.² Dermed tok det femti år før neste folketelling kunne publiseres. Den lange ventetiden hadde sitt å si for interessen for 1910 folketellingen, men også at det var kjent at denne tellingen ga flere og andre opplysninger enn tidligere folketellinger. At personer for første gang ble ført med fødselsdato og at folketellingen var digitalisert gjorde den til en kilde som er betegnet som «en skattkiste» og et «drømmevektøy» for forskere av ulike slag.³

I denne artikkelen er det først og fremst delen «Hjemvendte Norsk-Amerikanere» i *Andet Hefte* som er av interesse. Hjemvendte norskamerikanere fikk et eget skjema å fylle ut med spørsmål om alder, kjønn, bosted i USA og Norge, gjøremål, år for utvandring og tilbakevandring og religion. I 1910 var det første gang det ble spurt om opphold i USA. Dette kombinert med andre opplysninger gjør denne folketellingen enestående for de som er interessert i religiøse vaner blant hjemvendte norskamerikanere.

Også i 1920 ble det spurt om amerikaopphold, og denne folketellingen ble publisert så nylig som i desember 2020. Imidlertid er 1920-folketellingen enda ikke registrert slik at det enkelt går an å søke på norskamerikanere på person-

Amerikalinjens «Stavangerfjord» hadde 770 kryssninger over Atlanterhavet i løpet av sin karriere. Her ankommer hun Oslo havn med Ekebergåsen i bakgrunnen, med masse ventende folk på brygga. Bildet er datert 1925. Foto: Anders B. Wilse / Nasjonalbiblioteket

nivå. Derfor brukes folketellingen av 1910 her. Før vi ser på Stavanger og Rogaland i 1910- folketellingen, vil vi se nærmere på folketellingenes historie i Norden og Europa.

Alle land har behov for å ha oversikt over egen befolkning, både antallet, alderssammensetning, kjønnsfordeling og geografisk bosetting. De første systematiske forsøk på å få en oversikt over befolkningen i det dansk-norske kongedømmet ble utført allerede på 1660-tallet, med navn, alder og tilstand for alle menn som bodde i landet. Manntallet i 1701 hadde en økonomisk bakgrunn; hensikten var å legge til rette for skatter og utrusting av soldater.⁴ Island hadde i 1703 den første opptellingen i Norden for hele befolkningen. I 1769 ble den norske befolkningen telt for første gang. Denne folketellingen og de fra 1815-1855 var bare numeriske, kvantitative, det vil si at innbyggerne ikke ble registrert med navn, de ble bare telt og fordelt i kategorier som alder, yrke og kjønn. Materialet etter disse er derfor i hovedsak statistisk. Andre folketellinger i Norge, i 1801, 1865, 1875, 1891, 1900, 1910, 1920, er knyttet til personnavn.

Folketellinger og deres formål

Hovedformålet med folketellingene var blant annet å gi grunnlag for skatteinntekter, rekruttering til militæret og for rent statistisk bruk. Religiøs tilhørighet har vært av de marginale folketellingsvariablene. I europeisk sammenheng ble ikke dette et tema før ved midten av 1800-tallet.⁵ I norske folketellinger ble spørsmål om etnisitet innført i 1845 og spørsmål om religion i 1865.⁶ Religion ble med andre ord et spørsmål etter at folketellingene var rettet mot individnivå, det vil si knyttet til personnavn. Spørsmålet om religion er individuelt, det rettes mot enkeltpersoner. At både konventikkelplakaten var opphevet (1842) og dissenterloven vedtatt (1845),⁷ er også av forutsetningene for at denne type spørsmål kunne stilles.

Ideen om å ta religion inn i folketellingen kom fra den belgiske statistikeren og kriminologen Adolphe Quetelet på 1840-tallet. Quetelet ønsket å forklare svingninger i befolkningsutviklingen, og han ønsket å vurdere kulturelle faktorer i tillegg til materielle faktorer. Religion som en kulturell faktor interesserte han personlig, og han inkluderte spørsmål om religiøs tilhørighet i folketellingen.⁸

Religion i nasjonale folketellinger

I Danmark ble religion innført som spørsmål ved folketellingen av 1855. Religion var tema i folketellingene fram til 1955. I Sverige ble den første nominative folketellingen avholdt i 1860. De svenske folketellingene spurte imidlertid ikke om religiøs tilhørighet før 1890 på grunn av organiseringen av tellingene. Pastorer fra den lutherske statskirken og deres sogneregistre ble brukt som kilde for religiøs tilhørighet før 1890.⁹

De norske folketellingene fra 1865 til 1980 er en av verdens lengste kontinuerlige serier med spørsmål om religiøs tilhørighet.¹⁰ Fordi serien både er lang og uavbrutt og gir den en sjelden mulighet til å observere endringer i det religiøse klimaet. Canada inkluderte spørsmålet om religion i folketellingen fra 1851, og har dermed verdens lengste serie med informasjon om befolkningens religion.¹¹ I de norske folketellingene har spørsmål om religion variert med små endringer. I 1970 og 1980 ble klassifiseringen forenklet ved avkryssing i noen bokser. Etter 1980 er det såkalt pause fra å spørre om religion, og myndighetene har senere hentet nødvendige opplysninger fra ulike registre og fra religiøse samfunn selv. Å skulle spørre igjen om religionstilhørighet på individnivå ville innebære en kostnad som gjør det svært lite sannsynlig at temaet vil gjenopptas. Dessuten vil bekymringen for innsamling av sensitive opplysninger gjøre gjeninnføringen diskutabel.

Mange land inkluderte spørsmål om religiøs tilknytning fra midten av 1800-tallet, men sluttet etter hvert fordi det ble oppfattet som for følsomt og privat. For andre land har det nye religiøse mangfoldet gjort at enkelte er i en ny situasjon, og regjeringer har vært interessert i å få en oversikt over religiøs tilhørighet i befolkningen. Av land som i senere tid har innført spørsmålet om religion, kan nevnes Storbritannia, som innførte temaet i 2001.¹² Begrunnelsen der er at det er viktig for en velferdsstat å vite noe om befolkningens religionstilhørighet, vel så viktig som opplysning om personers fødested. I det multireligiøse India hadde imidlertid Storbritannia stilt spørsmål om religion fra 1872.

I USA har det aldri vært spurt om religion selv om det mange ganger har vært diskutert i forbindelse med forberede-

dels av nye folketellinger. Både i USA og i Storbritannia har religiøse organisasjoner ivret for å inkludere temaet i folketellingene, men så langt har det bare lyktes i Storbritannia.

Det er brakt på det rene at norske folketellinger er en enestående kilde til religiøse bevegelser. De har også en annen spesialitet, de er de eneste folketellinger som har spurt om tilbakevandring. Antall remigranter i 1910 var ca. 20 000 (19 323) personer. Det nevnes i «Hovedoversikt» i den skriftlige utgaven til folketellingen at dette antallet antakelig er for lavt. En del personer som selv regnet seg for norskamerikanere, er ikke medregnet fordi de hadde vært for kort tid i landet.¹³ Julie E. Backer, demograf og statistiker, hevder at antallet kan ha vært opp mot dobbelt så mange.¹⁴

Når spørsmål om religion kombineres med spørsmål om tilbakevandring, er det mulig å avdekke de religiøse preferansene også til de hjemvendte. Frem til 1910 har en visst lite om de religiøse sympatiene i denne gruppen, men med 1910-tellingen, og i neste omgang 1920-tellingen, er det mulig å få en oversikt.

Analyse av amerikafarere knyttet til Rogaland og Stavanger

Universitetet i Tromsø har utarbeidet en samlet oversikt over hjemvendte som ikke var medlemmer av statskirken. Gruppen blir i det følgende kalt undersøkelsesgruppen. Dette er en liten gruppe for hele landet, til sammen 919 personer. Det er interessant å kombinere denne informasjonen med opplysninger om resten av befolkningen.

I 2020 så jeg på hva de hjemvendte utenfor statskirken, undersøkelsesgruppen, kunne bety for de frikirkelige bevegelsene rundt i landet.¹⁵ I det følgende vil jeg se på hva som særpreger tilbakevandrerne fra Rogaland og Stavanger og i neste omgang se på hva som skiller rogalandsgruppen og stavangergruppen fra den øvrige befolkningen.

Totalt returnerte 2281 personer til Rogaland innen 1910. For Stavangers del var antallet 353 (224 menn og 129 kvinner). Av disse var det 124 personer i Rogaland og 39 personer i Stavanger som stod utenfor statskirken. Dette er lave tall. Det er vanskelig å si noe sikkert om situasjonen ut fra tallene, men de kan antyde tendenser i utviklingen. I Ro-

galand og Stavanger, som for hele landet, inkluderer antallet utenfor statskirken både enkeltpersoner og familier med barn. Jeg har ikke skilt på alder eller familiestatus (voksne, barn) i undersøkelsen videre, men har latt alle telle likt. Det ville ha vært vanskelig å gjøre et skille mellom voksne og barn. Dessuten ser det ut til at vi finner familier innenfor de ulike kategoriene, og dermed veier likebehandlingen av barn og voksne opp for hverandre, til en viss grad.

Det er to spørsmål som det er interessant å få svar på for å kunne karakterisere gruppen nærmere. Hvor lenge bodde returnemigrantene i USA? Oppholdets varighet kan si noe om sannsynligheten for amerikansk innflytelse og påvirkning. Hvor i USA bodde de returnerte nordmennene? Bosettingsmønsteret, hvorvidt migrantene slo seg ned på landsbygda eller i byer, kan ha betydning for påvirkning av religiøse forhold. Sekularisering var langt mer vanlig blant urbane migranter rundt 1900 enn for nordmenn som slo seg ned i jordbruksområder i Midtvesten ved borgerkrigens slutt, etter 1865.

Av de nesten 20 000 som returnerte, bodde et flertall av dem mindre enn fem år i USA. De fleste hjemvendte hadde med andre ord emigrert etter 1900.¹⁶ Returnemigrasjonen i landet viser en topp i 1907. En kan spørre om hvor stor den amerikanske påvirkningen har vært på de som bodde kort tid i USA. Når det gjelder returnerte til Stavanger og Rogaland, ser perioden i USA til å ha vart mye lenger enn det som er antydning som gjennomsnitt i resten av befolkningen. For stavangerboeres del er det snakk om antall år: 16, 10, 34, 2, 5, 2, 10, 10, 10, 44, 6, 6, 15, 3, 18, 34, 12, 14, 12, 33 år. Dette er år av så ulik lengde at det er vanskelig å lage en statistisk oversikt. Dessuten er en del antall år ikke tatt med i rekken ovenfor fordi de ikke finnes, f. eks på barn som er født i USA. De har ikke noe antall år mellom utvandring og innvandring å vise til. Som tallrekken viser, er det snakk om langt flere år i USA på de returnerte til Stavanger enn landsgjennomsnittet viser. Det har mest sannsynlig å gjøre med at en del av personene i tellingen ikke er permanent returnerte, men bare på besøk i hjemlandet. Mer om dette nevnes nedenfor.

Hvor reiste rogalendingene fra? Hvor reiste de tilbake? Det bli sagt i «Hovedoversikt» at de fleste tilbakevandrerne reiste tilbake til dit de kom fra, uansett hva de hadde vært

beskjeftiget med i USA. I oversikten over Stavangerdelen på 39 personer er det bare 12 av de returnerte til Stavanger som var født i Stavanger. Forklaring på det lave antallet er flere. For det første bestod gruppen av flere familier med barn født i USA som selvsagt hadde USA som fødested. Dessuten kan Stavanger ha virket som en magnet som trakk folk fra distriktene til seg. Arbeidsplasser innenfor sjøfartsnæringen kan ha rekruttert folk til byen. Stavanger ble kanskje et stopp på veien før amerikautvandringen, eller et nytt bosted for de som returnerte fra USA.

For resten av Rogaland returnerte 49 av 64 personer til fødestedet. Det stemmer mer med de nasjonale tendensene, hvor det er snakk om at 80-90% reiser til hjemstedet.¹⁷ For hele fylket var det likevel lavere andel som reiste «hjem» enn ellers i landet. Aktiviteten i fylket gjør muligens at hjemvendte fra andre deler av landet søkte Rogaland. Også fylket ser ut til å ha rekruttert videre enn bare de som var født her.

Når det gjelder antall tilbakevandrere i undersøkelsesgruppen, har Rogaland det nest høyeste antallet med 123 personer. Høyest ligger Østfold inkludert Kristiania med til sammen 156 personer.¹⁸ Når Rogaland kommer så høyt opp også på denne listen, kan det ha sammenheng med at flere var utmeldte av statskirken her enn i resten av landet. En annen forklaring kan være at utvandringen var større fra Rogaland enn andre deler av landet sent i utvandringsperioden. Med stor utvandring kan det i ettertid bli stor tilbakevandring. Rogaland hadde stor utvandring i perioden 1901-1910, 12 ‰ av befolkningen, mens landsgjennomsnittet var 8,2 ‰.¹⁹ Dette er imidlertid ikke hele forklaringen. Andre fylker hadde like høy utvandring i perioden uten at disse hadde like stor tilbakevandring. En kombinasjon av årsakene, høy tilbøyelighet for utmelding og stor tilbakevandring, kan nærme seg en god forklaring.

Den formelle nasjonstilknytningen, statsborgerskapet, er også ett av spørsmålene til undersøkelsesgruppen. Svaret på dette temaet er kanskje det mest overraskende. Over halvparten av de 123 hjemvendte rogalendingene hadde utenlandsk statsborgerskap. 60 personer var amerikanske statsborgere, syv personer canadiske og 56 personer norske. Dette kan gi en antydning om at ikke alle som befant seg i Norge i 1910 av undersøkelsesgruppen var reelle tilbakevandrere.

Om en person står det at vedkommende var «besøkende», om en familie fra Strand nevnes at de «akter å vende tilbake i 1911», om andre, blant annet en familie fra Hjelme-land at «Familien agter å vende tilbake til USA». Den type bemerkninger er knyttet til åtte personer i Rogaland. Andre kan ha hatt planer om å reise tilbake uten at det nevnes i forbindelse med tellingen. Av de som returnerte til Stavanger, var 23 norske statsborgere og 16 amerikanske. Andelen med norsk statsborgerskap er med andre ord høyere i Stavanger enn i resten av fylket, og ønsket om å bli i landet er muligens sterkere for disse enn for andre returnerte i Rogaland ellers. I Stavanger er to familier allerede nevnt, en familie med barn fem barn bosatt i Nord Michigan, og en annen familie med fire barn bosatt i Spencer, Iowa. En tredje familie på fire personer bosatt i Brooklyn kan også nevnes. Familiene er ulike ved at den ene har norsk statsborgerskap, den andre og den tredje familien har amerikansk statsborgerskap. Kanskje overraskende er det familien med norsk borgerskap som er adventister,²⁰ mens familiene med amerikansk borgerskap hører den ene til «Uttrådt» og den andre til Evangelisk Luthersk. Returnerte familier finnes også i resten av Rogaland, på Klepp og Strand, en familie på hvert sted. Også i disse familiene gjelder forholdet til religion for hele familien. Familien på Klepp hører til «Utrådte», familien på Strand tilhørte Norsk luthersk kirke i Amerika.

Det kan være interessant å se hvor rogalendingene i undersøkelsesgruppen bodde i USA. Kommer noen av dem fra de tradisjonelle norske settlementsområdene i Midtvesten, eventuelt fra byene der, eller har de bodd andre steder? Tidspunktet 1910 er mange tiår etter at de første farmerbosettingene i Midtvesten etablerte seg, etter 1865. Likevel kan det være interessant å se om de hjemvendte hadde reist til områder hvor de tradisjonelle norske settlementene befant seg eller andre steder. Oversikten viser at av de 39 personene som vendte tilbake til Stavanger, kom 16 personer fra Midtvesten (Iowa, Sør-Dakota, Nord-Dakota, Chicago, Minnesota og Illinois nevnes),²¹ syv personer kom fra Nord Michigan (en familie), 11 personer bodde på østkysten (Brooklyn, Maryland, New Jersey, New York), fire personer på Vestkysten (Washington, San Fransisco, Oregon), og en person kom fra Panama (Mellom-Amerika). Det vi si at de

gamle områdene i Midtvesten, både storbyene og settlerområdene, var bosted for under halvparten av de returnerte rogalendingene. Å skille mellom urban og rural bosetting, som nevnt ovenfor, har ikke vært mulig. Så presise tilbakemeldinger foreligger ikke.

Når en ser på yrkesbakgrunn til de 39 som returnerte til Stavanger, finner vi tre farmere i Midtvesten nevnt. Resten av gruppen har ulikt lønnet arbeid, og følgende yrker er nevnt: kjøpmann/eksportør, ostefabrikkeier, hustømmermann, maler, former ved støperi, hermetikkarbeider, malersvenn og murersvenn. En er typograf. Kvinnene er enten nevnt som hustru eller hjemme eller ved arbeid knyttet til hjem, husholdning (delvis), som husarbeid og rengjøring.

Religiøs tilknytning for returnerte til hele Rogaland og Stavanger er opplistet og systematisert i figuren nedenfor. Stavanger utgjør tyngdepunktet i denne listen, med flest returnerte. Stavanger skiller seg imidlertid ikke ut ved at de returnerte har spredd seg på ulike samfunn, slik som i Haugesund. Der er fire returnerte knyttet til fire nokså ulike samfunn. Selv om dette dreier seg om små tall, kan det kanskje si noe om en tendens blant returnerte stavangerboerne; at gruppen i stor grad var preget av tradisjonelle religiøse holdninger. Hva som ikke fremkommer i figuren, er at tilbakevandringen til Stavanger bestod av familier. I spørsmål om religionstilhørighet er barna telt på linje med de voksne. Noe annet ville vært vanskelig. For resten av Rogaland er det returnert familier til Klepp og Strand, en familie til hvert sted. Også i disse familiene er religionstilhørigheten lik for hele familien.

Det er mange kommuner i Rogaland som ikke er med i listen ovenfor og følgelig ikke hadde hjemvendte utenfor statskirken. Dette gjelder kommunene Sogndal, Lund, Heskestad, Nærbø, Varhaug, Time, Håland, Høle, Mosterøy, Vikedal, Nedstrand, Sjernarøy, Torvastad, Tysvær og Skjold. Hvilke historiske hendelser dette er uttrykk for, er vanskelig å si, uten å se returvandringen sammen med utvandringen på en mer omfattende måte.

Når det gjelder de ulike kategoriene av trostilhørighet/ikke-tilhørighet, vil en del av grensene mellom disse være flytende. Det er fordi det er vanskelig å «oversette» norskamerikansk religiøs organisering til norske forhold. Den

	Nf ¹	Utr	Sf	EvL	Adv	Hau	Met	Bap	AmF	Int	F.S.	DnS	NLA	For	KM	VS	Tot
Ege ²		1	2	1													4
San					1												1
Sta		11	2	11	6		1			8							39
Sku						2					2						4
Hgs				1	1		1			1							4
Bje								1						1			2
Hel		1	1														2
Eig			3												1		4
Ogn	1																1
Kle		8		1											1		10
Gje										2							2
Høy		3															3
Sol		1		2				1									4
Het	1	2															3
For				3								2		2			7
Str		1										1	4			1	7
Fis										1							1
Hje						2			2			1					5
Sul																	?
Sau		2												1			3
San									4								4
Jel														2			2
Fin		2						1									3
Ava				1													1
Åkr														1			1
Skå		2			1												3
Vat						1											1
Sum	2	34	8	20	10	4	2	3	6	12	2	4	4	8	2	1	123

Noter til fig.1

- 1 Forkortelsene på trosretningene står for: Nf- Norsk luthersk frikirke, Utr – Uttrådt, Sf - Samfunnet, Ev. L – Evangelisk Luthersk, Adv- adventist, Hau – Hauges Synode, Met- Metodist, Bap – Baptist, AmF = Amerikansk frikirke, Int- Intet, F. St. – (Forenede, Steel?), DnS – Den norske Synode, NLA- Norsk luthersk kirke i Amerika, For – Forenede kirke i USA (United), KM – Kristi menighet, VS- Vennenes samfunn (kvekersamfunnet).
- 2 I rekkefølge: Egersund, Sandnes, Stavanger, Skudeneshavn, Haugesund, Helleland, Eigersund, Ogn, Klepp, Gjestal, Høyland, Sola, Hetland, Forsand, Strand, Fister, Hjelmeland, Suldal, Sauda, Sand, Jelsa, Finnøy, Avaldsnes, Åkra, Skåre, Vats.

Fig. 1 Oversikt over religiøs og ikke-religiøs tilknytning for hjemvendte norskamerikanere utenfor statskirken registrert ved folketellingen i 1910 i Rogaland.

mest uklare oppgangen gjelder kategoriene «Uttrådt» og «Intet samfunn». Overgangen er glidende. Personer som har «Uttrådt» har i alle fall vært medlemmer av et samfunn. De kan være på vei til et annet samfunn, men det er uvisst. «Intet» kan fortone seg som mer endelig, som ikke-samfunn. Om vi slår sammen «Uttrådte» og «Intet samfunn» i Fig. 1, får vi 46 personer i Rogaland som hører til kategorien «ikke medlemmer». Det vil si over 1/3 av tilbakevandrerne til Rogaland. Dette er den største kategorien utenfor statskirken. Resultatet stemmer godt overens med det som har vært dokumentert for hele landet.²² Til sammen hører 311 personer av 919, det vil si noe over 1/3 av tilbakevandrere for hele landet, til denne gruppen. Om vi ser på Stavanger og disse to gruppene under ett, altså 19 personer, er dette halvparten av Stavangergruppen på 39 personene. Det stemmer også med det en kan anta, at urbanisering henger sammen med modernisering og mindre oppslutning om organisert religiøsitet. Religionsspørsmålet i folketellingene spurte ikke om innholdet i troen eller kvalitet ved troen. Det ble spurt om organisasjonstilhørighet. Svak organisasjonssopplutning kan ikke tolkes automatisk som uttrykk for ikke-tro. Det er selvfølgelig mulig å tro uten å høre til en organisasjon. Likevel er det rimelig å tolke tallene som tegn på synkende interesse, begynnende sekularisering.²³

I det følgende ønsker jeg å se på det som kan oppfattes som amerikanske kirkesamfunn og se hvor mange som har oppgitt tilslutning til disse. Amerikansk blir her brukt om samfunn som ikke har noen klare avleggere i Norge, selv om utgangspunktet er å finne i Norge, som f.eks. Hauges Synode. De som her blir regnet som amerikanske er: Evangelisk Luthersk, Hauges Synode, Amerikansk frikirke,²⁴ F. St.- Forenede, Steel (?)²⁵, Den norske Synode, Norsk luthersk kirke i Amerika og Forenede kirke (United Church). Medlemskap i disse utgjør til sammen 48 personer. Dette er noen flere enn de som var «ikke medlemmer».²⁶

Bare 11 av stavangergruppen oppga tilknytning til en amerikansk forening; de som var tilsluttet Evangelisk Luthersk. Det vil si at under en tredel av utvalget fra Stavanger nevner et tydelig amerikansk kirkesamfunn som sitt. Både dette og at under halvparten hadde amerikansk statsborgerskap, gjorde kanskje at tanken på å reise tilbake til USA var svakere blant disse enn resten av rogalendingene. I fylket

27/19

Amerikabrevet

I sit Ansigts sved faar man æde sit Brød

Her følger mer av brevet fra Knud Knudsen Haaland fra Gjesdal. Det er datert 18. desember 1881, og er til vennen Knud R. Kluge hjemme i Gjesdal.

Amerika er et Stort og rigt land, og kan godt fode hele Europas befolkning atte til alt det folk her er. Men man maa dog ikke indbilde sig at faa trine paa Roser, men i sit Ansigts sved faar man æde sit Brød. Ja mere får man svede for sit Brød her end hjemme i Norge. Hvad klimatet angaar, sa tror jeg at det ikke er det heldigste for mig, sjønt jeg nu er ganske frisk og rask. Jeg følger at jeg er meget bedre nu da vinteren og kulden er taget til. Jeg er bange for at naar Sommeren kommer og varmen tager til, at jeg skal blive syg igjen. I Sommer havde jeg en art av Solstik. Jeg skulde være med en nabo her og hole. Det var tæt ind under en Skov ned i en Dal som vinden en elv. Vi var tre mand. Den ene var en indfødte Amerikaner, og den anden som var med var en Norske. Dagen ble ualmindelig varm. Man viste lidet at Kunne plattere (?) os. Amerikaneren måtte først seie opp da han for havde havt Solstik. Straks efter ble jeg lige som lam. Jeg kunde ikke holde høgaffelen, og begynte at sige sammen. Jeg kunde ikke længere holde mig

paa fødderne, saa jeg måtte se og komme til Skyggen saa fort som muligt sjønt det lidet vilde gjælde.

Som Du vel før har hørt at jeg kom til at Reise længere ud i Vesten, en tre hundrede mil længere end som jeg var bestemt, da jeg reiste fra Norge, kom sig meget af at da jeg kom her over til Amerika og traff sammen med de kjendninger som havde Reist for mig, blev det besluttet at Reise længere ud i Vesten for bedre at finde godt lard. Vi kom her til i mitten af Juni maaned, og da var her ikke mer en seks syv Setlere at se, og nu er her allerede over et hundrede som har Setlet ned her, og næsten alle ere Norsker her. Er allerede stiftet Menighed, og den har faaet navnet Thime menighed. Men det vil nok sagtens gaa en hel stund før her bliver ordnet og bygget Kirke.

Jeg har forpagtet bort mitt land dette første aar, for at jeg skal faa større frihed at færdes ude. Til sommeren har jeg tænkt at tjøbe mig en del Land til vis ingen skulde komme og lure det fra mig. Det Land som jeg har tænkt at tjøbe, kom-

mer til at ligge mit i Setlementet. Landet er fladt som en Pandekage, og er omringet af nogen smaaheuge paa siderne, og er en Engelsk mil langt og en halv mil bredt og er trøhundrede og tyve Ækker eller vel tolv hundrede maal paa Norsk, og efter sigende skal der komme to Jernbaner som skal gaa gjennem dette Setlementet, saa jeg vilde komme til at faa en paa ver side vis jeg kommer til at faa tjøbe det stykke land. Prisen ved jeg ikke endnu, men den pleier at være fra to til fire Dollar pr. Ækker. Landet her er ikke kommet i marked som de kaller det.

Vad arbeidet angaar og vad Daglønnen og vad maanedshyren er, saa er det helst godt. Arbeide er her at faa til alle tider. Daglønnen er fra en til to daier pr dag og kosten maanedshyren er fra tyve og gjerne op til femogtredve for maaned. I Træskningstiden fik man op to og en hal pr dag og kosten, men det er kun Sommerhalvaaret man kan faa hyre sig ut maanedsvis. Den øvrige tid maa man gaa for det er meget let at tjene Penge, men at kunde paase dem er kunsten. Alt hva man skal tjøbe sig er dyrt. Her er en forferdelig stor Told paa nesten alle varer. Naar man fik være i Amerika og tjene Penge, og saa tjøbe det som man trænger til i Norge, saa kunde man læge sig ind mange Penge.

Gamle Amerika-brev er viktig historisk kildemateriale. Har De noen liggende på loft eller i skap? Statsarkivet i Stavanger tar vare på dem — enten i original eller kopi. Send brevene til Aftenbladet, som befordre dem videre.

ellers hadde i gjennomsnitt over halvparten amerikansk borgerskap, med høyest konsentrasjon i Skudeneshavn, Forsand, Strand, Hjelmeland, Hetland. På Klepp hadde en familie med sju medlemmer canadisk statsborgerskap. Som nevnt ovenfor var tre famler hjemvendt til Stavanger, to med amerikansk borgerskap og en med norsk statsborgerskap. Likevel er det flere med norsk statsborgerskap i Stavanger enn i fylket for øvrig.

En opplysning om en tilbakevandrer fra Strand har jeg lyst til å kommentere. Et medlem, f. 1847, i Venneses Samfunn, kvekersamfunnet, oppholdt seg i Iowa, USA fra 1871-1874. Vedkommende var gårdsarbeider. Tilknytningen til USA må ha vært sterk siden han gir opplysning om dette i 1910. At vedkommende kom fra Strand og dro tilbake til Strand, er ingen tilfeldighet. I den samlede folketellingen for 1910 står Strand nevnt med åtte kvekere. Det er det største antall kvekere i Rogaland på det tidspunkt. Kvekerne var den religiøse minoriteten som mest entydig utvandret av religiøse årsaker. En kan derfor lure på om andre kvekere også reiste hjem igjen til Norge noen gang. En rask kontroll i «Hjemvendte amerikafarere» viser at til sammen 20 kvekere var reist tilbake i 1910. Disse kom fra Kvinesdal, Røldal og Kristiansund, foruten personene fra Strand.

Fordelingen av ulike frikirkelige grupper er noe forskjellig i Rogaland og resten av landet. Både metodister og baptister har mindre oppslutning i Rogaland enn det andelen returnerte skulle tilsi, i alle fall om en sammenligner med Vest-Agder. Antallet adventister er imidlertid størst i Rogaland, større enn i Vest-Agder og i Østfold inklusive Kristiania, fylkene med flest adventister etter Rogaland. Dette kan bero på tilfeldigheter, på person – og/eller familieforhold eller bekjentskaper. Samtidig har Rogaland forholdsvis mange av både «Uttrådte» og «Intet» og flere som betegner seg selv som lutherske. Kvekere er det absolutt flest av i Rogaland. Dernest kommer Vest-Agder.

Konklusjon

Digitaliserte folketellinger er virkelig en skattkiste for de som leter etter personer. 1910-folketellingen er verdifull fordi det er den første der også fødselsdato er inkludert. For de som er opptatt av nordmenn som returnert fra USA, er 1910-folketellingen ekstra verdifull, fordi den er den første

som spurte nordmenn om amerikaopphold. Når det har latt seg gjøre å kombinere hjemvendte norskamerikanere med opplysninger over de som ikke stod i statskirken, en spesifikk gruppe på 919 personer i landet, 123 i Rogaland og 39 i Stavanger, har det vært mulig å finne særtrekk ved de hjemvendte sørvestlendingene som stod utenfor statskirken. Sammenlignet med resten av landet er det flest adventister i Rogaland av landets fylker. Det er flere tilhørende kvekersamfunnet og flere tilhørende amerikansk frikirke (et norsk kirkesamfunn i USA, Lutheran Free Church) her enn i resten av landet. Når det gjelder metodister og baptister, er det færre av som tilhører disse kirkesamfunnene i disse i Rogaland enn i resten av landet.

Hvordan er situasjonen i Stavanger sett i forhold til Rogaland? Det er flere adventister i reelle tall i Stavanger enn i Rogaland, men færre kvekere finnes her. Når det gjelder antall metodister og baptister, er situasjonen den samme som for resten av fylket, det vil si få medlemmer. Stavanger skiller seg ut fra resten av Rogaland ved å ha mange uten religiøs tilhørighet, til sammen 19 personer. Dette er uttrykk for manglende organisasjonsmessig tilknytning, ikke nødvendigvis for manglende tro. Likevel kan manglende interesse for religiøs organisering ha sammenheng med modernisering i samfunnet og økende sekularitet. Dessuten skiller Stavanger seg ut ved at mange hører til et evangelisk luthersk samfunn, 11 personer. Selv om tallene er lave, og hele familier utgjør både gruppen ikke-medlemmer og religionstilknyttede, kan det likevel antydes en tendens blant hjemvendte til Stavanger. En del av de hjemvendte utenfor statskirken, er mer tradisjonelle i valg av religiøse organisasjoner enn resten av fylket. En annen del har valgt å stå helt utenfor. Om en skulle bruke merkelapper på disse tendensene, kan Stavangers befolkning sies å være både mer tradisjonell og mer utradisjonell, preget av modernisme og begynnende sekularisering, enn resten av fylket og landet. For å forklare denne situasjonen, er det nødvendig både å se på flere folketellinger, se på andre større byer i landet for å sammenlignes og studere enkeltpersoner.

Litteratur

Backer, Julie E. 1965. *Ekteskap, fødsler og vandringer i Norge 1856-1960*. Samfunnsøkonomiske studier 13. Statistisk Sentralbyrå

Norges offisielle statistikk (NOU).1916: *Folketellingen i Norge i desember 1910*. «Hovedoversikt». Det Statistiske Centralbyrå. NOS.VI.77
Hempel, Kari G. 2020. What did Remigration Mean for the Numerical Growth of the Free Church Movement in Norway in the Early Twentieth Century? In Joranger Terje M. H. og Cleven, Harry T. *Norwegian-American Essays 2020; Migration, minorities and freedom of religion*. NAHA-Norway, Novus Press, Oslo

Noter

- 1 Takk til Jan J. Hempel for å ha lest igjennom teksten og gitt viktige bidrag til endringer.
- 2 De statlige folketellingene fra 1910 og senere er samlet inn med hjemmel i statistikkloven. Den fastsetter at de bare kan brukes til statistikk inntil de er 100 år gamle. De er derfor ikke tilgjengelige, verken på nett eller i papirform, før den tid.
- 3 Aftenposten, «Slektsforskning. Skattkiste fra 1910 er åpnet.» 31. januar 2011.
- 4 Thorvaldsen, Gunnar, "An international Perspective on Scandinavia's Historical Censuses", *Scandinavian Journal of History*, 32:3 (2007), s. 237-257, s. 238.
- 5 Thorvaldsen, Gunnar, "Religion in Censuses", *Social Science History* 38 (Summer 2014), s. 203-220. <https://doi.org/10.1017/ssh.2015.16>
- 6 Goyer, Dreen S. and Gera E. Draaijer, *The Handbook of National Censuses. Europe*. Westport Connecticut: Greenwood Press, 1992, s. 362.
- 7 Konventikkelplakaten opphevet i 1842 la grunnlaget for forsamlingsfrihet. Dissenterloven vedtatt i 1845 tillot mennesker å melde seg ut av statskirken og danne egne kristne trossamfunn.
- 8 Thorvaldsen, Gunnar, "Denomination of faith in the census". *Diskus: The Journal of the British Association for the Study of Religions*. 16.2, (2014), s. 5-21. www.basr.ac.uk.
- 9 Edvinsson, Søren, "The Demographic Data Base at Umeå University: A Resource for Historical Studies" i Hall, Patricia Kelly, et al. (eds) *Handbook of International Historical Microdata for Populations Research* (Minneapolis: Minnesota Population Center 2000), s. 231-248, s. 234.
- 10 Thorvaldsen, Gunnar, «Ut av statskirken - en oversikt fra 1865-1980», *Historisk tidsskrift* 94 (2015), s. 29-50.
- 11 Goyer, Dreen S. and Gera E. Draaijer, *The Handbook of National Censuses. Europe*, s. 361ff.
- 12 Thorvaldsen, Gunnar, op. cit.
- 13 «[...] alle de som selv har betegnet sig som norsk-amerikanere, men som er vendt tilbake samme aar som de utvandret, og samtlige utvandrere i aarene 1908-1910 som var vendt tilbake inden 1/12 1912, (er) ikke regnet med blandt folketællingens hjemvendte norsk-amerikanere.» *Folketellingen 1910, «Hovedoversikt»* s. 54.
- 14 Julie E. Backer, statistiker og demograf, hevder at dette er et minimumsantall. Mange unnlot å oppgi at de hadde bodd i USA en tid. Hun mener at antallet kan ha vært dobbelt så høyt. Backer, Julie E. *Ekteskap, fødsler, og vandringer i Norge 1856-1960*. Samfunnsøkonomiske studier nr.13, Statistisk Sentralbyrå, Oslo, 1965), s. 179ff.
- 15 Hempel, Kari G. 2020. "What did Remigration Mean for the Numerical Growth of the Free Church Movement in Norway in Early Twentieth Century" i *Norwegian-American Essays 2020: Migrants, minorities and freedom of religion*. Novus Press.
- 16 «Størsteparten av norsk-amerikanerne var vendt tilbake i de sidste fem aar (1906-1910) før folketællingen, nml. 6 774 mænd og 2 434 kvinder.» *Folketellingen 1910, «Hovedoversikt»* (NOS VI 77), s. 48.
- 17 «Tilbakevandrerne vender som oftest tilbake til sit fødested. I de fleste amter 4 er det fra 70 til over 90 pst, av norsk-amerikanerne som er vendt tilbake til fødestedet. I Kristiania, Bergen og Akershus amt er prosenten bare mellem 60---70. Det kommer naturligvis av at disse befolkningscentrer ogsaa trækker til sig en række norsk-amerikanere født andre steder i landet.» *Folketellingen 1910, Hovedoversikt*, s 50.
- 18 Hempel, Kari G. 2020
- 19 Backer 1965, s. 165. Tabell 91. Utvandringen til oversjøiske land fra de enkelte fylker 1866—1960.
- 20 Adventismen var en tverrkirkelig bevegelse som oppstod i USA på 1830-1840-tallet. I 1878 kom dansk-amerikaneren John G. Matteson til Norge og begynte sin virksomhet som syvendedags-adventistmisionær. Året etter ble den første menigheten organisert i Oslo. <https://snl.no/adventister>
- 21 Stedene er nevnt på denne måten, noen delstater og noen byer.
- 22 Hempel, 2020.
- 23 Sekularisering her forstått som at enkeltmennesker tror mindre enn før og oppslutningen om organisert religiøsitet er synkende. Dette er en av tre sekulariseringstester som filosofen Charles Taylor presentert i 2007 i Taylor, Charles. 2007. *A Secular Age*, Cambridge, Massachusetts, s. 1-22.
- 24 Amerikanske frikirke blir her tolket som et norsk kirkesamfunn i USA, Lutheran Free Church, til forskjell fra frikirken i Norge, etablert i 1877.
- 25 F. St., slik det stod rapportert i *Hjemvendte Norsk-Amerikanere*, er ikke å gjenfinne i Olaf Morgans Norlies store oversikt *Norsk Lutherske Menigheter i Amerika 1843-1916*, fra 1918. Denne har oversikt over de mer enn 6 500 norske menighetene som ble etablert i USA. Personene som har markert F. St., bodde i Sharon, Nord-Dakota. Sharon hører til Steel County. Det finnes bare to norske menigheter i Sharon, Steel County. Begge tilhørte Forenede Kirke, men ingen av disse begynner med F. Har dermed antatt at F. står for Forenede og St. for Steel.
- 26 Kirkesamfunn som metodistkirken, baptistkirken, adventistsamfunnet som har sitt opphav i USA, har jeg ikke regnet som «amerikanske samfunn med bindinger til USA. Disse samfunnene hadde allerede fått sine nasjonale avleggere i Norge.

METTE TVEIT

PENDLEREN KÅRE I AMERIKAFARTEN

Et skikkelig «dollar-glis» fra tidlig på 1960-tallet parkert utenfor et beskjedent gårdsbruk på Karmøy. Bildet symboliserer godt de to ulike verdenene som amerikafarerne forholdt seg til. Foto: Mette Tveit.

Første gang Kåre var borte fra hjembygda, Ferkingstad på Karmøy, var han i Stavanger for å ta farvel med tanten som skulle til Amerika for å bo der sammen med sin mann. Kåre fikk bli med mor og bestemor til Stavanger for å følge tanten til amerikabåten. Han var bare 10 år, men turen gjorde et uutslettelig inntrykk. Det myldret av folk på kaien, korpset spilte marsjer, serpentinerbånd ble kastet til og fra skipet, de siste ferske matvarene ble lesset gjennom proviantporten mens skipets besetning sprang rundt i stramme uniformer. De første drømmene om at det én gang skulle bli hans tur til å reise til Amerika, var plantet.

Det va ein store begivenhet, tanten min sko reisa, eg og mor og bestemor sko fylja na, åsså va me nå i Stavanger ei stonn, hu va nå på kontore, Bowitz', og gjore klart det hu sko ... og så gjekk me ner på kaien, og der låg Stavangerfjord, ein svære båt ... og hu gjekk ombor og fant nå lugaren sin, så kom de opp på dekk og såg, og me sto nere (på kaien), så begynte de å spela 'kanskje det går både vinter og vår', og tanten, min hu la håve på rekkå og grein og eg og mor me grein, ja adle grein. Det va grusomt trist, åsså når me reiste him sa eg te na mor atte du trenge ikkje spørre meg om å vara me å fylla nogen te amerike mær ... det va akkurat som om me hadde vore i begravelse.

Sitatet gir et innblikk i det som skal beskrives i denne artikkelen, amerikafarten som foregikk mellom Karmøy og USA utover 1900-tallet, med utfart fra Stavanger. Fra Karmøybuen begynte å vende blikket mot Amerika på 1880-tallet krysset tusenvis av dem Atlanterhavet, og det er blitt anslått at en fjerdedel av Karmøys befolkning valgte å utvandre i perioden 1880-1915. Av forskjellige årsaker avtok den nasjonale amerikafeberen utover 1900-tallet, men likevel fortsatte amerikafarten fra Karmøy. Dette var starten på en ny migrasjonshistorie. Og det var i den tiden Amerika-

Til **U. S. A.** og **Canada**
Bestill plass og kjøp billet
— med båt eller fly hos
Leif Bowitz
Kirkegt. 34 - Stavanger - Telefon 20108

båtene ble kalt «Karmøyekspresen» og båtene hilste med damskipsfløyten når de passerte vest for Karmøy. Etterkrigsvandringen mellom Karmøy og USA skilte seg fra den tidligere familievandringen. Nå var det ikke lengre gårdsdrift og gruvestarbeid, men heller fiskeri- og kystnæringen som samlet utvandrerne fra Karmøy i USA.

Artikkelen beskriver en sesongvandring av fiskere som var typisk for Karmøy og er et utdrag fra min hovedfagsoppgave i historie tatt ved Universitetet i Oslo, 2006. Mange av kildene som er blitt brukt er egeninnsamlet materiale og sitatene i artikkelen er hentet fra de 31 intervjuene jeg har foretatt av karmøybuer som i perioder av livet sitt har drevet med pendling til Amerika. Sitat fra intervjuene er forsøkt gjengitt tilnærmet amerikafarernes muntlige språk, både når det gjelder ordvalg, grammatikk og syntaks.

Pendleren Kåre som presenteres her er, er en livshistorisk syntese, som er bygget opp som en sammenfatning og rendyrking av trekk fra mange av amerikafarerne jeg har intervjuet. Gjennom ham blir bakgrunnen for amerikafarten belyst og de grunnleggende forholdene som gjorde at enkelte valgte å pendle kommer frem. Interjuvene er anonymiserte på grunn av personvern hensyn. Alle bildene kommer fra private samlinger i min familie. Avisutklippene er fra Karmøy-Bladet.

Kåre ble født i 1923 og vokste opp på Ferkingstad. Dette var en bygd i Skudenes kommune fram til 1965, ikke langt fra der en i dag finner minnesmerket Fishermen's Memorial, som er reist til minne om mer enn 100 mann fra Karmøy som omkom på havet "over there". Han vokste opp med en far som var kombinert småbruker og fisker, en såkalt fiskerbonde. Nesten alle de mannlige slektningene til Kåre som ikke bodde i Amerika, var også fiskerbønder.² Ferkingstad har som de andre gårdene på Karmøy hatt sine inntekter fra tre opphav: åkeren, buskapen og sjøen. Det har tradisjonelt

vært jordbruk og fiske, som har vært selve næringsgrunnlaget på hele vestsiden av Karmøy.³

Det stort sett kvinnene som drev småbruket, samtidig som de tok seg av hjem og barn. "... men det va kje så monge så hadde så store (gårder) atte de kunne leva av det. Då va det vanligt atte de reiste på fisje, så va det stakkars kånå då så måtte ta seg av ongar og gården".

Dette var ikke noe enestående fenomen for Kåre sin familie. Samfunnet han vokste opp i var homogent, der hele befolkningen hentet sitt utkomme fra sjøen som sjøfolk og fiskere, og fra annen fiskerirelatert virksomhet. Faren hadde båt sammen med to brødre, og det var vanlig at flere kjøpte båt sammen. Sildefisket var høydepunktet, men fisket foregikk året rundt. Etter vårsilden var det torsk, sei i mars, makrell i mai - juni, så gjerne islandsfisket til september-oktober og hummerfisket mellom nyttår og sankthans. Hjemmefisket kom i tillegg, så det var ikke ofte far kunne bidra med arbeid på småbruket. Silda var det viktigste råstoffet i mange år, og med kvanta som virkelig ruvet. Da "berg av sild" veltet inn mot kysten og de mest effektive fartøyene og fiskeredskapene var tatt i bruk, var det ikke mulig å avsette de oppfiskede sildemengdene til vanlig konsum, verken i iset, saltet eller tørket stand. Da var det storhetstid for sildoljefabrikken på Karmøy. I sin tid var det ni av dem på Karmøy, hvorav en på Storøy på Åkra. "Da røyken lå tykt over land, luktet det penger, som folk sa".

Selv om fiskeriene har vært et av hovedfundamentene for liv og virksomhet på Karmøy, har ikke overflod preget samfunnet opp gjennom tidene. Riktignok var det gode tider når silda kom inn for å gyte, og det samlet seg fiskere fra hele landet for å ta del i fiskeeventyret. De årene det var fine somrer kunne det også bli god avkastning på åker og eng, men stort sett var det mye fattigdom og slit. I bygda Ferkingstad var de derfor, i likhet med resten av øya, svært avhengige av godt fiske, og spesielt vinter- og vårsildfisket. Det var selve livsnerven for hele karmøysamfunnet. Velstanden varierte i takt med størrelsen på sildefangsten.

Mor til Kåre hadde felles med de andre fiskerkonene at hun var alene med ansvar for både barn og småbruk. I tillegg hadde kvinnene den evige bekymringen om hvordan det gikk der ute på havet, om mennene deres ville komme hjem igjen. Da var det godt å ha bedehuset å gå til. Det var

et sted der kvinnene kunne samles og finne felles trøst og glede.⁴

Bedehuskulturen var sterk og levende på Ferkingstad, som i de fleste bygdene langs sørvestlandskysten. Det betyr at Kåre vokste opp i et samfunn der bedehusets representanter mente seg berettiget til å veilede og om nødvendig irettesette sin neste. Bedehuset hadde en pietistisk kristendomsforståelse, og det var ikke rom for store utskielser.⁵ Det var en folkelig pietisme som rådet, noe som betyr at Bibelens ord ble betraktet som absolutt normgivende.

Kåre fikk tidlig mange plikter hjemme. I tillegg til å hjelpe moren med småsøsken og gårdsarbeid, måtte han tidlig ut i arbeidslivet for å bidra med penger til familien. Allerede som tiåring fikk han sin første jobb i tilknytning til fiske.

... det va å komma deg ut i arbeid det, vett du ..., ... du begynte jo å arbeida i 10-11- års alderen. Me va rontom og jobba me sånne liner så du fiska me, vett du og for ein stank for eksempel, då fekk du 50 øre ... Å det va 500 ånglar, 500 krok på ein stank, så det va kje møkje betalt, og dei pengene du tjente, dei måtte du levera hima. For å holla brø, ja, det va elendig, det va jo i 30-åra, vett du. Så det va 'kje så rart.

Alle barna fikk begynne på skolen da de var syv år, men lønnet arbeid ble tidlig prioritert.⁶ ”Ja, skule ... me hadde barra folkeskuel me, der va 'kje nogen realskule då, vett du. Jaja, der va nogen så gjekk på realskuel i Kobbarvik, men det va få det”.

Stadig vekk kom det pakker og brev fra Amerika til bygda. Disse kom som en påminnelse om at det var bedre tider andre steder, og ga næring til manges drømmer om å reise til dollarlandet og tjene masse penger til seg og familien, og selv få lov til å oppleve dette drømmelandet. ”... dette her va jo spennandes, vett du, og når me då hadde folk der bårte så me fekk brever og pakkar ifrå ...”.

Så snart Kåre var ferdig med skolen, begynte han å jobbe for fullt. Etter konfirmasjon var det forventet at guttene skulle komme seg i arbeid.

Når eg va 15 år, sammenligna i dag me ein 15 åring ... hjelpe meg. De kan ikkje vara vekke jedna mær elle to-tri timar nå så e det: 'kor e de henne', me va vekke i to-tri veker og de spore ikkje itte deg i det heila tatt ... Me va så mongje me matbore at når ein va vekke, så va det godt det.

Som 15-åring fikk han delta i selve fisket, og da fikk han litt bedre betalt, men fremdeles måtte han gi mesteparten av det han tjente til moren. Det måtte han gjøre så lenge han bodde hjemme. 15 år var den nedre aldersgrensen for å få lov til å jobbe på sjøen, men det var mange som fikk begynne noe før. De eldre fiskerne benyttet seg av den unge arbeidskraften. De kunne gjerne stå og se på mens de unge måtte jobbe så hardt at de kjente blodsmak i munnen. ‘Ja, dokke må slita dokke så e onge’, sa de. Å me sleit, vett du. Hjølpe meg, altså.”

Foruten å delta i fisket, var Kåre byssegutt og hadde kjøkkentjeneste om bord. Han var med på fisket langs kysten i distriktet og på Island. De fisket forskjellige typer fisk. I tillegg til fisket, begynte han etter hvert å jobbe med fraktfart.

... Me va på snorpefisje om vinteren, så då jekk me i januar og februar, åsså uti mars, åsså bejynte du i fraktfart, åsså jekk du i fraktfart og frakta på sand og sement og jødning, og gjekk jedna frå Halden lika opp te Kirkenes, og iser itte krigen, når de sko bygga opp Finnmarkå, vett du, det va møkje me førte me mursteidn lika frå Fredriksta åsså oppøve te dei forskjellige: Vardø, Vatsø og Kirkenes og inni fjordane der oppi Finnmarkjå når de sko bygga der oppe, vett du. ... og der, når me kom derifrå, så blei du avlusa i Tromsø. Der va såner sygepleierske der så kom og sprøtte noge greier, for det va så møkje lus, vett du. Det va det i krigen ... men så gjekk du te Island, så va du der heile sommaren, vett du, og så fortsette du på sillå, åsså tog du na ombor og gjekk te Sverige me na ... åsså seilte du då liga te jul – i fraktfart

Selv om Kåre var eldst i søskenflokket, var det aldri snakk om at han skulle overta småbruket etter faren, og det var for lite til at han kunne skille ut eget bruk. Det ble også på denne tiden mer og mer vanlig at fiskeren sto på egne ben, uten noen attåttnæring som ga biinntekt. Nå kunne en konsentrere seg om enten fisket eller jordbruk, og heller kjøpe de varene en ellers trengte. Ferkingstad hadde fått eget fiskerimottak, foredlingsindustri og bådhavn. Videre var der to krambuer, postkontor og handelslag med egne bensinpumper. Til og med en liten manufakturforretning fantes i bygda.

I 1948 hadde Kåre, 28 år gammel, spart nok penger til å få lån i banken til å bygge hus. Faren til Kari, Kåres kone,

hadde sluttet med gårdsbruk, og skilte ut tomter til alle barna. Kari og Kåre bestemte seg for å bygge hus på den tomten de fikk tildelt. Det var ikke lett å få lån, så egenkapitalen måtte være ganske stor før de kunne få lån til å finansiere husbygging.

... eg hadde bygd dette huset i 1948 ... Fysst bygde me det opp enkelt og greit. Det va vanskelig å få låna penger og huset kosta 8-9000 kroner ... det va `kje om å gjera å få det så møblert og flott som mulig. Men å få tak over hodet. Det va situasjonen på Karmøy då.

Omtrent samtidig som Kåre og Kari flyttet inn i det nye huset sitt, fødtes deres første barn. Deretter kom det to til, med tre års mellomrom. I tillegg til å ha huslån å betjene, hadde Kåre nå fått tre barn å forsørge. Han var avhengig av inntektene fra vårsildfisket i tillegg til den inntekten han fikk fra fraktfart og annet fiske, og ble derfor bekymret da silden begynte å minske på slutten av 50-tallet. ” ... det va nå `kje nøden akkurat, men me va jo på fisje vett du i sju-åtta og ni å femti så begynte sillå å minka, der va `kje noge å gjera på fisje, det stora vårsillfisje...”

Mens Kåre slet med å få endene til å møtes, kom han i Karmøy-Bladet over et intervju med en som pendlet til New Bedford, og som i alle fall ikke slet med økonomiske problemer. Han kunne tvert om fortelle om gode tider, og om fiskere som hadde gjort det godt. Tanken om å reise til Amerika ble forsterket idet han leste om de gode tidene der borte.

– hvordan blir det så – ny tur over dammen dette året også – eller værende her heime?

– Nei, her blir vi nok ikke. De aller fleste som er heime nå, vil over igjen, og det høres ut til at det også blir mange nye med vestover, som vil prøve lykken i det fremmede.

– Dollaren trekker?

– jo, vi kan vel si det slik. En behøver ikke legge skjul på at norske fiskere har gjort det godt i Amerika de senere åra. De har hatt sitt arbeid godt betalt. Og som følge av den høge kurs på dollar, i forhold til norske kroner, får en jo det dobbelte ut av det, om en til dømes sender pengene hjem til Norge, eller bruker dem her. Så det blir på et vis en gulltid. Og det kan saktens komme vel med å ha noen skillinger i bakhånd, om en seinere skulle finne for godt å starte opp med noe her heime i Norge. Derfor henger en gjerne i mens det er tid og høve til å

tjene penger, sjøl om en må operere på fremmede områder og kanskje av og til lengter en skvett hjem. For øvrig så venner en jo seg til det med årene.⁷

Etter å ha lest intervjuet i Karmøy-Bladet, gikk han over til naboen, Ole, for å prøve å få ham med seg. De hadde snakket om å reise mange ganger før, og nå når silden sviktet viste det seg at Ole ikke var vanskelig å få med. Sammen la de planer om å snakke med konene og få Bowitz til å skaffe de papirene de trengte for å kunne reise.

Mangel på sild fikk store ringvirkninger for hele samfunnet på Karmøy. Mange hadde sine årlige inntekter i forbindelse med dette fisket, og mange arbeidsplasser forsvant i tilknytning til sildens fravær. Det ble arbeidsmangel på Karmøy, og mange måtte finne andre inntjeningsmuligheter.

... enten så måtte de reisa te sjøs, og fiskeriene va voldsomt dårlige og sillå va vekke. Der va ikkje sill igjen, og her va det ein masse så reiste på fisje om vinteren, vett du, og på Island, der va `kje stort noge aent. Der va `kje noge arbeidsplasser her, vett du – på land....

Med den tidens infrastruktur var det små muligheter til å få seg annet arbeid på øya og i omlandet for øvrig, og Amerika ble det naturlige valget for mange.

Amerika var likevel ikke det eneste alternativet innbyggerne hadde. Mange reiste for eksempel på det som de kalte langfart. Da reiste de med lastebåter rundt omkring i verden, og var ofte borte minst to år om gangen. Kåre vurderte aldri dette alternativet.

... ja, det va et alternativ (å reise på langfart). Det va mongje så reiste der vett du. Men du kunne tjena møkje mær penger i Amerika, vett du. Det va jo pengene du reiste for, når ein ska vara ærlige.

Kåre hadde helt siden barndommen tenkt at han kom til å reise til Amerika, men familiære forhold, som tre barn og husbygging, gjorde at han stadig vekk utsatte den endelige beslutningen. Likevel var det stadig i tankene hans, og stadige fortellinger om gode penger tjent i Amerika gjorde at tankene om å reise til Amerika tok form. I tillegg til amerikabrev fra slektninger, med mange rosende ord om tilværelsen der borte og om lettjente penger, minsket det ikke lysten da pendlere kom hjem med lommer fulle med dollars, amerikatrunker stappfulle med gaver og ting

Wild West
BUKSER
for gutter

Sorte og blå m/doble knær		
4-6-8 år	10-12-14 år	16-18 år
17,60	20,40	22,50

Vi har også festlige sorte og blå
WILD WEST BUKSER
FOR PIKER fra 4-18 år.

Husk nå har vi åpent hver
fredag til kl. 19 (7)
lørdag til kl. 16 (4)

JOHAN STANGELAND
Tlf. 39 - Kopervik

Karmøy-Bladet nr. 10, 8. mars 1957.

og store amerikanske biler. Dette var en stor kontrast til hvordan de levde på denne tiden. Vareutvalget i butikkene var begrenset, og alle hadde lyst på varer fra Amerika. Dette benyttet butikker i området seg av.

I mars 1957 annonserte J. Stangeland, Kopervik, for "Wild West Bukser" til gutter og jenter i Karmøy-Bladet, og i september samme år fra N. Stangeland, Kopervik: "Alka er kommet! Nytt amerikansk enkeltløpet GEVÆR". Coleman olje- eller varmluftskaminer bl.a. modellen "Dakota" ble også forhandlet på Karmøy. Likevel kunne ikke butikkene tilby de tingene som symboliserte at en hadde vært, eller hadde slektninger, i Amerika. Slike varer kunne ikke kjøpes i Norge. Det var gjevt med alt som kom fra Amerika, og alle hadde lyst på amerikating.

Avisene var opptatt av de gode tidene i Amerika. I februar 1957 kunne Kåre for eksempel lese at de første norsk-amerikanerne var på veg vestover, og at det var flere nye med i år. Avisen fortalte videre at flere hadde betrodde stillinger i fiskeriene. Fiskerne som ble intervjuet kunne fortelle om fiskeforhold som kunne sammenlignes med ryfylkefjordene sommerdags, og om kun tre dagers jobbing i uka. Mulighetene for å tjene dollars ble regnet som like gode dette året som tidligere.

I februar- mars kommer det store rutsjet i overfarten, for da må de fleste dra, som skal være med i den nye fiskesesongen. Etter det vi hører, er det flere nye emigranter som også har tegnet seg til overfart. Herav også en del småbrukere. Og dette betyr ytterligere blodtapping av arbeidskraften i jordbruket, som er så altfor tappet fra før.

For å få lov til å komme til Amerika, måtte en ha en kontakt som allerede oppholdt seg i Amerika som kunne garantere for å ta vare på nykommeren. Garantisten måtte sette av penger i banken til å eventuelt finansiere en hjemsendelse hvis det skulle være nødvendig. Garantisten sto som ansvarlig for vedkommende i den perioden han eller hun befant seg i Amerika. På den måten fristilte det amerikanske samfunnet seg for alt ansvar for vedkommende, og la det over på enkeltmedlemmer av samfunnet. De fleste som hadde lyst å reise til Amerika klarte å skaffe seg garantist på en eller annen måte. Hvis det var noen som manglet slektninger, stilte ofte andre medlemmer av det norske samfunnet i Amerika opp som garantister.

Der va ein masse folk herifrå Ferkjningsta så va der. Du vett den eine garanterte for den andre, det va mongje så ville reisa, men det va 'kje adle så fekk seg garanti, vett du. Og når du va garanterte så måtte du ta vare på de viss de kom oppi no, så va det du så måtte ta skollå på deg, hadde eg så nære sagt. Hvis de kom utfor no, så måtte du ta vare på de der bårte. Den amerikanske staten hadde ikkje no me det å gjera dei, de fråskreiv seg heile ansvaret...⁸

Kåre hadde en onkel som ville garantere for ham. "Eg va nå heldige og hadde ein slektning så eg fekk garanti isjå . . .". Etter å ha fått garantien i orden, kontaktet Kåre den amerikanske ambassaden i Oslo, og ba om tillatelse til å reise til Amerika. Etter en stund fikk han brev om å ta med seg garantibrev, bekreftelse fra lensmannen om rent rulleblad samt bekreftelse om at han ikke skyldte skatt. Han måtte også skrive under på at han hadde jobb som ventet.

Så fekk eg . . . brev ifrå amerikanske ambassaden i Oslo, om atte eg sko møta . . . så reiste eg opp då der, å då måtte du ha reine papirer, du måtte ikkje skylla skatt elle no, ikkje måtte du vara kommunist, for då kom du ikkje inn. . . og der måtte du avleggja ed på atte du sko tjena landet. Du sko gå i militere hvis lande trong deg og alt i samene.

Så, i mars 1960, var dagen kommet for avskjed med familien. Kari likte ikke tanken på at han skulle reise, og selv om hun stolte på Kåre, hadde hun farens formaninger om å ikke la ham dra i bakhodet. Han mente at det var altfor mange som reiste, som ikke kom tilbake. Likevel prøvde hun aldri å få ham på andre tanker. " . . . Men eg hadde narre sagt, me va 'kje vane med no, andert, for adle mennene i vår familie reiste te Amerika, med det sama dei blei såpassa vaksne. Så det va 'kje så store overraskelse at han før". Hun forsto at Kåre var fast bestemt på å reise, og hun bestemte seg for å støtte ham i denne beslutningen. Kvinnene godtok for det meste stilltende endringen, nettopp fordi det var tradisjon at menn dro til Amerika for å skaffe levebrød der. Fra før av var de fleste også vant til at mannfolka i familien var på sjøen i lengre perioder. Det var likevel tanken om en bedring av økonomien som ofte fikk dem til å akseptere at mennene dro.⁹

Eg måtte komma meg te Amerika å tjena no, hadde jo bygt hus . . . å skoll og gjell . . . hu har vore et velsigna mensesje hu, seie aldri meir enn hu kan stå me, hu sa kje så møkje. Skjønnte gronnen for eg reiste og protesterte ikkje.

Ole, naboen som Kåre hadde planlagt å reise sammen med, hadde ikke like forståelsesfull kone. Han hadde ordnet med alle papirer, og var klar til å reise, men konen satte seg på bakbeina. Hun nektet ham å reise. ”Hu ville ikkje, så måtte eg vurderer det då, så blei det skrinlagt.

Kåre reiste likevel ikke alene. Han tok flyet sammen med mange andre menn, som alle var på vei til New Bedford i Massachusetts for å få seg fiskejobb. ”... på ett einaste fly va me jo 13 frå vestkarmøy på”. De reiste ofte flokkvis, rundt 25 prosent, det vil si 30 av de 119 mennene mellom 20 og 49 år, som kom fra Kåres nærrområde, pendlet til Amerika i 1960. Det er 10 prosent større andel enn samme aldersgruppe fordelt på hele Skudenes. Samme år var det nemlig 91 menn mellom 20 og 69 år som pendlet til Amerika fra denne kommunen, 83 av dem var mellom 20 og 49 år. Ingen under 20 år pendlet fra Skudenes. Slik var ikke tilfellet for nabokommunen, Åkra. Der var det fem som var yngre enn 20 år og som pendlet. I hele kommunen var det 96 mannlige pendlere, noe som betyr at det samlet sett fra vestsiden av Karmøy var 187 som pendlet til Amerika i 1960.

I tillegg til pendlerne var det mange fra Skudenes og Åkra som hadde emigrert til Amerika. Minst 58 av disse skulle imidlertid etter hvert velge å flytte hjem igjen.

Ingen av dem Kåre reiste sammen med hadde utdanning utover folkeskolen. ”... me hadde ikkje skular, va ikkje utdanna te noge. Dermed så seilte me te amerika, ... – me tjente jo møkje mæer penger enn du kunne hima...” Han reiste med et selskap fra Island, som de kalte ”den islandske”. Det var dette selskapet de fleste amerikafarerne fra Karmøy valgte å reise med.¹⁰

Me reiste herifrå te Sola, åsså tok me den islandske. Dei reiste allti me islandske ... dei va billigaste dei. Å då va det propell-fly då, vett du, og då trong du dobbelt så lange ti.... Eg huska det tok altså seks timar te Island, og 13 timar frå Island te New York då.

Penger til reisen hadde de skaffet seg på forskjellig vis. Billetten kostet 1850 kroner for en vei. ”Det va møkje penger det, eg tjente 350 kroner månen”. Noen hadde klart å spare penger, men mange finansierte turen ved lånte penger fra bank og familie.¹¹

Kåre kommer aldri til å glemme den første gangen han gikk av flyet i New York. Førsteintrykket var slående. Først

kom varmen sigende, og det til tross for at det var september. Hjemme i Norge hadde allerede høsten begynt å sige på, og det var surt og kaldt da han reiste. Her var det godt og varmt, alt var stort og det var lys over alt. ”... alt va jo svert vett du, og ikkje barra det, der va så masse lys i Amerika ...”.

Fra New York tok de tog til Boston, og deretter buss fra Boston til New Bedford. Da han kom frem, fikk han bo sammen med noen kamerater, som allerede hadde vært i New Bedford noen sesonger. Det var vanlig at flere delte bosted. ”... Då tog me inn te nogen kjente, og budde der te me hadde fått leilighet, vett du... me budde jo isamen såner kjende karmøybuar ...”. Hovedgrunnen til at Kåre valgte å bo sammen med andre, var for å spare bokostnader, men han syntes også det var fint å ha noen å bo sammen med, for å slippe å være så mye alene. ”... Det va kjekkare det, å bu fleire i sammen, vett du...”. Ingen av dem han bodde sammen med jobbet på den samme båten, så det var ikke alltid de så særlig mye til hverandre. Det hendte ofte at den ene reiste ut da den andre kom i land. Boforholdene i New Bedford var bedre enn de var vant med hjemme.

...Å dei leilighetane me leigde då, det va såner gamle huser i New Bedford, så det va billigaste der, vett du. Der va nå bad og vannklosett, det va der ikkje hima i Norge. Der va utedo her, vett du. Det va bere der enn det va her på dei tier...Me likte å bu sentralt, altså, me budde midt i byen, så rett ner te dåkken. Ja, det va tipp topp me gasskoking og elektrisk og varme og alt...

De fleste valgte å bo sentralt i New Bedford, og de fleste bodde bare noen minutters gange fra Purchase street, hovedgaten i byen. Der var det alltid mange karmøybuer å treffe, og de var lette å skille ut i folkemengden, da de fleste hadde på seg kofter, som var å se overalt, og karmøydialekten hørte en på hvert hjørne. ”Det va som om du kom ne på kaien på Åkra. Jada, det va kjekt då”.¹²

Kåre hadde ikke jobb klar da han reiste, men han reknet med at det ikke ville bli noe problem å skaffe seg jobb på en eller annen båt. Kvelden etter at han kom, gikk han ned på en av barene ved kaien, og der traff han flere som nettopp var kommet inn med båt. ”... Du vett, viss du sko ha deg jobb, så måtte du gå på ein bar. Der traff du enten skipper ombor, der fekk du jobb og der fekk du sparken. På baren. Det va jo der det føregjekk da”. Før han fikk lovnad om jobb,

måtte han vise at han var en dugende arbeidskar. ”... så måtte du gjera to sånne sjerkatrippar, sånne halvlotingtrippar, før du fekk fodle jobb, altså...”

Den fysste turen ... då hadde me den vanlige kvoten – det va 250 sekkjer scallop på trippen, å det blei i øvekant av 10 000 kroner. Å den fysste trippen eg va ute, då hadde me 19 sekkjer. Der va ’kje 5 øre elle 5 cent eg kunne ta der, men skipperen ga meg 10 dalar, å eg trur nok jedna det va det atte han såg eg va ein tosk så ville arbeida å han ville ha meg me ut igjen, men eg fekk komma meg ombor i ein båt så eg trudde va bere.

Kåre visste ikke helt hvilket arbeid han gikk til. ”... Nei, eg hadde ikkje sitt ein scallop før heller eg”. Før han reiste ut, var det mange som advarte ham mot å få det de kalte grep. Det var en skade de fikk i hendene som følge av bruk av uvante muskler i hendene og armene. Mange hovnet opp, og det hendte at enkelte måtte gi opp scallopfisket som følge av dette.¹³

Mesteparten av folke så kom, så fekk dei grep, musklane, vett du, hovna opp på nevane. Så blei det overanstrengde musklar så dei kalte for grep, og det va voldsomt vondt, mongje hovna voldsomt opp, vett du. Men det va jo som regel bara fusste trippen det. Så gjekk det øve.

Hvis ikke dette grepet gikk over til neste tur, måtte en stå over. Da var det ikke bruk for vedkommende om bord.

Viss du ikkje va go nok for ein båt, så fekk du sparken når du kom te land. ... du måtte greia å jobba lika godt så adle de andre ... der va ’kje noje kjere mor da, ta baggen din og kom deg øve rekkå, det va det du fekk beskje om hvis du ikkje gredde jobben din. Så det va ’kje noje jobb for svake sjeler, da. Eg vett der va ein så va eldre elle ås. ... for å greia å åpna lika møkje scallop, så gjekk an ikkje ner og åt på det seks-timar skiftet. Han sto heila tiå for å greia lika mongje butter, eller bucketar så me sa,¹⁴ ... så han åt ikkje på dei seks timane

Ingolf, en av kameratene til Kåre, kom ikke over grepet. På den første turen han var fikk han grep allerede etter andre dag. Skipperen ville ikke ha ham om bord en tur til, men han fikk prøve seg på en annen båt. Grepet ble bare enda verre etter denne turen, og Ingolf innså at han ikke hadde noe der å gjøre. Han måtte komme seg hjem.

...Der va flære så reiste him igjen. Eg kjeme på ein ..., han (var) så fele me åsså seia ’altse’. Så kom han tebars te Norge, han hadde vore der borte i to-tri månar, åsså spore eg han om

Dagens Scaloppfangst. Nå hadde fiskerne mange timer mer rensing foran seg. Skjellene måtte brytes opp og innmaten tas ut, men først måtte de sortere bort alt bunnskrapet nettet dro med seg.

Nesten ferdig med å rense dagens fangst. Skallet blir kastet på sjøen. Det er bare Innmaten til scallopen fiskerne er interesserte i. Den som ikke klarte å rense fort nok, mistet jobben.

han ikkje likte seg? Jo sa han, det va voldsomt kjekt i land, altse

Du måtte konna jobba og arbeia, vett du. Åpna scallop, det va det nødvendigaste. Det va jo dei så ikkje kunne det og. Du måtte vara snare på nevane, vett du. Der va enkelte...de kunne ikkje lera seg å opna scallopen. Å dei hadde vondt for å få seg jobbar. Viss de fekk seg jobbar fekk de på de dårligste båtane, vett du. Så der va et jag om å opna så mongje bucketar så mulig, vett du, for de va små dei dere scallopane, så va det barra den muskelen de kunne broka, så det jekk jedna opp i 1000 scallop, elle småscallop, i ei bucket

Før Kåre reiste ut, måtte han melde seg inn i fagforeningen, som de kalte for "Union". Ingen fikk være med på båtene uten å være medlem der, ikke for at båteierne var så opptatt av fagforeningspolitikk, men heller på grunn av at medlemskapet inkluderte forsikringer. De som ikke hadde forsikring måtte betale veldig mye for å få legehjelp, og sykehusopphold var uaktuelt uten forsikring. Båteierne ville ikke risikere å måtte betale slike utgifter, derfor sørget de for at samtlige var organiserte. Union hadde også sørget for andre fordeler for fiskerne: En tur kunne ikke vare lenger enn syv dager, og et skift kunne ikke vare mer enn 6 timer. Før mannskapet fikk lov å reise ut igjen, måtte de ha fire dager på land. Deretter kunne de reise ut igjen den femte dagen. Medlemskapet kostet ikke mer enn 10 dollar måneden, så det ble billigere å være medlem der enn det ville ha vært å tegne forsikringer.

Når du va på sjøen så gjekk du seks og seks. Seks timar på og seks timar av ... Men der va mongje gonger atte du brekte vakter¹⁵ når det va møkje scallop, vett du, så då va det jedna mongje gonger du va barra 4 timar og te kois, hadde eg nære sagt, åsså måtte du opp, for det va om å gjera å få så møkje så muligt vett du. Og små batar. 70-80 fots batar låg 200 mil te havs heile vintrane jedna, det va vell møkje flaks atte me øvelivde, hadde eg nære sagt. Då i den tiå i alle fall.

Etter at Kåre hadde hatt noen innbringende turer, kjøpte han seg en amerikatronk¹⁶. Han var veldig heldig med de første trippene¹⁷ sine, og tjente opp til 300 dollar på en trip.

... eg hadde 350 kroner månen når eg va te sjuss, å så va eg på fisje ein heile vinter, då hadde eg 700 kroner, åsså reiste eg der bort, å itte den fusste turen eg gjore, hadde eg 300 dollar på

meg, itte 7 dar. Så der va litt forskjel, du. Tjente 7800 kroner på sju dar, så me va jo rike, vett du.

Det var mye mer penger enn han var vant til å ha, og det var med stor glede han kunne reise rundt på handle-sentrene og kjøpe varer til seg og familien. Mye av pengene han tjente sendte han hjem. "... du sende jo him te kånå, for kvar tripp du gjore, ein sjekk. Åsså sette du pengene i banken der borte. Åsså tok du de ut når du reiste himitte".

Det fussta du gjore ... då kjupte du amerikatronk. Og så bejunte du tiligt – helste dei fysste trippane du gjore – så bejunte du og kjupte og handla litt då ute på dei svære møllene, vett du, kler te kånå og ongar å forskjelligt, møkje grammofonplater kjupte me, såner longplaying, vett du, det va `kje her i Norge på den tiå, åsså for kvar trip du gjore, så la du noge i tronkjen, den hadde du ståande i mongje månar.

Hjemme i Norge hadde Kåre aldri likt å handle, men i Amerika syntes han det var en fornøyelse å kjøpe ting.

Å ha ting me seg himitte i den tiå, det va det kjekkaste av alt det, vett du. Eg liga ikkje å gå og handla her altså, det e ein pest, men å handla i Amerika, når eg visste atte der ikkje va det eg handla der barte her, det va veldig kjekt, både te ongene og te dei vaksne.

Dårlig vær stoppet ikke fiskerne. Her måtte de fjerne is før de kunne dra ut til fiskefeltet.

Men det var ikke alltid at turene ute var like innbringende, så Kåre passet alltid på å ha penger i bakhånd. ”... Blei det stygt ver, å du måtte brekka ner, så me sa, så va det ikkje sikkert at du tjente noge i det heila tatt, åsså hadde me 3-400 dollar på dei beste (turene)¹⁸ måtte allti ha penger i banken, vett du. For der konna kåma såner turar”.

Så måtte du gå ut i alt slags ver, ikkje snakk om landligg elle noge, jaja, hvis der bles forferdelig møkje da, så kunne de jedna venta litt, men va det dårlig ver når me va på sjøen så måtte me legga oss te då, låg og rek på bølgene te vere va bere så fiske me videre. Fusste turen eg hadde, eg trudde aldri eg hadde kåme inn i live....

Kåre kunne ikke snakke engelsk da han reiste, men han klarte seg lenge med norsk.¹⁹

... Jada, det gjekk greit. Der va møkje norskar, det sko ikkje møkje te for å klara deg der bårte. ... på dei båtane der bårte va mesteparten norskar, vett du. Så me snakkte for det mesta norsk. Så det va kje noge problem. Forsto yes og no. Men det kom seg litt ittekvalt te å forstå det, men snakka, det va vell eg i gronn for gammadle te.

I fritiden var Kåre for det meste sammen med andre nordmenn, og helst folk fra Karmøy. ”... Ja, det va helste kjenningar himante. Me gjekk på besøk te einaen. Visste kor me budde adle ...”. I tillegg til å besøke hverandre, reiste de ofte rundt og besøkte andre nordmenn og norske miljøer. ”... me va nå nokså snare te å få oss ein bil vett du så me kjørte rundt – opp te New York av og te, Boston og rondt på desse plassene”.

Ting som sto i motsetning til hverandre på Karmøy, gjorde ikke nødvendigvis det i New Bedford. Der gikk det an å ta seg et glass øl på lørdagen og gå på gudstjeneste neste formiddag. På Karmøy var det helt utenkelig å nyte alkohol hvis de ville ha noe å gjøre med en menighet.

”... Ja, der va norske kjørkja vett du, og der gjekk me nå av og te på sundagane”. Her var kirken like mye stedet for sosialt samvær med andre nordmenn, som et menighetshus. Ingen krav til kristen livsførsel lå til grunn for å kunne besøke kirken. Her var alle velkomne, også de som hadde tilbrakt kvelden før på bar. Det var ingen høye krav til livsførsel eller væremåte for å bli inkludert, og de norske fiskerne likte å ta seg en tur på søndagene når de hadde fri.²⁰

Etter å ha kommet i land, var det vanlig å treffes på barene og ta seg en øl eller to, men det var ikke alle som stoppet der. ”... nei, det va `kje så løye heller på ein måte syns eg. Når de reiste bort der, så kom de ut på live, vett du”. Kontrasten til samfunnet på Karmøy var stor, og det var mange som ikke klarte å styre seg da de slapp unna den strenge kontrollen fra samfunnet rundt seg. ”... folk va `kje vane me å få tak i brennevin hima, vett du ... måtte jo senda itte ei flaska her vett du, hvis de sko ha na hima, så måtte de lura seg å drikka na opp i kjedlaren elle noge, så ikkje kånene såg det”. I Amerika var det ingen som passet på at de ikke skulle drikke, og den pietistiske moralen lot de fleste amerikafarerne bli værende igjen hjemme. Det var andre regler som gjaldt da de var i Amerika. Barene lå tett og inviterte til fest, og det var mange unnskyldninger for å ta seg en dram.

Åsså lengta de him, åsså tok de seg ein dram, åsså har det blitt ein meir Du vett koss det blir. Eg vett det va ein del så skeia ut altså, det e barra beklagelig det. ... når alt flaut vett du, då va det ikkje allti det va leka bra...

Karmøybuene var populære gjester hos bartenderne. De var rause med pengene, og sparte ikke på noe. ”... bartenderane ville før ha ein nordmann innpå elle 10 amerikannerar. Viss der va ein så va for foddle, så blei an sette inn, så måtte han betala 5 dalar om måren, åsså fekk han gå igjen”. De som var gifte, og var på Kåres alder, klarte som regel å styre unna for mye festing. De var mer opptatt av å få med seg mest mulig penger hjem. Det var verre med de som var unge, og som ikke hadde de samme forpliktelsene hjemme i Norge.

Iser dei onge, vett du – de reiste for fest og basar på barar og turte. Mongje onge i 20-åra, de ramla utpå, både på den eine og andre måten. Så det va nå `kje adle så gjore det så godt. Nytta `kje ka penger du tjena viss du ikkje kan ta vare på de. Det e det så tele.

Likevel hendte det også at gifte menn skeiet ut og ikke klarte seg like godt som Kåre. Det hendte at menn glemte familien hjemme, og sluttet å sende penger hjem. Noen giftet seg til og med på nytt med amerikanske kvinner, uten å melde fra om dette til familien i Norge. Det hendte at konene kom og hentet dem hjem igjen, eller noen valgte

også å flytte over for å være der sammen med mannen, og passe på at han ikke ramlet utpå.²¹ ”Men det va møkje sånne så va nødde å reisa og vett du, mennene dørras fant seg andre der bårte og ikkje sende penger himitte – der va masse av dei”.

Ikke alle valgte å bruke penger og tid på puber. Mange holdt seg borte fra alkohol, og valgte heller å satse på å tjene mest mulig mens de var der. ”... me malte mjudlå trippane i land...viss de sko ha noge gjort ombor så fekk me halvaen dalar timen for det då, å det va skattafritt, det fekk me rett i neven. Å det va gott attåt, vett du...”²²

Kåre trivdes godt med klimaet i New Bedford, og han trivdes godt med tempoet og humøret til amerikanerne. Alt skjedde raskt og med et smil. Ingenting var vanskelig og alt var mulig. Godt kameratskap og mange opplevelser på fritiden gjorde også sitt til at han trivdes godt. Likevel var det noe som ikke stemte. ”... eg kan ikkje forklara det, eg vakna så altfor tidlig kvar måren, om det va hjemlengsel elle ka det va for noge det vett kje eg...”.

Han var hele tiden godt oppdatert på det som skjedde hjemme. Stort sett fikk han brev hjemmefra en gang i uken, og flere kamerater fikk tilsend både Karmøy-Bladet og Haugeunds Avis, som alle fikk lese. I tillegg leste de immigran-tavisen Nordisk Tidende og lokalavisen Standard Times.

I november begynte nedtellingen til hjemreisen for fullt. Kåre skulle reise hjem med det som de kalte julebåten, som forlot New York med retning Norge i midten av desember. De fleste Kåre hadde omgang med i New Bedford skulle reise hjem med samme båt.²³

... Det blei ein trend liksom atte me reiste øve om våren å arbeidde te jul og kom him me julabåten, Karmøyekspres-sen, så de kalte han. Ja, så det va voldsomt spennande, når du sko him te jul og ombor i amerikabåtane, Stavangerfjord elle Oslofjord elle Bergensfjord elle Sagafjord, det va fira forskjellige båtar Norsk-Amerikalinjå hadde. ... Og då va det voldsomt kjekt, vett du. Det va svære restaurantar om bord, der du sat og koste deg om kvellane... då va adle i godt humør. Adle hadde gjort det ... godt, og hadde penger me seg himitte. Og det telde møkje, åsså sko de him te familien, vett du. Og som regel hadde de ein svære tronk me seg. Det telde og, vett du.

For ongane sin part, i ser.

Alle amerikafarerne hadde trunker fullt opp av amerikating med seg hjem. ”... hadde ikkje vore i amerika uten tronk”.

Og då så du ikkje tronken i frå du leverte an der te han kom enten te Kristiansad elle Stavanger. Og dei tronkane, dei bant me alltid inn me tjokke tau, så tollerane opna dei aldri, me konna ha ka som helst oppi der, eg haurde aldri nogen tronkar så blei opna.

Hjemme ble Kåre mottatt av gledestrålende barn og kone, som kastet seg over det han hadde med seg hjem. Datteren og konen fikk flere silkekjoler, og til sønnene hadde han med grammofonplater. De ble veldig populære, og gikk på omgang i hele nabolaget. Til hele familien hadde han med gelepakker, som skulle blandes i kokende vann. Det var det ingen som hadde smakt før. Kameratene spanderte han snus og skrå på. Noen hadde også bestilt rutete lue og ytterjakke, som var det mest amerikanske de kunne tenke seg. Alt han hadde med seg ble ikke like godt mottatt. ”Eg hadde me meg kvite sokkar himitte, for det gjekk de me i Amerika, å då sa ... hu: ”dei dere får du ikkje lov å gå me, for det e kvinn-folkesokkar”. Etter hvert begynte konen og barna å bestille ting fra Amerika. Kjøkkenmøbler bestående av respatexbord og stoler ikledd plast, samt store lenestoler, ”Lazyboys”, var populære møbler, som alle ønsket seg. Disse kjøpte Kåre, og fikk sendt direkte hjem fra butikken han kjøpte dem i.

Amerikakjolene var veldig viktige å ha på seg på juletre-festen på bedehuset. Dette var den dagen da hele lokalsam-funnet var velkomne på bedehuset, og mange fikk beundret de flotte kjolene. ”I ei tid med lite av det vi kaller underholdningstilbud, var basarer og julefester også populære møteplasser for bygdefolk som søkte godt lag og tidtrøyte”. Dette var dagen da hele bygda var på fest i lag, og alle kunne få se skattene fra Amerika.

Kåre og Kari var vant til å være borte fra hverandre, men ikke så lenge, verken i tid eller avstand. Ansvarsforholdet endret seg. Fra før var Kari vant med å være alene med ansvaret. Likevel ble denne situasjonen annerledes. Kåre hadde aldri vært så lenge borte om gangen før. Selv om de hadde jevnlig kontakt via brev og telefon, merket Kåre at han hadde gått glipp av både familieliv, barnas oppvekst og sosialt liv i hjembygda. Han levde et helt annet liv enn resten av familien mens han var i Amerika. ”Du va som ein einstøing, du hadde ikkje dine ront deg”.

Det var Kari som måtte ta avgjørelser og oppdra barna alene når Kåre var borte. Ofte uten mulighet til å kunne dis-

kutere viktige ting med ham om barnas oppvekst. Når huset trengte reparasjon eller vasken var tett, måtte hun ordne opp selv. At det var mange i samme situasjon var likevel en viss trøst, og familiene til Kari og Kåre bodde i nærheten og ga god støtte.

Kåre merket at oppholdet i Amerika hadde forandret både ham og familien. Barna likte å høre på historiene hans fra livet i Amerika, og syntes det var spennende med hans nye klær og væremåte.²⁴ Kari var mer skeptisk, selv om Kåre gjorde det han kunne for å tilpasse seg og finne vei inn til en naturlig plass i det livet som hadde etablert seg uten hans tilstedeværelse. Han visste at han snart skulle reise igjen, og at det var liten vits i å blande seg for mye. Han bestemte seg heller for å ha mest mulig hygge sammen med barna, slekt og venner, i tillegg til å utføre de oppgavene Kari ga ham. ”Me va hima som regel te midten av mars, januar, februar åsså midten av mars reiste me tebars igjen. Så du va, kan du seia, ni månar der bårte, åsså tri hima.

Kåre valgte å reise tilbake igjen i mars, selv om barna gjerne ville at han skulle være lenger hjemme. Alle de andre han reiste sammen med, valgte også å reise over i mars. Hvis noen skulle velge å være lengre, måtte de uansett reise tilbake før det hadde gått et år. Da gikk det grønne kortet ut, og en måtte gjennom hele søkeprosessen på ny for å få lov å komme over.

... Du måtte tebars innen ett år, elle så gjekk det (det grønne kortet) ut... då måtte du bejynna å søkja på ny igjen då, og då spore de då kafor du forlot Amerika, og ikkje kom tebars. Der va mongje så sa at der va sjukdom i famelien elle ett elle anna for å komma seg øve på det. De sko prøva seg hima, åsså såg de at det ikkje gjekk. Derfor måtte de prøva å få nytt kort igjen.

I 1963 startet Norsk Hydro, sammen med det amerikanske industriselskapet Alnor, anleggsarbeidet for etablering av aluminiumsfabrikk på Karmøy. ”Klarsignal for Hydro om 2 uker. De forberedende arbeider på Norsk Hydros industribygg på Karmøy ventes å bli satt i gang om 14 dager.²⁵ Det ga stabile arbeidsplasser og mange fiskere søkte derfor hjem til disse jobbene. ”... men så bejynte de på Alnor her, vett du. Å då va der mongje så reiste himitte. Tok seg jobb på Alnor vett du, og blei varande der. Ja, det va mongje så gjore det”. Anleggstiden varte fra juni 1964 til sommeren

Mange fornøyde pendlere på vei hjem til jul. En av dem klarer ikke å la være å vise noen av pengene han har tjent.

Fem jenter på vei til julestrefest ikledd amerikakjoler. Babyen i midten av bildet sitter på en amerikansk kjøkkenstol av den typen som var veldig populære på 1950- og 60-tallet.

1967, og bedriften ga mellom 1500 og 2000 arbeidsplasser. ”Då stoppte de hima, masse familiefolk, vett du”. Mange av kameratene til Kåre valgte å reise hjem og begynne å jobbe på Alnor. Kåre var ikke helt klar for å reise hjem, men ble ikke værende så mye lengre i New Bedford. ”Nei, det blei ikkje. Bejynte heller på noge nytt der bårte. Me fant ut at det va bere oppe i Alska, vett du”.

Karmøybuen hadde lenge vært og fisket i Alaska, men i etterkrigstiden var det først og fremst New Bedford de reiste til for å fiske. Først utpå 60-tallet skjøt fisket der virkelig fart i Alaska, og mange fiskere forlot derfor New Bedford. Før den tid, var det heller omvendt:

I ei melding til Karmøy-Bladet frå Vest-Karmøy heter det.

Det såg ikkje rart ut i New Bedford frå våren for nykomarar. men det jamna seg snart. Det har vore reint rekordår for scallopfiskerane i sumar, vert det skrive heim. Men på Vestkysten har det vore sers dårleg. Og dei som har vore der har ikkje nokon god sumar. Fleire av dei erkomne til New Bedford. Men så langt lide kan det ikkje bli noko stor forteneeste for dei, der heller.- mange av dei som reiste i vår er ventande heim til jul.

Tidene forandret seg i New Bedford. Det var mange norske båteiere, som fortsatte å bo der, men nå var det ikke så vanlig med norsk mannskap lengre. ”Det tynna seg ut ittekvart, for dei reiste jo vestøve møkje, åsså kom portugiserar åsså tok øve dei dere jobbane så me hadde hatt”.

Og dei for jo då, frå New Bedford te Seattle, vett du. Når det blei dårligt på scallopfisje. Elle det blei vell litt dårligt, men så blei der mær eventyr oppe i Alaska og Seattle..., men ein del av dei så fiska oppe i Alaska, dei va jo hima både om jul og om sommaren, for dei tjente go penger ei stonn.

I 1968 fikk Kåre tilbud fra en norsk båteier om å være med og føre båten fra New Bedford for å begynne å fiske scallop i Alaska, men han var sliten, og fant ut at hans tid som fisker i Amerika var omme. ”Eg såg det atte eg måtte arbeia hardare og hardare for å få halda skikkelige båtar å det gjekk på kreftene laust og ryggjen gjekk, så eg blei møkje plagde me ryggjen. Så det sa seg nesten sjøl”. Han hadde klart å betale ned all gjeld, og nå var det ikke like stort behov for at han skulle ha lønn over normal standard. ”Då minka det på kreftene, kjende eg. Følte meg sleten og greidde det bere me å vara gjeldfrie...”.

Etter å ha fått seg jobb på Alnor, valgte Kåre å bli værende hjemme. Han følte seg ferdig med tilværelsen som pendler.

Kåre er nå blitt pensjonist, men møter andre amerikafarere hver ukedag rundt klokka elleve på Åkrehamn. Da er kafeen fylt opp av gamle menn med med caps, og hvis en lytter til samtalene, dukker det ofte opp ord som scallop, bucketar og dalar. En kan se på bilene på parkeringsplassen utenfor caféen om formiddagstreffet er i gang. Hvis gjengen har kommet, er det stort sett amerikanske biler som tar opp parkeringsplassene.

Mange av disse mennene lever i dag godt av de pengene de tjente mens de var i Amerika. Tønnes er en av de som har investert i butikk.

Me hadde ein forretning hima her så eg hadde tru på, og sente penger him te å bygga opp omsetjingen og va hima ein longe vår og bygde ut forretningen. ... det såg ut te ikkje vara så gale, for me har det godt nå, me drive an ikkje, me leige an vekk.

Hjemme hos Kåre er det lite som minner om tiden i Amerika, men Kåre føler fremdeles han er preget av tiden han hadde som fisker i New Bedford og Alaska. ”Ja, eg vil seia det. Eg blei litt smitta av det eg gjore der bårte, den lette måten de tok det på”.

Litteratur

- Dyrvik, Ståle m.fl. (1987) Sild og segl i Hovland, Edgar red. Fra Vistehola til Ekofisk. Rogaland gjennom tidene. Bind 1. Universitetsforlaget, Drammen.
- Holm, Yngvar (2004) Den store boken om amerikabåtene. Nasjonens maritime stolthet. Edvard `en Forlag, Oslo.
- Lillehammer, Arnvid. (1982) Skudenes og Skudeneshavn. Bygdebok for Karmøy. Bygdebokutvalget i Karmøy.
- Osland, Thor (1990) Karmøy. Liv og landskap. Dreyer forlag, Oslo.
- Seland, Bjørg (2003) Kirke og bedehus – prest og predikant. I Lund-Olsen, Tone og Repstad, Pål (red.) Forankring eller frikopling? Kulturperspektiver på kulturelt liv i dag. Høyskoleforlaget, Kristiansand
- Tjeldstø, Garhard Garatun (1977). Norges sildesalslag gjennom 50 år. Bergen.

Kilder

- Statsarkivet i Stavanger
- Folketellingen av 1960, for Åkrehamn, Skudenes og Skudeneshavn kommune.

- Folkeregisteret, perioden 1946-1994, for Åkrehamn, Skudenes og Skudeneshavn kommune.
- Ligningsprotokoller for perioden 1958 – 1965, for Åkrehamn, Skudenes og Skudeneshavn kommune.

Noter

- 1 Reisebyrå i Stavanger, som alle mine informanter brukte da de skulle reise til Amerika. Leif Bowitz ordnet billetter og alle papirer de trengte for å kunne reise.
- 2 Det er bare en av informantene, som ikke hadde far som drev med fiske eller sjøfart. Faren hans drev et båtverksted. De fleste informantene hadde også vokst opp med et småbruk, som forsynte dem med melk og kjøtt.
- 3 Dyrvik 1987, bind 1, s. 362 og Lillehammer 1982. Begge forteller at de fleste av gårdene var små som følge av at folketilvekst førte til oppdeling av brukene. Gårdsbruk ble ofte delt i flere like parter mellom etterkommerne.
- 4 Alle pendlerne jeg har intervjuet hadde koner med tilknytning til bedehuset.
- 5 Seland's definisjon av pietismen som rådet i dette området: "en ideologi som legger sterk vekt på enkeltmenneskets personlige gudsforhold, en ideologi som også setter strenge krav til moralske holdninger og dydig levesett" i Tone Lund-Olsen og Pål Repstad 2003:121
- 6 Bare to av de mannlige informantene har skolegang utover folkeskolen. En har ingeniørhøyskole og en har kystskipperskole.
- 7 Karmøy-Bladet nr. 2, 11. januar 1957
- 8 Informantene gir ulik informasjon om hvor lett det var å få garantist. Mange hevder at det bare var å ta en telefon, så var garantien i orden, mens andre mener at det ikke var så lett. Flere kunne fortelle om garantister som måtte sørge for å få menn hjemsendt.
- 9 Bare en av de kvinnelige informantene forteller om dette, ellers er det mennene som forteller at konene syntes det var greit at de pendlet så lenge de tjente mer penger enn de ville ha gjort hjemme.
- 10 Alle informantene forteller at de reiste med "Islandske", og at de fleste valgte å reise med dette selskapet.
- 11 Bare tre av pendlerne hadde penger nok til å finansiere turen selv. En lånte penger av banken, mens resten fikk låne hos familien.
- 12 Kaien på Åkra var et samlingspunkt, hvor det alltid var mange fiskere og andre folk samlet.
- 13 Bare to av fiskerne unngikk grep. Han ene var vant til hardt gårdsarbeid, og trodde kanskje det var årsaken. Ingen av dem ble så hardt angrepet at de måtte gi opp fiskingen. Alle ble friske, og de fleste fikk det bare etter den første turen.
- 14 Bucketar er de tønnene som ble brukt til å oppbevare scalopen i.
- 15 De kalte de å "brekke vakter" når de jobbet 4-timers skift istedenfor 6-timers. Det gjorde de når det var ekstra mye scallop, for å få jobbet mer.
- 16 Lokal benevnelse på en kiste som amerikafarerne fylte med varer fra Amerika og brukte som koffert.
- 17 "En trip" er betegnelsen på en arbeidstur på båt. En trip varte 7 dager.
- 18 "Brekke ner" betyr å avlyse turen som følge av skader på båten som måtte repareres. Da var det ingen som fikk lønn, lønnen var kun basert på fangst. Fiskerne hadde ingen minimumslønn.
- 19 De som pendlet, og aldri bodde i Amerika, lærte lite engelsk. De klarte seg godt uten, da de stort sett jobbet og bodde sammen med andre nordmenn. De som flyttet over med familien lærte seg derimot språket.
- 20 Informantene forteller at de likte å ta seg en tur i kirken, mest for å treffe andre nordmenn, men at de ikke ble medlemmer av kirken. Remigrantene forteller derimot at de ble medlemmer, og benyttet kirken enda mer flittig enn pendlerne.
- 21 En informant forteller om dette. Det tok lang tid før jeg klarte å få informasjon fra informantene om forholdene rundt alkohol og den siden av kulturen i Amerika. De har en stor lojalitet overfor hverandre, og de vil helst ikke snakke nedsettende om andre amerikafarere. Likevel klarte jeg etter hvert å bygge opp såpass mye tillit hos enkelte informanter at de valgte å fortelle også om denne siden av amerikafarten.
- 22 Informantene hadde ikke lyst å fortelle om penger, og hvor mye de hadde tjent. De fleste syntes ikke dette var noe å snakke om. Noen var redde for ligningskontoret, mens andre bare syntes det ble for skrøytete og upassende å snakke for mye om den siden av amerikaoppholdet.
- 23 De fleste som hadde familie hjemme, reiste hjem en gang i året, og kom hjem rett før jul. De unge og ugifte kunne bli flere sesonger før de reiste hjem, men også disse foretrakk å feire jul hjemme.
- 24 Kåre hadde på seg rutete skjorte, bukser som var vide nede og caps. Dette var klær som skilte seg veldig ut fra det de fikk kjøpt i Norge. Dessuten snakket han det som ble kalt for «New Bedford engelsk».
- 25 Karmøy-Bladet nr. 1, 4. januar 1963. Denne fabrikken ble på folkemunne omtalt som Alnor.

HANS EYVIND NÆSS

FRA IDÉ TIL IKON

«Restauration» (II) seiler igjen

Utvandrer-skuten «Restauration» hadde fullført målet da sluppen ankom «New York» den 9. oktober 1825. Den kom ikke tilbake til Norge. Den havnet heller ikke på museum.

Eventyret om replikaen av «Restauration» startet da Jørn Magne Flesjø og en kollega var på kurs i båtbygging i Jondal i 1991. De hadde en båtbygger fra New Zealand som teorilærer. Han mente at de to elevene som var fra Ryfylke, burde sette seg som mål å bygge en kopi av utvandrer-skuten «Restauration». ¹ Ideen ble spredd til flere, og nye ildsjeler kom til. En av disse var Hans Gustav Andersen fra Egersund, som i 2004 utga en bok om utvandrer-sluppen «Restauration». En annen var Arne Nordbø på Finnøy. En tredje var båtbyggeren Maurice Eric Clement fra Hardanger. Han hadde i det lengste håpet at replikaen kunne bygges i Hardanger, men ga opp denne tanken og ble med i gruppen av pådrivere på Finnøy.

En stiftelse ble etablert og de nødvendige dokumenter ble signert i Cleng Peerson-huset på Finnøy i 2007. Målsetningen var å komme i gang fortest mulig med håp om at nybygget kunne sjøsettes i 2009. Rederiet Solstad på Karmøy ga ½ million kroner som startkapital for prosjektet. ² Også andre var substansielle bidragsytere med bidrag på mer enn 100 000 kroner, som rederiet Østensjø, Audun Skartveit, Kaare Ness og Trident Seafoods. Men det var en gave på 3 millioner kroner fra Sparebanken Rogaland som var utslags-givende for at det ble mulig å bygge båten. Stiftelsen mottok også andre pengegaver. Hele prosjektet var kostnadsberegnet til 8 millioner kroner. ³

Arbeidet ble satt i gang i 2007 ved Ryfylke Trebåtbyg-gjeri på Finnøy. Det var gjort grundige studier basert på alle

Fra sjøsettingen av «Restauration» II 25. mai 2010. Foto: Tor Øyvind Skeiseid.

opplysninger som fantes om det opprinnelige fartøyet, data om mål og form funnet i brev, i offentlige protokoller og beskrivelser og illustrasjoner i aviser. Da byggingen kom i gang, viste arbeidet seg mer tidkrevende enn først antatt, og det optimistiske anslaget om sjøsetting i 2009 ble endret til 2010.⁴

Sjøsetting

Nybygget ble sjøsatt på Finnøy den 15. april 2010 under mye virak og begeistring. Båtbygger Jørn Magne Flesjø og tømrer Tor Vignes mottok behørig hyllest. Det var festprogram der Hanne Krogh bidro med sanginnslag. Skipperen både da og senere var båtbyggeren Curtiss Anderson. Båten ble døpt av Jill H. Russell ved Strandkaaien i Stavanger den 16. juni mens det kjempestore turistskipet Queen Mary II dannet bakteppet i Vågen.⁵ Jill Russell var etterkommer av Lars Larsen Geilane. Han var leder av utvandrergruppen som dro fra Stavanger i 1825.⁶

Det nybygde fartøyet kunne nå brukes av større grupper turister etter at det var blitt sertifisert for 35 personer. Det ble bl.a. brukt på leirskoleturer for elever, teambuilding-turer og blåturer.⁷ Båten hadde skiftende kapteiner. Ivar Vargervik var ofte kaptein på denne tiden.

Da båten i 2012 ble rigget ned etter den første fulle sesongen, var fasiten at den hadde vært brukt til 50 turer og hadde hatt 1500 passasjerer om bord. Den var blitt premiert som «Årets båt» under trebåtfestivalen i Risør.⁸ Båten deltok på mange ulike veteranbåttreff, blant annet Skudefestivalen og Tall Ships Race.

Ansvar for drift av båten ble tillagt en stiftelse der første formann var Finnøys ordfører Jorunn Strand Vestbø. Andre medlemmer av styret var Egil Nylund, Arne Nordbø, Jørn Magne Flesjø, Per Inge Bø, Gunleif Seldal og Vidar Aarhus.⁹ Da båten ble sjøsatt, var ordføreren svært entusiastisk og mente at begivenheten hadde stor betydning for Finnøy, for regionen og også nasjonallhistorisk. Egil Nylund overtok styrevervet høsten 2010. Han ledet arbeidet i seks år. Vidar Aarhus fra Tysvær overtok i 2016.

Begeistring og utgifter

Det var mye begeistring knyttet til båten. Den ble fra første stund leid av foreninger og lag til turer. Den inngikk

I 2008 mottok Stiftelsen Emigrantskipet «Restauration» en gavesjekk fra Sparebanken Rogaland på 3 millioner kroner. Den glade mottaker er stiftelsens første styreleder, daværende ordfører i Finnøy kommune, Jorunn Strand Vestbø.
Foto: Tor Øyvind Skeiseid.

I 2010 ble «Restauration» II sjøsatt ved Ryfylke trebåtbyggjeri. Båten har så vidt fått vann under kjølen, og som behørig vaier både det norske og det amerikanske flagget i vinden.
Foto: Tor Øyvind Skeiseid.

også som et hyppig brukt tilbud til norske og utenlandske turister. Men på tross av at mannskapene som var om bord, var frivillige, fikk driften av båten fort store vanskeligheter. Byggingen av båten hadde kostet mye penger, all frivillig innsats til tross. Da stiftelsen tok ansvaret for skuten, skulle den betjene et lån på 2,6 millioner kroner. Kapteiner med seilingssertifikat måtte leies inn og honoreres. Det var løpende driftsutgifter på vedlikehold og stell av båten, skrog og seil m.m. Den største enkeltutgiften var selve sertifisering av båten. Det var tale om et beløp på 40-60 000 kroner året.

Etter det første driftsåret rådet det fremdeles stor optimisme. Allerede da ble det artikulert håp om at båten skulle kunne seile til Amerika i 2025 og ankomme New York Harbor den 9. oktober 2025, på 200-årsdagen for ankomsten til sluppefolket i 1825. Styreformannen Egil Nylund så seg likevel nødt til å helle kaldt vann i blodet på de største optimistene og mente økonomien var så problematisk at om man ikke maktet å få til en refinansiering, f.eks. med tilskudd fra fylkeskommunen, måtte båten selges.¹⁰

De følgende årene minket etterspørselen etter båtturer gradvis. Ryfylke Livsgnist v/ Tor Øyvind Skeiseid hadde påtatt seg ansvaret for markedsføring av turer og annen bruk av «Restauration». Men dette til tross viste regnskapene en økende underbalanse.

Salg

Styret sonderte muligheter for å finne en eier- og driftsmodell som kunne gi båten trygghet. Styret vedtok at det ville overdra båten til långiveren SR-Bank og inngå en avtale om drift med banken.¹¹ Men så kom det tilbud fra skipsreder Yuhong Jin Hermansen, enken etter Folke Hermansen, om å kjøpe båten. Stiftelsesstyret aksepterte tilbudet i 2013. «Restauration» ble solgt, og stiftelsen fikk bruksrett på båten i 10 år.¹² Kjøperen overtok pålydende gjeld, men stiftelsen kom fortsatt til å hefte for en mindre gjeldspost på 300 000 kroner. Ryfylke Livsgnist skulle fortsette å være sekretariat for driften av båten.

Stiftelsen gjorde det klart at man ønsket flere gjester og flere oppdrag. Pr. 27. juni var det bare bestilt 18 turer.¹³ Styret forsøkte å selge inn båten til bruk både av kommunene

i Rogaland og av fylkeskommunen og arrangementer som 4. juli i Stavanger og trebåtsamling i Hardanger.¹⁴ Alle arrangementene båten deltok, i var opplevelsesreiser som ble satt stor pris på av de mange som fikk oppleve dem. Det var alltid sørget for fortellere om bord, kunnskapsrike personer som fortalte om sluppefolket og den utrolige reisen den opprinnelige «Restauration» gjennomførte i tidsrommet 27.6. - 9.10. 1825. Dette var den første organiserte utvandringen fra Norge til Amerika.

I 2016 overtok Vidar Aarhus, da leder av Tysvær historielag, som styreleder etter Egil Nylund.¹⁵ Da trådte også Suzanne de Kok Selstad inn i styret.¹⁶ Aarhus var fremdeles optimist i 2017 og så for seg en flott jubileumstur i 2025.¹⁷ Andre kreative tanker ble også luftet. Tidligere ordfører Peter Steen jr. i Haugesund foreslo at det burde lages en film om Cleng Peerson med premiere i Cannes i 2025 med båten i en sentral rolle.¹⁸ Styret utviklet også et gaveassortiment med ulike gjenstander som kunne kjøpes av passasjerene. Båten ble lagt til kai som trekkplaster under Den norske filmfestivalen i Haugesund i 2017. Det ble også laget artikler om båten i ulike media, blant annet i "Viking", magasinet til Sons of Norway, og på nettet.

Det var en stor utfordring å skaffe tilgjengelig mannskap. Det var Arne Nordbø som hadde ansvaret for å få dette til. Også vedlikehold av den elektriske motoren med lading og batterier hadde Arne Nordbø ansvar for. Denne oppgaven var så krevende og omfattende at Nordbø sa fra seg ansvaret og ba om å bli fritatt for styrevervet, men stilte seg til disposisjon som rådgiver.¹⁹ En styrking av budsjettet fant sted da DSD gikk inn i en avtale med et årlig bidrag på 35000 kroner som skulle anvendes til drift og vedlikehold av båten.²⁰ Ved utgangen av januar 2017 hadde stiftelsen fremdeles 195 734 kroner på konto.²¹

Trass i innsalg overfor både private og offentlige virksomheter viste det seg ikke mulig å bevare et driftsregnskap i pluss. Året etter vedtok styret at «vi ikkje lenger kan ha ansvaret for drift og vedlikehold for replikaen «Restauration». Skipet er etter dette vedtaket overført til eigaren».²² Gjenværende gaveartikler ble tilbudt eieren. Styret hadde noen kreditorer, men denne gjelden dreide seg om mindre beløp som kreditorene delvis frafalt.

Etter å ha ligget 1 ½ år på land kunne den nyoppussede «Restaurationen» legges ut på jomfrutur 9. mai 2021. Foto: Per Stian Larsen.

Konkurs

I 2019 begjærte stiftelsen seg konkurs. Stiftelsen ble oppløst. Ifølge bobestyreren var inntektene i 2016 314 000 kr. Det var et negativt resultat på 366 000 kroner. I 2017 var inntekten 155 000 kroner, mens årsresultatet viste en underbalanse på 571 000 kroner.²³ I bobestyrerens innberetning til tingretten fremgår det også at eieren var skuffet over stiftelsens virksomhet. Hun mente at båten ikke var vedlikeholdt som forutsatt. Ved konkursavslutningen ble båtens verdi estimert til 1,9 millioner kroner.²⁴

Eieren hadde i mellomtiden lagt båten ut for salg på finn.no for 4 millioner kroner. Det viste seg vanskelig å skaffe seriøse søkere. Det ble gjort flere forsøk på å få Yuhong Jin Hermansen til å overdra båten til Engøyholmen Kystkultursenter mot en omforent pris. Hans Eyvind Næss, Tarald Oma og Ketil Thu deltok i flere fremstøt for å finne en løsning på problemene som kunne redde båten fra å bli solgt ut av regionen. Men hverken fylkeskommunen eller Stavanger kommune var villig til å bidra til en slik løsning. Båten var satt på land på Åmøy. Den trengte til vern og vedlikehold for å kunne komme på sjøen igjen. Situasjonen var vanskelig, noe som var lett å skjønne etter de millioninvesteringene Yuhong Jin Hermansen hadde foretatt til båtens beste uten noen form for gevinst av en flerårig drift som hadde ført båten i fallitt.

En reddende engel

Etter en rekke møter og samtaler mellom ulike parter som så med liten glede at båten gikk en ublid skjebne i møte, ble forretningsmannen og hotelleieren Cato Østerhus den reddende engel. Han kjøpte «Restaurationen» av Yuhong Jin Hermansen i 2020. Målsetningen var å bruke båten som et ekstra aktivum ved Utstein Kloster Hotell.

I løpet av 2021 har Cato Østerhus engasjert et stort korps av frivillige entusiaster, unge og eldre, amatører og profesjonelle båtfolk. Etter grundig overhaling ble båten sjøsatt fredag 7. mai 2021 og ferdigrigget de påfølgende dagene.

Få uker tidligere ble «Foreningen Restaurations Venner» stiftet på Utstein Kloster Hotell. Advokat Snorre Haukali ble styrets første leder. Det ble opprettet en rekke aktivitetsgrupper som skal drive arbeidet med båten fremover,

markedsføring, informasjon og kommunikasjon, vedlikehold osv.

Båten skal ha fast liggested ved hotellet og antas å bli en attraksjon på stedet og også for by og region. Parallelt med klargjøringen av båten til en ny sesong er det innredet et eget «Emigration Room» i hotellet med et «Study Corner». Dette er et seminar- og konferanserom der deler av Det norske utvandrersenteret sine samlinger er installert, både utstillingsmontre, gjenstander og bøker med eget arbeidsbord der gjester kan drive studier av norsk-amerikansk historie og slektsgranskning.²⁵

De utvandrershistoriske tilbudene på Mosterøy sammen med andre attraksjoner som Utstein kloster og Fjøløy fort vil gjøre stedet til et besøks-«must» i Stavanger og Rogaland i fremtiden.

Program for bruken av båten er under utarbeidelse og det er liten tvil om at båten vil bli hyppig brukt til formidling og opplevelsesturer for mange samfunnsgrupper, elever, studenter, seniorer og turister. Turer med båten vil bli hovedinnslag under markeringen av 200-årsjubileet for den første norske organiserte utvandringen sommeren 2025.

Det er fremdeles god tid til å planlegge for bruken av «Restauration» i nærmiljøet de nærmeste årene, kanskje et kysttokt sommeren 2025 og en ny «utvandringsreise» til New York med ankomst og stortilt markering ved veteranbåtsenteret på South Street Seaport Museum ved Brooklyn Bridge 9. oktober 2025.²⁶

Noter

- 1 Opplyst fra Jørn Magne Flesjå.
- 2 Øyposten 2/2006
- 3 Se bobestyrerens innberetning 7.2. 2019.
- 4 Øyposten 45/2008:4.
- 5 Øyposten 12/2010: 1,4f, 15/2010, 22. april., 23/2010:1,3.
- 6 Se Hans Eyvind Næss, Lars Larsen Geilanes fødested i Stavangeren 2010.
- 7 Øyposten 26/2011:7.
- 8 Øyposten 40/2012:2; se også reportasje fra opplevelsestur Øyposten 24/2012: 12.
- 9 Styremøte 21.2. 2013.
- 10 Øyposten 6/2013: 11.
- 11 Styreprotokoll 21.2. 2013.
- 12 Øyposten 9/2013: 2.
- 13 Øyposten 26/2013: 4.
- 14 Styremøtereferat 21.2. 2013.
- 15 Styremøteprotokoll 24.11. 2016.
- 16 Hun avløste Gunleif Seldal.
- 17 Øyposten 33/2017: 16.
- 18 Styremøtereferat 24.11. 2016.
- 19 Styremøtereferat 31.1. 2017.
- 20 Styremøtereferat 24.11. 2016.
- 21 Styremøtereferat 31.1. 2017.
- 22 Styremøtereferat 21.6. 2018.
- 23 Konkursen er omtalt i rettsbøker ved Stavanger tingrett 12.2. 2019, 26.4. 2019.
- 24 Omfattende opplysninger finnes i bobestyrers innberetning til tingretten av 7.2. 2019.
- 25 Det norske utvandrersenteret gikk konkurs i 2014, og samlingene er kjøpt av Stavanger kommune og er utlånt fra Byarkivets magasiner i Arkivenes Hus på Ullandhaug.
- 26 Vandreutstillingen «Reisen til Amerika» ble vist i en av museets bygninger sommeren-høsten 1986 da Det norske utvandrersenteret hadde ansvar for utstillingen med ordfører Kari Thu, fylkesordfører Lars Vaage og Hans Eyvind Næss som hovedansvarlige personer.

ÅRSBERETNING 2020 FOR BYHISTORISK FORENING STAVANGER (BFS)

Stiftet 24.4.1991

Foreningens formål er å formidle kunnskap om Stavanger og skape interesse for byens historie og egenart.

1. Tillitsvalgte

Styret har i 2020 bestått av:

Anne Tove Austbø, leder
Hans Eyvind Næss, nestleder
Sveinung Bang-Andersen
Henning Olsen
Hilde Krogh
Åshild Sæland
Rigmor Haave

Varamedlemmer:

Torolv Hellemo
Wenche Darby
Lars Olsen Neby

Valgkomité:

Berit Aasland
Harald Sig Pedersen
Frederik Hansen

Revisor:

Hallvard Ween

Regnskapsfører og medlemsregister:

Harald Sig. Pedersen

2. Styrets arbeid

Styret har hatt fire møter og behandlet 24 saker i 2020. Covid-19 situasjonen har medført lavere møtefrekvens enn ønsket, men mye aktivitet via e-post. Store deler av arbeidet i foreningen utføres i følgende grupper:

Arrangementer:

Henning Olsen, leder, Hans Eyvind Næss, Torolv Hellemo og Wenche Darby. Forsterket av Hilde Krogh som særlig har arbeidet med digitale billettløsninger til arrangementene.

Redaksjonskomité *Stavangeren* og Facebook

Anne Tove Austbø, leder, Sveinung Bang-Andersen, Rigmor Haave, Åshild Sæland og Lars Olsen Neby.

Sekretariat og hjemmesider:

Styret

Administrasjon og økonomi:

Anne Tove Austbø og Hilde Krogh. I løpet av året ble tidligere styreleder Harald Sig. Pedersen engasjert for å ivareta regnskap og medlemsliste.

Byhistorisk skilting:

Hans Eyvind Næss (BFS, leder), Lars Olsen Neby (Byarkivet), Anne Tove Austbø (BFS), Hanne Windsholt (Byantikvaren).

3. Medlemmer

Ved utgangen av 2020 hadde foreningen 571 medlemmer, det er en nedgang fra 695 i 2019 som vi i stor grad tilskriver koronasituasjonen. Sammensetningen er:

Antall enkeltmedlemmer	397 (508)
Antall familiemedlemskap	<u>174 (187)</u>
Til sammen	<u>571 (695)</u>

Dersom vi regner med to personer pr. familiemedlemskap, hadde foreningen ved årsskiftet 745 (882) medlemmer. Vi finner også institusjoner som Hetland vgs., Stavanger katedralskole, Universitetet i Stavanger, Stavanger Bispedømmeråd, Stavanger byarkiv, Museum Stavanger og Stavanger bibliotek blant medlemmene.

Byhistorisk forening Stavanger har over flere år hatt jevn og stabil økning i antall medlemmer inntil et markant fall i fjor. Vi tilskriver dette lavere arrangementsaktivitet grunnet koronasituasjonen og vil arbeide for at dette vil ta seg opp til tidligere nivå, så fort foreningens ordinære virksomhet kommer i gang. Da vil foredrag, byvandring og ikke minst med tidsskriftet *Stavangeren* tilby historiekunnskap om Stavanger på en attraktiv og givende måte.

4. Økonomi

Styret er meget bevisst på at foreningen skal ha god økonomi. Det danner hele grunnlaget for at medlemmene kan tilbys interessante foredrag og byvandring og, ikke minst, at *Stavangeren* kan opprettholde sin solide redaksjonelle kvalitet og være inkludert i medlemskontingenten. Det har vært en utfordring i dette året med pandemi å gjennomføre store deler av arrangementene som var planlagt. Det har medført et redusert tilbud til medlemmene. Vi har mistet mange medlemmer i løpet av året, noe som gir seg utslag på lavere kontingentinntekter.

Foreningen hadde i 2020 (2019) totale inntekter på til sammen kr 318.086 (366.828), en nedgang på 13,3 % fra 2019. Kontingentinntektene gikk ned med kr 29.453 til kr 253.290 (282.743). Kommunalt tilskudd er redusert med kr 8.538 og andre inntekter er også redusert med kr 10.751. På vegne av foreningens medlemmer har styret også i år rettet en hjertelig takk til Stavanger kommune for den betydelige og velvillige økonomiske støtten vi mottar.

Driftskostnadene gikk ned med 103.599 til kr 211.559. Hovedårsaken til nedgangen er lavere produksjonskostnader tilknyttet *Stavangeren* i 2020, med en nedgang på kr 52.006. Arrangementskostnadene utgjorde kr 25.915 (44.474), nedgangen skyldes redusert antall arrangementer på grunn av pandemien. WEB-kostnadene svinger med behovet for oppdateringer av hjemmesiden. Det var planlagt og budsjettert oppdatering av hjemmesiden i 2020, men dette prosjektet måtte også utsettes på grunn av pandemien.

Årsresultatet viser et overskudd på kr 111.097 (57.771). Dette anses som tilfredsstillende, basert på et vanskelig arbeidsår under pandemien.

Byhistorisk Forening Stavanger mottok i 2017 kr 27.000 og i 2018 kr 33.000 fra Stavanger kommune. Disse midlene administreres på vegne av kommunen og skal benyttes til byhistorisk skilting. Beløpet inngår dermed ikke i foreningens driftsregnskap, men står inne på vår bankkonto. I 2012 ble det benyttet kr 8.886, i 2013 kr 13.750 og i 2018 kr 5.000 slik at gjenstående beløp er kr 32.366.

Pr. 31. desember 2020 hadde foreningen en egenkapital kr 581.518 (470.421). Dette er en forsvarlig egenkapital som gjør styret handlekraftig for å planlegge et fylldig program som kan tilbys medlemmene i 2021.

5. Stavangeren 2020 – årgang 30

Styret velger å bruke, etter vår målestokk, store økonomiske og arbeidsmessige ressurser på Stavangeren. Mens arrangementene våre er øyeblikkspresentasjoner av interessante tema, er det i Stavangeren foreningen legger mer varige spor etter seg. De fleste artikler er spesialskevret. I 2019 gikk vi over til å utgi to fylldige hefter i året, hvorav ett vanligvis er et temanummer og ett er et varianummer. Dette øker interessen og bruken av tidsskriftet som kilde, noe som merkes på økningen i henvendelser som foreningen får fra historieinteresserte i inn- og utland.

Medlemsbladet til Byhistorisk forening kom i 2020 ut med to numre.

Nr. 1 – 2020 var et temahefte på 112 sider i anledning 80 år siden Norge ble okkupert og 75 år siden Tyskland kapitulerte. De syv artiklene var følgende: «Oppgjøret om tyskerpengene» av Harald Maaland, «Kvalsunds kvalar» av Øystein Hetland, «Odd Immerstein – kommunistisk spion i Quislings parti» av Jan Magne Arntsen, «Frithjof Winther – «Killed through enemy action» av Åshild Sæland, «Han ga sitt liv i Telavåg-tragedien» av Asgeir Lode, «Rheinhausen» – et krigsminne på 500 meters dyp» av Arild Skjæveland Vivås og «Krigens konsekvenser for vareproduksjonen» av Torfinn Jåsund.

Nr. 2 - 2020 var et varianummer på 80 sider med seks artikler. Hans Olav Barka skrev «Da Tou forsvant fra Stavanger – hvorfor ble vi så sinte?», Sverre Mauritzens artikkel var «Portrett av en rastløs gründer – Svend Mauritzen (1836-1905)». Erling Kastrup Sømme Kielland skrev «Kabinettsekammerherren som skjøt seg på Kiellendsmyra». Tønnes Thorsen tok for seg «Stavangerske forsøk med traadløs telefoning». Arne Kvitrud skrev «Ombyggingen av Domkirken i perioden 1554-1556» og Johs Ringås bidro med artikkelen «Kielland skrev ikke «Bordvise» – Men hva med Zetlitz?»

Redaksjonen vil gjerne framheve det gode samarbeidet med Omega trykk Stavanger og Kjell Petter Bakken i den redaksjonelle prosessen fram mot trykkeklare manuskripter og den særdeles fleksible service redaksjonen møtes med.

Styret oppfordrer medlemmene til å komme med innspill om byhistorisk stoff til medlemsbladet *Stavangeren*, som kan engasjere både våre medlemmer og andre lesere. Vi er opptatt av å formidle små og større hendelser så vel som sentrale epoker og forandringer for å belyse artige, seriøse og betydningsfulle begivenheter i Stavanger. Veiledning til artikkelskriving finnes i vår forfatterinstruks på foreningens nettside, og kan eventuelt bli tilsendt ved forespørsel til redaksjonen.

6. Hjemmesiden <http://www.byhistoriskforening.org> og sosiale medier

Årringer, Byhistorisk skilting og *Stavangeren* eldre enn ett år, er søkbare i egne søkefelt på hjemmesiden. Vi mener dette er et godt og moderne verktøy for søk i stavangerhistorien. Informasjonen stiller foreningen til fri disposisjon, men kilde skal opplyses når dette benyttes videre.

Under fanen "Ymse" ligger informasjon eller lenker til foreninger og lag med liknende formål som BFS, men hvor disse ønsker større informasjonsspredning enn de har kapasitet til, og heller ikke har egne hjemmesider.

Statistikk for nettsidene (2020) viser 29.063 unike brukere mot (mot 27.927 i 2019). Høyest trafikk hadde januar, februar og november. Alle arrangementer annonseres på Byhistorisk forenings Facebook-side. Ved årsskiftet 2020 hadde siden 2.200 følgere.

7. Arrangementer:

Foreningen rakk å avholde følgende arrangementer før nedstenging på grunn av Corona:

Tittel	Dato	Sted	Foredragsholder	Oppmøte
Drømmen om en ny kultur. Arbeiderbevegelsens organisasjonsbygging i Stavanger før 1940	27. feb.	Am/UIS	Gunnar Roaldkvam	101
Festung Stavanger	19. okt.	Am/UIS	Erik Ettrup	40
Festung Stavanger	22. okt.	Am/UIS	Erik Ettrup	40
Festung Stavanger	28. okt.	Am/UIS	Erik Ettrup	30

Arrangementet til Erik Ettrup ble gjennomført 3 ganger på grunn av restriksjoner på antall sitteplasser i salen. De resterende foredragene ble avlyst eller utsatt.

8. Byhistorisk skilting 2020

Skiltutvalget består av Hans Eyvind Næss, Anne Tove Austbø, Hanne Windsholt og Lars Olsen Neby som også har fungert som sekretær. Utvalget har hatt tre møter i 2020. Skiltprosjektets formål de foregående årene har vært å skilte industrihistoriske bygningsminner med vekt på hermetikkindustrien. Prosjektet er nå ferdig, og skiltene er på plass. Flere nye skilt med vekt på fabrikker som var underleverandører til hermetikkindustrien er også ferdige og er ankommet Stavanger. Grunnet koronaen har det tatt noe lenger tid å henge disse opp enn planlagt.

De skiltene som blir hengt opp gjelder Stavanger litografiske anstalt, Stavanger blikktrykkeri og maskinverksted, Rydberg & Petterson, Stavanger blikkballasjefabrik, Ths. Jaasund Canning, Vestlandske Bliktrykkeri, Kunsthall Stavanger, Stavanger arbeidsgård, Stavanger telefonforretning, Dreyer grafiske anstalt og Eiganesveien 95 (Sigval Bergesen/Røde Kors).

Det arbeides med skiltobjekter for 2021 og utvalget regner med å hente inn tapt tid høsten 2021. Skiltingen skjer i samarbeid med Stavanger kommune som betaler for 5-6 skilt årlig. Det blir produsert flere skilt enn minsteantallet i den utstrekning eierne av bygninger som skal skiltet, er villig til å bekoste utgiften med skiltet selv.

Nettstedet med alle opplysningene om skiltene er under oppdatering.

9. Status og videre arbeid

Foreningens arbeid i 2020 ble sterkt preget av Covid-19 situasjonen. I særlig grad gikk dette utover planlagte medlemsmøter og byvandring. Flere ble kansellert, mens noen ble gjennomført med redusert antall tilhørere, i pakt med helserådene. Vi innførte også forhåndspåmelding ved gratisbilletter til arrangementene og måtte prøve oss fram med bruk av elektronisk billettsystem. Lærekurven var bratt på enkelte punkt, og vi er svært takknemlige for medlemmenes tålmodighet i denne tiden. Vi ser også virkelig fram til å kunne gå tilbake til de vante formene for møtevirksomhet!

Mange av de oppsatte arrangementene som ble avlyst flyttes til 2021, og vi kan bare håpe at denne delen av foreningens arbeid kommer over i normalt gjenge i løpet av våren. De andre delene av foreningens aktiviteter gikk heldigvis som planlagt. Styremøter er stort sett gjennomført, Stavangeren er utgitt og komiteen for Blå skilt har opprettholdt sin virksomhet.

Tidsskriftet *Stavangeren* og nettsiden fungerer etter styrets oppfatning som et stadig mer sentralt formidlingssted for kunnskap om byens og regionens historie. *Stavangeren* utgis som to hefter i året. Styret mener også at foreningen gjennom foredrag, byvandring, tidsskrift, byhistorisk skilting og andre initiativ fremstår som en viktig partner i samspillet mellom de mange aktører i Stavangers kulturliv. Styret håper i 2021 videreføre aktivitetene etter samme linjer som i 2019 og tidligere år.

Stavanger, 16. februar 2021

Styret i Byhistorisk Forening Stavanger

Anne Tove Austbø
styreleder

Hans E. Næss
nestleder

Henning Olsen
styremedlem

Rigmor Haave
styremedlem

Sveinung Bang-Andersen
styremedlem

Ashild Sæland
styremedlem

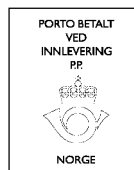
Hilde Krogh
styremedlem

Torolv Hellemo
varamedlem

Wenche Darby
varamedlem

Lars Olsen Neby
varamedlem

RETURADRESSE: BYHISTORISK FORENING STAVANGER,
KRYSANTEMUMHAGEN 41, 4022 STAVANGER

Styret i Byhistorisk Forening 2021

Anne Tove Austbø

Tlf. 92664860 E-post: anne.tove.austboe@museumstavanger.no

Jan Magne Arntsen

Tlf. 414 45 267 E-post: jan@arntsen.net

Henning Olsen

Tlf. 908 74 492 E-post: hhi@lyse.net

Ove Jølbo

Tlf. 9348 8135 E-post: ove.jolbo@lyse.no

Hilde Krogh

Tlf. 982 06 670 E-post: hilde.krogh@me.com

Ingrid Milde

Tlf. 906 60 887 E-post: ingridmilde10@gmail.com

Harald Maaland

Tlf. 48024327 E-post: hmaaland@gmail.com

Lars Olsen Neby

Tlf. 988 74 160 E-post: lars.neby@stavanger.kommune.no

Hans Eyvind Næss

Tlf. 51548509. Mobil: 97730167 E-post: hans_e_naess@yahoo.no

Åshild Sæland

Tlf. 909 34 474 E-post: 2206aashild@gmail.com

I REDAKSJONEN:

Anne Tove Austbø (redaktør), Åshild Sæland, Lars Olsen Neby,
Harald Maaland og Jan Magne Arntsen.

www.byhistoriskforening.org

ISSN 0806-184X

OMEGA TRYKK AS – STAVANGER